

მნლაინ

არქეოლოგია

2012 N3

- არქეოლოგიური დაიჯესტი 5
- თბილისი - ივნისი - 2012 5
- ახტალეზი - ივლისი - 2012 5
- დეხვირი - ივლისი - 2012 7
- დოღლაური (არადეთის ორგორა) 9
- დოღოს რქა - ნოემბერი - 2012 10
- ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენა 12
- დოღლაურის (არადეთის სამაროვანი) 12
- სტატიები 20
- აქემენიდური და აქემენიდურის მსბავსი ვერცხ-
ლის ჭურჭელი 20
- რომანიზაციის გლობალისტური პროცესი და
ქველი საქართველო 48
- უსა – IV საუკუნის იბერიის პიტინახში 76
- საქართველოში აღმოჩენილი ბრინჯაოს
ნივთების ჩამოსასხმელი ყალიბების ისტორი-
ისთვის 88
- ცეცხლის ტაქრებში ცხოველთა მსხვერპლბენი-
ვის საკითხისათვის 104
- პროექტი 140
- არქეოლოგიური პოლიცია 140
- ინტერვიუ 146

- “პრეისტორიული ხანის აღმოჩენებმა საქართველოში მსოფლიო მასშტაბის გარდატეხა მოახდინა...” 146
- სტუდენტური გვერდი 156
- ბაიციანით საქართველო 162
- ცაიშის სამაროვანი 162
- ფიჭვნარი 174
- ურბნისი ქარელის მუნიციპალიტეტი 180
- რუსთავი 184
- გუდაბერტყის ნამოსახლარი 194
- ახალი გამოცემები 196
- სარო მესხური დარბაზი, მესხური დარბაზი 200
- კავკასიის ფიგურლები 202
- უძველესი მეტალურგია და სამთო საქმე საქართველოში ძვ.წ. VI-III ათწლეულები 204
- აფხაზეთი II არქეოლოგიური ძეგლები და პრობლემები 206
- ფიჭვნარი III ელინიზმი და კოლხეთი, სამარხთა ტიპები და დაკრძალვის წესები ელინისტური ხანის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში 208
- იბერია-კოლხოლოგიური 210

თბილისი - ივნისი - 2012

11 ივნისს, საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულ სააგენტოს მოქალაქე ვალერი ცაბაძემ შეატყობინა, რომ ქალაქ თბილისში, ბარბარესუბანში (ისანი-სამგორის რაიონი) მის საკუთარ ნაკვეთში მშენებლობის დროს, აღმოაჩინა თიხის ჭურჭელი. ნაკვეთი ბარბარესუბანში დაათვალიერა სააგენტოს ნებართვებისა და მიმდინარე პროექტების კოორდინაციის სამსახურის არქეოლოგიური მიმართულების კოორდინატორმა ზურა გიორგაძემ.

დათვალიერების შედეგად გაირკვა, რომ ეს არის სამარხის ნაშთი, რომელიც გვინბრინჯაო-ადრერკინის ხანით დათარიღდა. სამარხის ძირითადი ნაწილი განადგურებულია, დარჩენილია მხოლოდ ძვლის ფრაგმენტები და რამდენიმე ჭურჭელი, მათ შორის ერთი მთელი ქოთანის. გარდა ამისა, დოქი გრეხილი ყურით და დიდი ზომის ლანგარი, რომელთა აღდგენა-რესტავრირება შესაძლებელია. არტეფაქტები დათარიღდა ქ.წ. პირველი ათასწლეულის დასაწყისით.

ასტალეპი - ივლისი - 2012

კასპის მუნიციპალიტეტის მუზეუმების გაერთიანების დირექტორმა გივი მელაძემ, საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულ სააგენტოს აცნობა შემთხვევითი არქეოლო-

გიური აღმოჩენის შესახებ კასპის მუნიციპალიტეტში, ადგილ
”ახტალებზე.”

4 ივლისს სააგენტოს არქეოლოგიური მემკვიდრეობის მართ-
ვის ცენტრის უფროსი იულონ გაგოშიძე გაემგზავრა კასპში. ად-
გილი ახტალები მდებარეობს კასპის აღმოსავლეთით, დაახლოე-
ბით 2 კმ-ის მანძილზე. ეს არის სამხრეთისკენ დაფერდებული
მშრალი, შებორცვილი ველი, რომელზედაც რამდენიმე ქვაყუ-
თის ნაშთი შეინიშნება. ი. გაგოშიძის აზრით, ქვაყუთების ასაკის
შესახებ მსჯელობა რთულია, რადგან არქეოლოგიური მასალა
არ იკრიფება. სამარხების ორიენტაციისა და ზომების მიხედ-
ვით, სავარაუდოა, რომ ისინი ქ.შ. I ათასწლეულის შუა პერიოდს
მიეკუთვნება. სამარხების შესატყვისი ნასოფლარი კი მტკვრის
პირას უნდა ყოფილიყო, დაახლოებით იმ ტერიტორიაზე, სადაც
დღეს სოფელი მდებარეობს.

დებვირი - ივლისი - 2012

ამა წლის 11 ივლისს, ცაგერის მუნიციპალიტეტში, სოფელ დებვირის მახლობლად, მოქალაქე გიორგი გასვიანის ცნობით, გზის გაფართოების დროს გამოვლინდა არქეოლოგიური მასალა.

მდგომარეობის ადგილზე შესასწავლად გაემგზავრა საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულ სააგენტოს არქეოლოგიური მემკვიდრეობის მართვის ცენტრის უფროსი იულონ გაგოშიძე. არქეოლოგიური მასალა - დაზიანებული ქვევრი, აღმოჩნდა დებვირიდან ცხეთის წმიდა გიორგის ეკლესიისკენ მიმავალ გზაზე, სოფლიდან დაახლოებით 1 კმ-ის მანძილზე. ეს ადგილი უშუალოდ ეკვრის ბორცვს, რომელზეც შემორჩენილია შუა საუკუნეების კოშკის ე.წ. დებვირის ციხის ნანგრევები. დადგინდა, რომ აქ ძველი ნასოფლარია.

ცხეთის წმიდა გიორგის ეკლესია

დოღლაური (არადეთის ორგორა) სექტემბერი- ნოემბერი - 2012

2012 წლის 3 სექტემბრიდან - 3 ნოემბრამდე თბილისი-რიკოთის მშენებარე საავტომობილო გზის მონაკვეთზე იმუშავა არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ, რომლის შემადგენლობაში იყვნენ საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტისა და თელავის უნივერსიტეტის თანამშრომლები. გასათხრელი სამაროვნის ფართობი 8 ჰექტარს აღწევდა.

ორი თვის განმავლობაში ექსპედიციამ გათხარა სხვადასხვა დროის 153 სამარხი, რომლებშიც აღმოჩენილია თიხის ჭურჭელი, ლითონისა და ქვის იარაღები და სამკაულები. გამოიყოფა სამარხთა 3 ჯგუფი, მათ შორის ქრონოლოგიურად უძველესი მიეკუთვნება ადრეული ბრინჯაოს ხანის ე.წ. მტკვარ-არაქსის კულტურას, რომელიც ქ.წ. IV ათასწლეულის დასასრულითა და III ათასწლეულის დასაწყისით თარიღდება. სამარხთა მეორე ჯგუფი გვიანდელი ბრინჯაოს ეპოქისაა (ქ.წ. XIV- XII საუკუნეები). მესამე ჯგუფი ადრეული რკინის ხანით (ქ.წ. VIII-VII სს.) თარიღდება და, ე.წ. კოლხურ კულტურას მიეკუთვნება.

დოღლაურის სამაროვნის გათხრებმა გამოავლინა ფრიად მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური ინვენტარი (საველე დავთარში ხუთასამდე ერთეულია აღნუსხული), რომლის შემდგომი შესწავლა უთუოდ ახლებურ შუქს მოჰფენს საქართველოს არქეოლოგიას.

დოღოს რქა - ნოემბერი - 2012

4 ნოემბერს საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულმა სააგენტომ გარეჯის დოღოს რქის მონასტერში, არქეოლოგიური სამუშაოები დაასრულა. სამუშაოები შეასრულეს ინდმეწარმე ზაზა მახარაძემ, არქეოლოგმა გიორგი მახარაძემ და არქიტექტორმა თენგიზ გაბუნიაძემ.

გაინმინდა კლდეში ნაკვეთი გუმბათოვანი ეკლესია, განხორციელდა მისი იატაკის პრეპარაცია, ტაძრის ფოტო და გრაფიკული ფიქსაცია, შედგა ნახაზები, მოხდა გრაფიკული აღწერა. ცენტრალურ ტერასაზე მდებარე საბრძოლო-სათვალთვალო კოშკის განმენდის შედეგად გამოვლინდა მისი ჩრდილოეთ კედლის ნაშთი, რომელიც 4.6 მეტრის სისქის მინის ფენით იყო დაფარული. მთავარ ეკლესიასა და კოშკს შორის მდებარე ტერასაზე აღმოჩენილი იქნა განვითარებული შუა საუკუნეებისთვის დამახასიათებელი პოლიქრომულად მოჭიქული კერამიკა.

არქეოლოგიური მასალა გაირეცხა, ჩაიხატა, დაინომრა. შესრულდა სხვა სახის კამერალური სამუშაოებიც.

დოღლაურის (არადეთის სამაროვანი)

იულონ გაგომიძე

1979-1981 წლებში სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის (ამჟამად საქართველოს ეროვნული მუზეუმი) არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ შიდა ქართლში, დედოფლის მინდვრის სამხრეთ ბოლოში, სოფელ დოღლაურის მახლობლად (ქარელის მუნიციპალიტეტი), ე.წ. არადეთის ორგორასთან გათხარა ადრეული ბრინჯაოს ხანის 11 აკლდამა, გვიანბრინჯაოს ხანის ყორღანი და ქ.წ. VIII-VII საუკუნეების 56 სამარხი (იხილეთ: ი. გაგომიძე, ე. ქორიძე, ა. გოგიჩაიშვილი, საქართველოს მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები VIII; შიდა ქართლის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1979-81 წლების საველე მუშაობების ანგარიში; I. koridze, G. Palumbi Kura Araxes tombs at aradetis orgora. Archaeology in southern Caucasus: perspectives from Georgia. Ancient near eastern studies, supplement 19, edited by A. sagona and M. abramishvili. peeters. Leuven-paris-dudley, ma. 2008). მაშინვე დაიზვერა მიდამოები და დადგინდა, რომ ბრინჯაოს ხანის სამაროვანი ვრცელდება გათხრილი ტერიტორიის დასავლეთით მდინარე ფციულასპირა ფლატემდე და ჩრდილოეთით ქართლ-იმერეთის საავტომობილო მაგისტრალამდე.

2011 წლის 18 ივნისს თბილისი-რიკოთის მშენებარე საავტომობილო გზის რუისი-აგარის მონაკვეთის წინასწარი არქეოლოგიური ექსპერტიზა ჩატარდა, რომლის შედეგადაც დადგინდა, რომ ამ გზის მშენებლობა გაანადგურებდა ხსენებულ სამაროვანს. ამიტომ საჭიროება მოითხოვდა მის გათხრა-შესწავლას გზის მშენებლობის დაწყებამდე.

2012 წლის 3 სექტემბრიდან - 3 ნოემბრამდე გზის ამ მონაკვეთზე იმუშავა არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ, რომლის შემადგენლობაში იყვნენ საქართველოს ეროვნული მუზეუმის, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის, თელავის უნივერსიტეტისა და საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს თანამშრომლები. დღიურ მუშებად ექსპედიციამ დაასაქმა სოფელ დოღლაურის მცხოვრებლები, მათ შორის, დევნილები ყოფილი სამხრეთ ოსეთის ტერიტორიიდან. საველე მუშაობა ექსტრემალურ პირობებში მიმდინარეობდა: გზის მშენებლებს ეჩქარებოდათ სამუშაოს გაგრძელება, გასათხრელი სამაროვნის ფართობი კი 8 ჰექტარს აღწევდა. ორი თვის განმავლობაში ექსპედიციამ გათხარა სხვადასხვა დროის 153 სამარხი,

რომლებშიც აღმოჩენილია თიხის ჭურჭელი, ლითონისა და ქვის იარაღები და სამკაულები. გამოიყოფა სამარხთა 3 ჯგუფი, მათ შორის ქრონოლოგიურად უძველესი მიეკუთვნება ადრეული ბრინჯაოს ხანის ე.წ. მტკვარ-არაქსის კულტურას, რომელიც ქ.წ. IV ათასწლეულის დასასრულითა და III ათასწლეულის დასაწყისით თარიღდება. სამარხთა მეორე ჯგუფი გვიანდელი ბრინჯაოს ეპოქისაა (ქ.წ. XIV- XII საუკუნეები). მესამე ჯგუფი ადრეული რკინის ხანით (ქ.წ. VIII-VII სს.) თარიღდება და, ე.წ. კოლხურ კულტურას მიეკუთვნება.

აღსანიშნავია, რომ ეს სხვადასხვა პერიოდის სამარხები, რომელთა შორის ქრონოლოგიური სხვაობა ათას ხუთას წელს აღემატება განლაგებულია გვერდიგვერდ ერთ ტერიტორიაზე, ისე რომ არც ერთ ჩვენ მიერ გათხრილ სამარხს მეორე სამარხი არ დაუზიანებია, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ მტკვარ-არაქსის სამარხები გვიანდელ ბრინჯაოს ხანაში მინის იმდროინდელ ზედაპირზე ადვილად შეიმჩნეოდა და მოსახლეები პატივს სცემდნენ თავიანთი წინაპრების საფლავებს.

სამარხების კონსტრუქციის თვალსაზრისით გამოიყოფა ორი ჯგუფი: ორმოსამარხები და ქვაყრილიანი ორმოსამარხები. ეს უკანასკნელი ზედაპირზევე გამოირჩევა რიყის ქვის ყრილით. ორივე ტიპის სამარხები გვხდება როგორც ადრეული, ისე გვიანდელი ბრინჯაოს ხანაში. სამარხების აბსოლუტური უმეტესება ორიენტირებულია ჩრდილო-სამხრეთის მიმართულებით. ყოველივე ეს კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ დედოფლის მინდორზე მთელი ბრინჯაოს ხანის განმავლობაში ერთი და იგივე მოსახლეობა ცხოვრობდა. გარდა ამისა, საშუალებას იძლევა მოსახლეობისა და, შესაბამისად, ტრადიციის უწყვეტობაზე ვისაუბროთ.

დოღლაურში გათხრილ სამარხთა უმეტესობა ინდივიდუალურია, თუმცა აღმოჩენილია რამდენიმე კოლექტიური, ალბათ, საოჯახო სამარხიც. ჩვენი ყურადღება მიიქცია წყვილ-წყვილად განლაგებულმა სამარხებმა. თუკი ანთროპოლოგიურმა კვლევამ დაადასტურა, რომ ამ სამარხებში სხვადასხვა სქესის მიცვალებულებია დაკრძალული, მაშინ შეი-

ძლება დავასკვნათ, რომ აქ ცოლ-ქმრის სამარხებთან უნდა გვექონდეს საქმე. ერთ-ერთ ასეთ წყვილს ქმნის 107 და 108 სამარხები (108 სამარხმა ჩაჭრა უინვენტარო 108ა სამარხი).

მტკვარ-არაქსის კულტურის ჩვენ მიერ შეს-

წავლილ სამარხებს შორის გამოირჩევა 51 სამარხი, რომელიც მოცულობით ყველაზე დიდია. სამარხის კონფიგურაცია კვადრატული ფორმისაა (4X4 მეტრი), კედლები ნაშენია რიყის საშუალო ზომის ქვებით. სამარხს დრომოსი (შემოსავლელი) დასავლეთიდან აქვს. დასაკრძალვევლი კამერის იატაკი მოკირწყლულია წვრილი რიყის ქვით. სამი ჩონჩხი მიხვეტილ მდგომარეობაშია დაკრძალული, ხოლო მეოთხე მოზარდის ჩონჩხი დაკრძალულია მარცხენა გვერდზე ხელფეხმოკეცილ მდგომარეობაში, თავით სამხრეთისაკენ. აღნიშნული ფაქტი მიუთითებს, რომ სამარხი საოჯახო განსასვენებელია, რომელიც პერიოდული დაკრძალვისათვის გამოიყენებოდა. აქ აღმოჩნდა კერამიკული ჭურჭელი და ბრინჯაოს, ვერცხლისა და ტყვიის სამკაულები - საკინძები, სამაჯურები, ხვიები.

აღსანიშნავია, რომ ადრეული ბრინჯაოს ხანის 121 სამარხში აღმოჩენილია ტყავის გარსაკრავიანი საისრე კაპარჭის ნაშთები, რომელშიც იდო 17 ისარი კაჟისა და ობსიდიანის ყუნწიანი ისრისპირებით.

დოღლაურის სამაროვანზე გათხრილი სამარხების უმეტესობა, გვიანდელი ბრინჯაოს ხანისა (ქ.წ.XV-XII სს.) აღმოჩნდა. აღსანიშნავია, რომ 11 მათგანი კენოტაფი გამოდგა. ეს არის მრგვალი ან ოვალური მოყვანილობის ორმო, რომელშიც მჭიდროდ ჩალაგებულია კერამიკული ჭურჭელი. ასეთია, მაგალითად სამარხი 128.

გვიანდელი ბრინჯაოს ხანის 125 სამარხში ფრიად საყურადღებო სამარხეული ინვენტარი გამოვლინდა. გარდაცვლილის ჩონჩხი არც ამ სამარხში აღმოჩნდა, თუმცა სტრუქტურით ეს სამარხი, ზემოხსენებული კენოტაფებისაგან განსხვავებით, ჩვეულებრივი, ჩონჩხიანი ორმოსამარხების მსგავსი იყო.

სამარხი 125 მართკუთხა ფორმისაა, სიგრძით 205 სმ, სიგანით 125 სმ და ორიენტირებულია სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან ჩრდილო-დასავლეთისაკენ. სამარხის ორმოს ძირი მიწის დღევანდელი ზედაპირიდან 160 სმ სიღრმეზეა. სამარხის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კედელთან დევს დიდი ზომის ლანგარი (პირის დიამეტრი 35 სმ) და მცირე ფიალა. ორივე შავადაა გამომწვარი, ლანგარი შავად ნაპრიალებია. ლანგარში აღმოჩნდა ალაპის ნაშთი - საქონლის ძვლები.

სამარხში კიდევ ორი ასეთივე ლანგარის ფრაგმენტები გამოვლინდა, მაგრამ სამარხეული ინვენტარიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს უჩვეულოდ დიდი ზომის (სიგრძე 45 სმ) ბრინჯაოს ალისებურ-პირიანი, მასრაგახსნილი

შუბისპირი და ბრინჯაოსავე მასრაგახსნილი ხელშუბისპირი (სიგრძე 18სმ), რომელსაც ისეთი მაღალი და მკვეთრი ქედი აქვს, რომ ჭრილში თითქმის ტოლმკლავა ჯვარს იძლევა. სამარხის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კედელთან აღმოჩნდა დამუშავებული ირმის რქის ძირი - კვერთხის თავი, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ სამარხი წარჩინებული პირის ხსოვნის პატივსაცემად მოუნყვიათ: როგორც აღინიშნა ადამიანის ნეშტი ამ სამარხში არ აღმოჩენილა. სამარხეული ინვენტარი სამარხს ქ.ნ. XIII - XII საუკუნეებით ათარიღებს.

დოღლაურის სამაროვანზე ჩვენ მიერ გათხრილი უგვიანესი ძეგლია სამარხი 17, რომელმაც ფრიად საყურადღებო მასალა მოგვცა და რომელიც ქ.ნ VII საუკუნით თარიღდება. სამარხი ძველადვე გაძარცული ყოფილა, მაგრამ მიუხედავად ამისა, მასში საკმაოდ მდიდრული ინვენტარი აღმოჩნდა. იქ იყო ქვისგან გამოთლილი სხვადასხვა ფორმის ორი ცალი ლახტის თავი-ინსიგნია ძალაუფლების სიმბოლო, ხის ტარი-

ანი ბრინჯაოს მასრაგახსნილი კაუჭი (ასევე ინსიგნიაა) და პირველი ტიპის კოლხური ცული. საგანგებო აღნიშვნის ღირსია კერამიკა, რომელიც ტიპურია ქრისტეს შობამდე I ათასწლეულის პირველი ნახევრის კოლხური კულტურისთვის. ამ სამარხის გათხრა დოღლაურის სამაროვანზე კიდევ ერთი მანიშნებელია იმისა, რომ ჯერ დასავლეთ ქართული ანუ კოლხური კულტურა და შემდგომში კოლხური სამეფო, ვრცელდებოდა აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზეც.

ამრიგად, დოღლაურის სამაროვნის გათხრებმა მოგვცა ფრიად მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური ინვენტარი (საველე დავთარში ხუთასამდე ერთეულია აღნუსხული), რომლის შემდგომი შესწავლა უთუოდ ახლებურ შუქს მოჰფენს საქართველოს არქეოლოგიას.

აქემენიდური და აქემენიდურის მსგავსი ვერცხლის ჭურჭელი

იულონ გაგოშიძე

აქემენიდური სტილის ლითონის ჭურჭელი მზადდებოდა მრავალ სხვადასხვა ადგილას აქემენიანთა იმპერიის ვრცელ ტერიტორიაზე და მის ფარგლებს გარეთაც, ამიტომ მხოლოდ სტილით, ამა თუ იმ ჭურჭლის ფორმითა და დეკორის ანალიზით ძნელია, ხანდახან კი შეუძლებელი, კონკრეტული ნივთის საწარმოო ცენტრის განსაზღვრა, მით უმეტეს, რომ ამ თვალსაზრისით თითქმის არაფერს იძლევა ნივთის აღმოჩენის ადგილი: საყოველთაოდ ცნობილია, რომ აქემენიდური ლითონის ჭურჭელი ძალიან შორს მოგზაურობდა მისი წარმოების ცენტრებიდან.

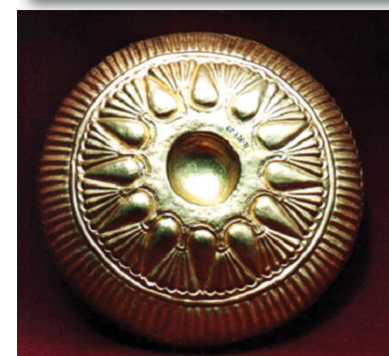
აქემენიდური სტილის ლითონის ჭურჭლის ატრიბუციის სიძნელე დღესაც არ არის მოხსნილი და ამ ატრიბუციის შედეგი ხშირად მკვლევარის თვალსაზრისზე არის დამოკიდებული. ამის თვალსაჩინო მაგალითია თურქეთში ამ ოცდაათი წლის წინ უკონტროლო გათხრებით მოპოვებული ვერცხლის ჭურჭლის ისტორია. მეტროპოლიტენ-მუზეუმში, სადაც ამ ჭურჭლის დიდი ნაწილი მოხვდა, ისინი ბერძნულ ნაწარმად იქნა განსაზღვრული, 1993 წელს კი იგივე ჭურჭელი განსაზღვრულია, როგორც აქემენიდური. ახლა, როდესაც ნივთები თურქეთს დაუბრუნდა, ამ მასალისადმი მიძღვნილ მონოგრაფიაში (კატალოგში) იგი სამართლიანად განსაზღვრულია, როგორც აქემენიდური ხანისა და აქემენიდური სტილის ლიდიური ნაწარმი.

ნივთის შემქმნელი ოსტატ-ხელოსნის ეთნიკურ კუთვნილებას ამ შემთხვევაში მნიშვნელობა არა აქვს. პერსეპოლისში აღმოჩენილი წერილობითი დოკუმენტები მოწმობს, რომ იქ გვერდი გვერდ მუშაობდნენ მიდიელი, ეგვიპტელი, ასურელი, ბაბილონელი, იონიელი, ლიდიელი, კარიელი და სხვ. ხელოსნები. მაგრამ სწორედ მათი (ამ ინტერნაციონალის) ხელით შეიქმნა ის, რასაც დღეს აქემენიდურ ხელოვნებასა და აქემენიდურ იმპერიულ სტილს ვუწოდებთ.

აქემენიდური ხანის ის ჭურჭელი, რომელთა შესახებაც ამ წერილში ვისაუბრებ ნამდვილად არ არის უთუოდ აქემენიანთა იმპერიის ცენტრალური რაიონებიდან შემოტანილი ძველ საქართველოში. ზოგი მათგანი ადგილობრივი ხელოსნების ნაწარმიც შეიძლება იყოს. ამგვარი ვარაუდის გამოთქმის უფლებას იძლევა საერთოდ მელითონეობისა (მეტალურგიის) და, საკუთრივ, ტორევიტიკის ძველი და მყარი ტრადიცია კავკასიასა და საქართველოში.

აქემენიდური ლითონის ჭურჭლის კვლევისას კიდევ ერთ სიძნელეს ვაწყდებით: ეს არის ამ ჭურჭლის ზუსტად დათარიღება აქემენიანთა იმპერიის არსებობის ორსაუკუნოვან პერიოდში.

ეს სიძნელე დაკავშირებულია საერთოდ აქემენიდური ხელოვნების იმპერიულ, პროკლამაციურ ბუნებასთან. აქემენიდური ხელოვნება იქმნებოდა ჯერ პასარგადში, საბოლოოდ კი გაიფურჩქნა პერსეპოლისში და მას საფუძვლად დაედო ძველად-მოსავლური - ასურეთის, ბაბილონის, ეგვიპტის, ურარტუს, მიდიის დიდი ხელოვნებათა მიღწევები, ხანდახან “ციტატების” სახითაც კი, ოღონდ ყველა ეს ნასესხობა საგანგებოდ შერჩეული და ერთიანი სპარსული სახელმწიფო იდეოლოგიის ცხრილში იყო გატარებული.

ყველაზე ადრე, ალბათ უკვე კიროსის სიცოცხლეშივე თუ არა ქ.წ. VI საუკუნის ბოლოს მაინც, აქემენიდური სტილი აისახა სუფრის სანესო ჭურჭელში - ფიალებსა და რიტონებში, რომელთა ფორმაც და დეკორის ძირითადი ელემენტებიც პირველმა აქემენიდებმა, ვფიქრობ მზამზარეული სახით მიიღეს თავიანთი წინამორბედებისგან (ასურეთი, ფრიგია, ლიდია...).

თეირანში ყოფნის დროს საშუალება მომეცა მენახა ლურისტანის მთიანეთში, კალმაკარების გამოქვაბულში შემთხვევით აღმოჩენილი ვერცხლის რამდენიმე ჭურჭელი, მათ შორის, ფიალებიც, რომლებიც ძალიან ჰგავს აქემენიდურ ნაწარმს, მაგრამ მათზე ამოკვეთილია ნეოელამიტური ლურსმული წარწერები და ჩვენი ირანელი კოლეგები ვარაუდობენ, რომ ვერცხლის ეს ჭურჭელი აქემენიანთა იმპერიის შექმნამდე, ქ.წ. VIII საუკუნეშია დამზადებული.

ასეა თუ ისე, უკვე ქ.წ. VI საუკუნის ბოლოს აქემენიანთა იმპერიის მთელ ტერიტორიაზე და მის ფარგლებს გარეთაც, არსებითად ერთგვაროვანი ლითონის ჭურჭელია გავრცელებული. ეს განსაკუთრებით ეხება ფიალებს, მაგრამ არა მარტო მათ. იმის თაობაზე, რომ ეს ჭურჭელი, მიუხედავად ერთგვაროვნობისა, არ არის ერთი საწარმოო ცენტრის პროდუქცია, უკვე ვისაუბრეთ, მაგრამ სწორედ ეს გარემოება კიდევ უფრო აძნელებს ამ ჭურჭლის დათარიღების უფრო ვიწრო ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში მოქცევას, ვიდრე ეს არის ზოგადად აქემენიდური ხანა. ამ ჭურჭლის მეტ-ნაკლებად ზუსტი დათარიღების ერთადერთი ნამდვილად სანდო კრიტერიუმი არის არქეოლოგიური კომპლექსი, რომლის თანხლებითაც იგი აღმოჩნდა. მაგრამ არქეოლოგიური კონტექსტიც კი იძლევა მხოლოდ ნივთის დამზადების ტერმინუს ანტე ქუემ, რადგან ლითონისა და განსაკუთრებით ძვირფასი ლითონის ჭურჭელი მათი მაღალი ღირებულების გამო ხშირად თაობიდან თაობას გადაეცემოდა და ხან-

დახან საუკუნეებს უძლებდა, სანამ დაიმარხოდა.

სამწუხაროდ, აქემენიდური ლითონის ჭურჭლის მკვლევარები ხშირ შემთხვევაში ასეთი დათარიღების შესაძლებლობასაც მოკლებულნი არიან, რადგან მსოფლიოს მუზეუმების კოლექციებში მოხვედრილი ასეთი ჭურჭლის მნიშვნელოვანი ნაწილი ანტიკვარიატის ბაზარზეა ნაყიდი და საერთოდ მოწყვეტილია არქეოლოგიურ კონტექსტს.

საქართველოში ამ თვალსაზრისით შედარებით უკეთესი მდგომარეობაა: საქართველოს მუზეუმებში დაცული აქემენიდური ვერცხლის ჭურჭლის უმეტესობა არქეოლოგიური გათხრებით არის მოპოვებული და შემთხვევით, მიწის სამუშაოების დროს აღმოჩენილ ნივთებსაც კი არქეოლოგიური კომპლექსი ახლავს. სხვა ზემოთ აღნიშნული სიძნელეები სრულად ვრცელდება საქართველოზეც.

საქართველო პატარა ქვეყანაა, მაგრამ ისტორიულმა ბედმა მას მნიშვნელოვანი როლის შესრულება არგუნა წინა აზიაში. კავკასიონის ქედი მუდამ იყო ბუნებრივი საზღვარი ახლო აღმოსავლეთის ცივილიზაციებსა და ევრაზიის ტრამალების ნომადებს შორის, კავკასიონის უღელტეხილებზე გადიოდა მათი დამაკავშირებელი გზები და საქართველოს ხელისუფლება, როცა კი იგი მეტ-ნაკლებად ძლიერი იყო, მოხერხებულად სარგებლობდა თავისი ისტორიულ-გეოგრაფიული მდებარეობის უპირატესობით: მისი ნებართვისა და კონტროლის გარეშე ვერც ნომადების გამანადგურებელი ლაშქრობები

განხორციელდებოდა წინა აზიაში და ვერც რეგულარული ვაჭრობა სამხრეთსა და ჩრდილოეთს შორის, რაშიც ორივე მხარე დიდად იყო დაინტერესებული.

ასე იყო აქემენიდურ ხანაშიც. ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 30-იან წლებში გამოითქვა ვარაუდი, რომ აღმოსავლური, ძირითადად ირანული წარმოშობის ჭურჭელი, რომელიც ჩრდილო-კავკასიასა და ურალისპირეთშია აღმოჩენილი დიდი რაოდენობით, დღევანდელი საქართველოს ტერიტორიის გავლით არის იქ მოხვედრილი. არ არის გასაკვირი, რომ ჩრდილოეთისკენ მიმავალი ჭურჭლის ამ ნაკადის ნაწილი მაინც საქართველოში დაღექილიყო. ეს, მართლაც ასეა. საერთოდ აღმოსავლური წარმოშობისა და, მათ შორის, აქემენიდური ვერცხლის ჭურჭელი საკმაოდ რაოდენობით არის აღმოჩენილი საქართველოში.

აქემენიდური ხანა - ქ.წ. VI-IV საუკუნეები მნიშვნელოვანი გარდატეხის ხანაა საქართველოს ნივთიერი კულტურის ისტორიაში. ბოლო წლების არქეოლოგიური აღმოჩენები გვარწმუნებს, რომ სპარსელთა ბატონობა კავკასიის ქედამდე ვრცელდებოდა. ამის საუკეთესო საბუთია სპარსულ-აქემენიდური ტიპის სასახლეებისა და ზარისებრი ფორმის სვეტების ბაზების აღმოჩენა აღმოსავლეთ საქართველოს, დასავლეთ აზერბაიჯანისა და ჩრდილოეთ სომხეთის ხუთ პუნქტში, რომლებიც ერთმანეთისგან დაახლოებით თანაბარი მანძილით არის დაშორებული. ეს კი, შეიძლება, ქვეყნის ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული დაყოფის მიმანიშნებელიც იყოს. ჯერ კიდევ საკამათოა საკითხი, შედიოდა თუ არა სამხრეთ კავკასია უშუალოდ აქემენიანთა იმპერიის რომელიმე სატრაპიის შემადგენლობაში, მაგრამ ის კი უდავოა, რომ სამხრეთ კავკასია და (მათ შორის საქართველო) აქემენიდური სამყაროსა და აქემენიდური კულტურის კოინეს ორგანული ნაწილი გახდა.

ეს გარემოება აისახა, როგორც ქართულ ენაში, ისე ქართველთა სულიერ და ნივთიერ კულტურაში.

ერთ-ერთი სიახლე, რაც აქემენიდებთან კონტაქტით იყო განპირობებული, გახლავთ ვერცხლის ფიალებისა და, საერთოდ, ვერცხლის ჭურჭლის გამოჩენა საქართველოში.

უკვე აღვნიშნე, რომ საქართველო ტრადიციულად მეტალურგებისა და მელითონეების ქვეყანა იყო და ლითონის ჭურჭლის წარმოება აქ უცხო არ გახლდათ. მაგრამ აღსანიშნავია, რომ ქ.ნ. II ათასწლეულის პირველი ნახევრის შუაბრინჯაოს ხანის თრიალეთის ბრწყინვალე არქეოლოგიური კულტურის გაფურჩქნის შემდეგ აქემენიდურ ხანამდე, როცა საქართველოში, ე.წ. კოლხური კულტურა ყვაოდა, აქ მასობრივად მხოლოდ სპილენძის ჭურჭელი მზადდებოდა. ვერცხლის ჭურჭლის გამოჩენა ახალ, მანამდე უცნობ ისეთ ფორმებთან ერთად, როგორებიცაა ფიალა და რიტონი, უეჭველად აქემენიდურ სამყაროსთან საქართველოს დაკავშირების შედეგია. აღსანიშნავია ისიც, რომ დაახლოებით ანალოგიური ვითარება ჩანს ფრიდიასა და ლიდიშიც, სადაც აქემენიანთა ბატონობის წინა ხანაში - კრეზუსისა და მიდასის ხანაში, ასევე, სპილენძ-ბრინჯაოს ჭურჭელი ჭარბობდა, ხოლო ვერცხლის ნაწარმის მოზღვაება იქაც აქემენიდებთან არის დაკავშირებული. თუმცა, მცირე აზიაში ფიალა, საქართველოსგან განსხვავებით, ჩვეულებრივი ჭურჭელი იყო წინარე აქემენიდურ ხანაშიც.

საქართველოში პირველი აქემენიდური სტილის ვერცხლის ფიალა, რომელმაც თავიდანვე სამეცნიერო საზოგადოების დიდი ინტერესი გამოიწვია, რუსმა არქეოლოგმა გ. ფილიმონოვმა აღმოაჩინა ჯერ კიდევ 1877 წელს დაბა ყაზბეგში გათხრების შედეგად. ფიალა დღეს მოსკოვის ისტორიულ მუზეუმშია დაცული, მრავალგზის არის გამოქვეყნებული და მრავალი განსხვავებული აზრით

არის გამოთქმული მისი დათარიღებისა და კულტურულ-ისტორიული კუთვნილების შესახებ.

ყაზბეგის ეს ფიალა ჰ. ლუშეის ფიალებისადმი მიძღვნილ კლასიკურ ნაშრომშიც არის განხილული და, ჩემი აზრით, მისი ატრიბუცია დღესაც ყველაზე მეტად დამაჯერებელია.

ღრმა და ოდნავ პირგადაშლილი ომფალოსიანი ფიალა შემკულია ნუშის გულის ფორმის ექვსი დიდი ბურცობით, გედის თავების გამოსახულებებითა და ლოტოსის პალმეტებით. ზუსტად ასეთივე, ოდნავ უფრო მცირე ზომისა და უფრო პირგადაშლილი ორი ფიალა ნაპოვნია კუნძულ როდოსზე იალისოსის სამაროვნის 61 და 72 სამარხებში, რომლებიც თარიღდება ქ.წ. 500 წლის მახლობელი ხანით.

არქეოლოგიური კონტექსტი, რომელიც ყაზბეგის ფიალას ახლავს, უფრო ქ.წ. VI საუკუნისაა, ვიდრე V საუკუნისა: ეს არის კავკასიისთვის ტიპური ბრინჯაოს შტანდარტები, რომელთაც აქემენიდური გავლენის კვალიც არ ეტყობა და ასევე აქემენიდური ხელოვნებისთვის სრულიად უცხო ფორმის, გრანულაციით შემკული ოქროს საყურე, რომლის თარიღი - ქ.წ. VI საუკუნე ეჭვს არ იწვევს. როგორც ჩანს, ფიალა ამ არქეოლოგიური კომპლექსის ყველაზე ახალგაზრდა ნივთად უნდა ჩაითვალოს და დათარიღდეს არაუგვიანეს ქ.წ. V საუკუნის დასაწყისით.

რაც შეეხება ფიალის წარმომავლობას, ვფიქრობ, რომ მისი იონურ ნაწარმად მიჩნევა ამგვარი ფიალების როდოსზე აღმოჩენის გამო მაინც არ უნდა იყოს გამართლებული. მისი აღმოსავლური წარმოშობის დამადასტურებელ ირიბ საბუთად შეიძლება გამოდგეს ფიალაზე ამოკვეთილი კლასიკური (საკანცელარიო) არამეული წარწერაც. მართლაც, პერსეპოლისში გათხრების შედეგად აღმოჩენილია ზუსტად ასეთივე შენყვილებული გედის თავებითა და ლოტოსის პალმეტებით შემკული ქვის რამდენიმე ლანგარი, რომელთ-

აგან ერთ-ერთს ქსერქსეს წარწერაც აქვს (ქ.წ. 486-465 წწ.).

ყაზბეგში ფიალასთან ერთად კიდევ ერთი ვერცხლის ჭურჭლის ფრაგმენტები აღმოჩნდა, რომლის აქემენიდური წარმომავლობა და თარიღი ქ.წ. V საუკუნის დასაწყისი, ეჭვს არ უნდა იწვევდეს. ეს არის ვერძის პროტომიანი რიტონი, რომელიც ამჟამად პეტერბურგის ერმიტაჟში ინახება.

საქართველოში აქემენიდური ტიპის სულ რამდენიმე რიტონია აღმოჩენილი.

ყაზბეგური რიტონის ვერძის რქებისა და თვალების მოდელირება, აგრეთვე, ორნამენტი, რომელიც ვერძის მკერდზეა გამოყვანილი, ვფიქრობ, აშკარად მეტყველებს მის სპარსულ-აქემენიდურ წარმომავლობაზე, რასაც ვერ ვიტყვით ირმის პროტომიან რიტონზე, რომლის ფრაგმენტები ქსნის ხეობაში, სოფელ საძეგურთან აღმოჩნდა 1908 წელს. მართალია ეს რიტონიც ზოგადად აქემენიდური კულტურის წრეში ექცევა, მაგრამ, ვფიქრობ, იგი რომელიმე პროვინციული სახელოსნოს პროდუქცია უნდა იყოს, უფრო ქ.წ. IV საუკუნისა, ვიდრე V საუკუნის. ისიც არ არის გამორიცხული იგი აქვე, საქართველოში იყოს დამზადებული. ამის დამადასტურებელ საბუთად, ცხადია, არ გამოდგება, მაგრამ მაინც აღსანიშნავია, რომ ირმის პროტომიანი რიტონი კიდევ ერთი აღმოჩნდა საქართველოში, თუმცა სოფელ თაგილონთან, მდინარე ენგურის ქვემო დინებაზე აღმოჩენილი ოქროს ეს რიტონი ბევრად უფრო მოგვიანო - პართული ხანისა. საყურადღებოა საძეგურისა და თაგილონის ირმების რქების ერთნაირი დამუშავება.

ვანის მუზეუმში ინახება სოფ. მთისძირში ქ.წ. V-IV საუკუნეების მდიდრულ სამარხში აღმოჩენილი ვერცხლის ფრაგმენტირებული რიტონი, რომელიც ნვეროსანი კაცისთავიანი ანტილოპის ფიგურით ბოლოვდება. ამ ფანტასტიკურ ფიგურას რქები, ყურები, ტანი

და ფეხები ანტილოპისა აქვს, სახე კი გრძელწვერიანი მამაკაცისა, სწორი შუბლითა და ცხვირით, დიდი, რელიეფურად გამოყვანილი თვალებით, მკერდზე რომელიღაც სხვა ფანტასტიკური ცხოველის გამოსახულებაა. მას გრძელი, ფოთლისებრი ყურები აქვს.

რიტონის ზედა ნაწილი, საკუთრივ რქა - ჰორიზონტული კანელურებითა და წნულის ორნამენტით არის შემკული, რაც დამახასიათებელია საკუთრივ სპარსულ-აქემენიდური ვერცხლის ჭურჭლისთვის ისევე, როგორც აქემენიდური ხელოვნებისთვის ბუნებრივია ანტილოპის რქებისა და მუცელქვეშ შეკეცილი ფეხების გამოსახვის წესი.

პირდაპირი ანალოგია მთისძირის ამ ფიგურას არ ეძებნება, და, მიუხედავად იმისა, რომ რიტონი უთუოდ აქემენიდური ხელოვნების წრეში უნდა იყოს განხილული, გამოთქმულია მოსაზრება, რომ იგი ადგილობრივია, კოლხეთში დამზადებული.

შესაძლებელია, ასეთი მოსაზრების სასარგებლოდ მეტყველებდეს რიტონის ზედა ნაწილის შესამკობად გამოყენებული სუროს-ფოთლიანი მცენარეული მოტივი, რაც უფრო ბერძნული ხელოვნებისთვის არის დამახასიათებელი. ბერძნული და აქემენიდური სტილის ასეთი შეხვედრა სრულიად ბუნებრივი მოვლენაა საქართველოსთვის, სადაც შავი ზღვის სანაპიროზე ქ.ნ. VII საუკუნიდან მაინც არსებობდა ბერძნული სამოსახლოები. სპარსულ-აქემენიდური, ბერძნული და ადგილობრივი მხატვრული ტრადიციების შერწყმის შედეგად ქ.ნ. V-IV საუკუნეებში საქართველოში შეიქმნა თავისებური მხატვრული სკოლა, რომლის პროდუქცია შეიძლება განხილულ იქნას, როგორც ბერძნულ-აღმოსავლური ხელოვნების თავისთავადი ჯგუფი. ყველაზე თვალსაჩინოდ ეს აისახა ადგილობრივი წარმოების ლითონის საბეჭდავ-ბეჭდებში.

ცნობილია საქართველოში, კერძოდ, ყაზბეგში აღმოჩენილი

კიდევ ერთი ვერცხლის რიტონი, ხბოს თავის ქანდაკებით დაბოლოებული, რომელიც პეტერბურგის ერმიტაჟშია დაცული. რიტონი ქ.ნ. IV ს.-ით თარიღდება, მაგრამ ნამდვილად ბერძნული ნაწარმია.

აქემენიდური ხანის საქართველოში ძალიან პოპულარული გახდა ფიალები, რომლებიც მასობრივად მზადდებოდა თიხისა და ლითონისაგან. საქართველოში ნაპოვნია, ასევე, აქემენიდური ხანის მინის ორი და ოქროს ერთი ფიალაც. უფრო მეტია ვერცხლისა, მაგრამ საყურადღებოა, რომ ბრინჯაოს ფიალის აღმოჩენის არც ერთი შემთხვევა არ არის ცნობილი.

1908 წელს კავკასიის მუზეუმი (ამჟამად საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი) შეიძინა მდ. ქსნის ხეობაში შემთხვევით აღმოჩენილი არქეოლოგიური ნივთების კოლექცია, რომელიც ახალგორის განძის სახელით არის ცნობილი. განძი შეიცავს 100 დასახელების ოქროს, ვერცხლისა და ბრინჯაოს ნივთებს - სამკაულებს, ჭურჭელს, ცხენის აკაზმულობის ნაწილებს, სარიტუალო დანიშნულების ნივთებს. ეს მასალა აღმოჩენისთანავე აღმოსავლური ხელოვნების ისეთ დიდ მკვლევარს გადაეცა, როგორც იყო იაკობ სმირნოვი და თავიდანვე სწორი ინტერპრეტაცია მიიღო. სმირნოვის გამოკვლევა 1934 წელს გამოქვეყნდა რუსულ და გერმანულ ენებზე. მას შემდეგ ახალგორის განძთან დაკავშირებით ძალიან ვრცელი ლიტერატურა შეიქმნა. ძნელია დაასახელო აქემენიდური ხელოვნებისა და კულტურის ისტორიისადმი მიძღვნილი მეტ-ნაკლებად ზოგადი გამოკვლევა, რომელიც 1934 წლის შემდეგ გამოქვეყნდა, რომ იქ ახალგორის განძი გაკვრით მაინც არ მოიხსენიებოდეს. და, მიუხედავად ამისა, ახალგორის განძი ჯერ კიდევ საკვლევაია.

ახალგორის განძის შემადგენლობაში ნივთების ოთხი ჯგუფი გამოიყოფა. ერთი - ბრინჯაოს შტანდარტები, ქანდაკებები, ზარაკები, რომლებიც ფორმითა და შინაარსით ტრადიციული, კავკა-

სიურია და თავისუფალია ყოველგვარი გარეშე გავლენისგან, მეორე - ოქროს სამკაულები, რომლებიც ძირითადად ადგილობრივი ნაწარმია, მაგრამ აქემენიდური ხელოვნების ძლიერი გავლენის კვალი შეიმჩნევა, მესამე - ცხენის აკაზმულობის ნაწილები, რომლებიც ასევე ადგილობრივი ნაწარმია და წინააზიური ცხენის აკაზმულობის ზოგადი განვითარების ჩარჩოებში თავსდება. მეოთხე ჯგუფს შეადგენს ვერცხლის ჭურჭელი, რომელიც ერთიანად თავიდანვე განისაზღვრა, როგორც აქემენიდური. ჩვენ მხოლოდ ამ ჭურჭელს განვიხილავთ.

ითვლება, რომ ახალგორის განძი ერთი ქალის სამარხის ინვენტარია. თუ ეს ასეა, მაშინ ჩვენ აქ სწორედ ისეთ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე, როდესაც სამარხში ნივთის მოხვედრის თარიღი შესაძლოა მნიშვნელოვნად იყო დაშორებული მისი დამზადების თარიღს. სამარხი უნდა დათარიღდეს მისი ინვენტარის ყველაზე ახალგაზრდა ნივთით და ახალგორის განძის დაფვლაც თარიღდება პოსტ-აქემენიდური ხანით - ქ.წ. IV საუკუნის დასასრულით. თუკი ეს ერთი სამარხი იყო, რაშიც შეიძლება ეჭვის შეტანა, რადგან 1908 წელს სამარხის აღმოჩენისთანავე ქსნის ხეობაში ასულ არქეოლოგს - ექვთიმე თაყაიშვილს გადათხრილი დახვდა 20 კვ. მ-ზე მეტი ფართობი. ამ ფართობზე კი, რამდენადაც ჩვენ იმდროინდელი საოჯახო სამაროვნების განლაგებას ვიცნობთ, რამდენიმე სხვადასხვა დროის სამარხი შეიძლებოდა დატეულიყო.

გარდა ამისა, ცნობილია, რომ ახალგორის განძში გაერთიანებული მასალა ხუთ ეტაპად შევიდა მუზეუმში ხუთი წლის განმავლობაში 1908-1912 წლებში.

ასე რომ, არ არის გამორიცხული, ახალგორის განძის სახელით ცნობილ კოლექციაში სხვადასხვა წარმოშობის ნივთები მოხვედრილიყო, მაგრამ დღეს ამას ჩვენთვის არანაირი მნიშვნელობა

არა აქვს. ახალგორის განძის ვერცხლის ჭურჭელი ნივთების ისეთ კატეგორიას მიეკუთვნება, რომლებიც, ჩვეულებრივ, ოჯახებში თაობიდან თაობას გადაეცემოდა ხოლმე და მინაში შეიძლებოდა მოხვედრილიყო დამზადებიდან მრავალი წლის შემდეგ.

ახალგორის განძში სპილენძის ორი და ვერცხლის ცხრა ჭურჭელი მოხვდა, მათგან ხუთი ჯამია. ახლა მხოლოდ ოთხ ომფალოსიან ფიალაზე ვისაუბრებ.

ახალგორის განძის 63 ფიალას (დ 160 მმ, ჰ 49 მმ) ლუშეი აკუთვნებს ურთიერთდაპირისპირებულ ბურცობებიანი ფიალების ტიპს და მიიჩნევს მას გვიანასურული ხანის შემდეგდროინდელ ფიალათა შორის უძველესად.

დიდი ზომის ცხრა ნუშის გულის ფორმის ბურცობებიანი ფიალა ომფალოსითა და დაბალი, სწორი პირით მართლაც არქაულ შთაბეჭდილებას ახდენს, თუ კი მას შევადარებთ ფორმით მასთან ყველაზე ახლოს მდგომ სინოპსა და კვიპროსზე აღმოჩენილ ფიალებს, რომლებსაც პიერ ამანდრი ქ.წ. V საუკუნის პირველ ნახევარს აკუთვნებს. დარიოსის ხანით ათარიღებენ ლიდიაში აღმოჩენილ ვერცხლის ხუთ ფიალას, რომლებიც კიდევ უფრო ახლოა ახალგორის ფიალასთან, თუნდაც ბურცობების რაოდენობით. ამ ფიალის ქ.წ. VI-V საუკუნეთა მიჯნით დათარიღების სასარგებლოდ მეტყველებს მისი მსგავსება ევფრონიუსის მიერ მოხატულ ნითელფიგურიან ლარნაკზე გამოსახულ ფიალასთან, რაც ჯერ კიდევ ლუშეიმ შენიშნა: ნახატზე ასახული ფიალა პროპორციებითაც და ბურცობების რაოდენობითაც, მართლაც, ახალგორულის მსგავსია. ახალგორის ამ ფიალის ზერელე შედარებაც კი იმავე ტიპის ფიალასთან, რომელზეც არტაქსერქსე I-ის წარწერაა ამოკვეთილი, გვარწმუნებს, რომ ახალგორის განძის ფიალის დამზადების თარიღის გადმონევა ქ.წ. V ს.-ის პირველ ნახევარს აქეთ ძნელი წარმოსადგენია.

ფიალა საკუთრივ ირანული, ან შეიძლება, მცირეაზიური ნანარმი იყოს.

ახალგორის განძის მეორე ფილა (დ 140 მმ, ჰ 50 მმ), დიდი ზომის რვა ბურცობით, შედარებით უხეში ნამუშევარია და დაუმთავრებლის შთაბეჭდილებას ტოვებს, მაგრამ მისი საერთო ფორმა, ბურცობების რაოდენობა და ზომა იმაზე მეტყველებს, რომ მისი შექმნის დრო დიდად არ უნდა სცილდებოდეს ზემოხსენებულ ფიალისას.

ვფიქრობ, ამასვე უნდა ადასტურებდეს ამ ახალგორული ფიალის მსგავსება ლიდაში აღმოჩენილ ასევე რვაბურცობიან ფიალასთან, რომელიც დათარიღებულია ქ.წ. VI საუკუნით.

ახალგორის განძის 61 ომფალოსიანი ჯამი თუ პატერა (დ 191 მმ, ჰ 33 მმ) მეტად თავისებურია. პირდაპირი ანალოგია ამ ჭურჭელს ვერავინ მოუძებნა. ლუშეი მას ქ.წ. V საუკუნის შუა ხანას აკუთვნებს, მაგრამ ო. ლორთქიფანიძის აზრით, იგი პოსტაქემენიდური ხანისაა. ახლა ამ მოსაზრებებსა და არგუმენტებს დაწვრილებით არ განვიხილავ. აღვნიშნავ მხოლოდ, რომ ჯამი მასიურია; ნაჭედია 2 მმ სისქის ფირფიტისგან, რაც, ვფიქრობ, უნდა გამორიცხავდეს მისი ძალიან გაახალგაზრდავების შესაძლებლობას: ელინისტური ხანის ჭურჭელი თითქოს უფრო მსუბუქია ხოლმე.

რაც შეეხება ამ ჯამის უცნაურ ორნამენტს, ვფიქრობ, ეს გამარტივებული და გაუხეშებული განმეორებაა ვანში აღმოჩენილი ოქროს ფიალის შემკულობისა. აქაც ნუშის გულის ფორმის ბურცობები ნვერებით გარეთაა გაშვერილი და ქვეშ მათაც უფენია რელიეფური ნახევარკალები, რომლებიც ახალგორის ჯამზე ბალიშებად იქცა. ზუსტად ასეთი მოტივი ამოკვეთილია ვანის 11 სამარხში აღმოჩენილი ვერცხლის არიბალოსის ძირზე. მსგავსება იმდენად დიდია, რომ, გეგონებათ არიბალოსის მკვეთელს ნიმუშად ახალგორის ფიალა ჰქონდა. იქაც ოთხი ბურცობია, ნვერებით გარეთ

გაშვერილი და ბურცობებს შორის ენების ოთხი მარაოა გაშლილი.

არიბალოსი ქ.ნ. V საუკუნის შუა ხანებზე უფრო გვიანდელი არ შეიძლება იყოს, რადგანაც სამარხი თარიღდება ასე და ეს კიდევ ერთი საბუთია იმისა, რომ ამ მოტივის არსებობით არ შეიძლება ახალგორის ფიალის ასაკის განსაზღვრა მაინცდამაინც პოსტაქემენიდური ხანით. მაგრამ ვანის არიბალოსთან ახალგორის ფიალის ორნამენტის მსგავსება მხოლოდ ამის გამო არ არის საყურადღებო. ხსენებული არიბალოსი ნ. გოგოლაშვილის სრულიად სამართლიანი განსაზღვრებით, თავისუფლად შეიძლება, ე.წ. “ბერძნულ-სპარსული” სტილის ნაკეთობად ჩაითვალოს. მე დავუმატებდი, რომ ამ შემთხვევაში გოგოლაშვილს შეეძლო გამოეყენებინა უფრო ფართო ბორდმანისეული ტერმინი - “ბერძნულ-აღმოსავლური,” მით უმეტეს, რომ იგი არ გამორიცხავს არიბალოსის კოლხეთში დამზადების შესაძლებლობასაც. თუ კი ეს მართლაც ასეა, მაშინ ჩვენ უფლება გვაქვს უფრო დავავიწროვოთ ეს განსაზღვრება და ვილაპარაკოთ არა ზოგად “ბერძნულ-აღმოსავლურ”, არამედ უფრო ვიწროდ “ბერძნულ-კოლხურ” ან “ბერძნულ-ქართულ” სტილზე.

ეს ოქროს ერთადერთი ფიალაა, რომელიც საქართველოში აღმოჩნდა, იგი იყო ვანში 1961 წელს გათხრილ 16 სამარხში, რომელიც ქ.ნ. IV საუკუნის დასაწყისით თარიღდება. ასეთივე ორნამენტით შემკული კიდევ ორი ვერცხლის ფიალაა აღმოჩენილი საქართველოში. ერთი ქობულეთში, ფიჭვნარის სამაროვნის 6 სამარხში, რომელიც ნითელფიგურიანი ლეკითოსით კარგად თარიღდება ქ.ნ. V საუკუნის შუა ხანებით და მეორე - აღმოსავლეთ საქართველოში, ალგეთის ხეობაში, სოფელ ენაგეთთან გათხრილ 1 სამარხში, რომელიც ქ.ნ. IV საუკუნის პირველი ნახევრისაა.

ვფიქრობ, რომ ახალგორის ზემოთ ნახსენები ჯამის თარიღიც არ უნდა გასცილდეს ქ.ნ. IV საუკუნის შუა ხანებს. და დიდი ალბათობა

არსებობს იმისა, რომ იგი ადგილობრივი, საქართველოში დამზადებული იყოს, როგორც მინაბადი პოპულარული იმპორტული თასებისა.

ქ.ნ. IV საუკუნის შუა ხანისა უნდა იყოს ახალგორის განძის კიდევ ერთი ომფალოსიანი ჯამი, რომელიც ნუშის გულის ფორმის 24 პატარა ზომის ბურცობის რიგითაა შემკული. მაგრამ მისი განსაკუთრებული თავისებურება ის არის, რომ დამზადებისას გამოყენებულია კვეთის ტექნიკა, რასაც ვერ ვხედავთ ახალგორის განძის ვერცხლის სხვა ჭურჭელზე.

ამ ლანგრის შიდა და გარე პირზე ამოკვეთილია აქემენიდური ხელოვნებისთვის ტიპური ორნამენტი: ნახევარრკალებით შეერთებული ლოტოსის პალმეტებისა და კოკრების გირლანდა.

ჩვენს ლანგარზე წარმოდგენილი ეს ორნამენტი ძალიან ჰგავს ბულგარეთში დუვანლიში აღმოჩენილი ქ.ნ. V საუკუნის ამფორის ორნამენტს.

აღსანიშნავია ისიც, ახალგორის თასის კვეთილი ორნამენტი შიდა და გარე პირზე განსხვავებულია: შიგნით 12 პალმეტია ამოკვეთილი, გარეთ მხოლოდ 8, ცხადია, უფრო დიდი ზომისა. ვფიქრობ, რომ ეს მომენტი - ორნამენტაციაში კვეთის ტექნიკის გამოყენება და განსხვავება შიდა და გარე პირის შემკულობათა შორის შეიძლება ქრონოლოგიურ მაჩვენებლად გამოდგეს.

კვეთილი ორნამენტით არის შემკული ვერცხლის ლანგარი, რომელიც აღმოჩნდა სუზაში, გასული საუკუნის დასაწყისში ჟაკ დე მორგანის მიერ გათხრილ მდიდრულ სამარხში. სამარხი მონეტებით კარგად თარიღდება გვიანაქემენიდური პერიოდით - ქ.ნ. IV საუკუნის შუა ხანით.

ამ ლანგრებზეც შიდა და გარე პირი სხვადასხვანაირად არის შემკული. შიგნით თითქმის ისეთივე ორნამენტია ამოკვეთილი,

როგორც ახალგორის ლანგარზე ვნახეთ, მაგრამ გარეპირის შემკულობა სხვანაირია, თუმცა ეს ენებიც ამოკვეთილია.

სუზის ამ ფიალას ძალიან ჰგავს, როგორც შესრულების ტექნიკით, ისე ორნამენტის ხასიათით ალგეთის ხეობაში, სოფელ წინწყაროსთან გათხრილ აქემენიდური ხანის მდიდრულ სამარხში აღმოჩენილი ვერცხლის ლანგარი (დ 225 მმ). ამ ლანგარს, ისევე როგორც სუზისას, ომფალოსი არა აქვს და მისი გარე პირიც ლოტოსის ყვავილის კვეთილი ფურცლებით არის შემკული, მაგრამ შიდა პირი ალგეთის ლანგრისა სავსებით სადაა. ვფიქრობ, რომ ეს ლანგარიც, ისევე როგორც სუზისა, ქ.ნ. 350 წლის მახლობელი ხანით უნდა დათარიღდეს. წინწყაროს სამარხის სხვა ინვენტარიც, რომელიც 1941 წელს გამოაქვეყნა ბ. კუფტინმა არ ეწინააღმდეგება ამ თარიღს.

წინწყაროს ამ სამარხში კიდევ ერთი ვერცხლის ჭურჭელი იყო. ესაა ომფალოსიანი ფიალა, შემკული ლოტოსის გაშლილი ყვავილის ენებით (ლატტენპჰიალენ დ 240 მმ). ლუშეი ასეთ ფიალებს ლატტენპჰიალენ ჯგუფში აერთიანებს. ამ ორნამენტს გავრცელების ძალიან დიდი ქრონოლოგიური დიაპაზონი აქვს ასურული ხანიდან ელინისტურ და კიდევ უფრო გვიან ხანამდე (ლუშეი). მაგრამ წინწყაროს ფიალის ფორმა და, რაც მთავარია, არქეოლოგიური კონტექსტი მას გვიანაქემენიდურ ხანაში ათავსებს.

სხვათა შორის, წინწყაროს ამავე სამარხში უფერული, გამჭვირვალე, მინის შესანიშნავი აქემენიდური ფიალაც აღმოჩნდა.

1960 წელს ქსნის ხეობაში, სოფ. ყანჩაეთთან გაითხარა მდიდრული სამარხი, რომელიც წინწყაროს სამარხის სინქრონულია. ამ სამარხში სხვა მასალასთან ერთად ვერცხლის ერთი თასიც იყო. თასის სხეული გამოსახავს ლოტოსის გაშლილ ყვავილს, რომლის თექვმსეტი ფურცლის ნვეტს შორის ჩასმულია ნუშის გულის ფორმის ბურცობები, რაც ლოტოსისავე ნაყოფს უნდა გამოსახავდეს.

თასს ომფალოსი არა აქვს. ძირზე, გარედან 31 ფურცლიანი ვარდული აქვს დაჭდეული (დ 135 მმ, კ 182 მმ). თასი ძალიან ღრმაა და ამით ჰგავს პერსეპოლისის რელიეფებზე გამოსახულ თასებს, მაგრამ, ვფიქრობ, რომ ეს მაინც არ იძლევა ამ თასის მაინც და მაინც ქ.წ. V საუკუნით დათარიღების უფლებას: ღრმა თასები გაცილებით უფრო გვიანაც კეთდებოდა, ისევე როგორც ადრეულ ხანაში ფრიალო ლანგრებსაც იყენებდნენ ღრმა ფიალებთან ერთად.

ყანჩათის ამ თასისთვისაც გვიანაქემენიდური ხანა სავსებით მისაღები თარიღია, მით უმეტეს, რომ სამარხიც, რომელშიც ის აღმოჩნდა, ქ.წ. IV საუკუნის მესამე მეოთხედზე ადრეული არ უნდა იყოს. სამაგიეროდ ნამდვილად აქემენიდურია და ქ.წ. V და ადრეული IV საუკუნით თარიღდება, როგორც ტიპოლოგიურად, ისე არქეოლოგიური კომპლექსებით ვანში და საირხეში გათხრილ მდიდრულ სამარხებში აღმოჩენილი ვერცხლის სადა, ომფალოსიანი ფიალები.

ქ.წ. V საუკუნის მეორე ნახევრის სამაროვანზე, რომელიც წლების განმავლობაში შეისწავლებოდა ქალაქ ქობულეთთან, შავი ზღვის პირას (იქ ქართულ-ინგლისური გაერთიანებული ექსპედიცია მუშაობდა ა. კახიძისა და მ. ვიკერსის ხელმძღვანელობით) სხვა ნივთებთან ერთად ვერცხლის ორი ფიალა აღმოჩნდა, რომლებიც ასევე აქემენიდურ და აქემენიდურის მსგავს ქურჭლის წრეში უნდა იქნას განხილული.

საქართველოში კიდევ ათზე მეტი ამავე ხანის ვერცხლის ფიალაა აღმოჩენილი, მათ შორის, ვანში გამოვლენილია ორი ფიალა, რომლებსაც ნუმის გულის ფორმის ბურცობებისა და ლოტოსის პალმეტების გარდა ცხოველების გამოსახულებებიც ამკობს, ისევე როგორც საყოველთაოდ ცნობილ ფიალებს ოქსუსის განძიდან და პონტოდან, ეს უკანასკნელი ეკრენ აკურგალმა გამოაქვეყნა 1967 წელს.

ქ.ნ. IV საუკუნის დასაწყისით დათარიღებულ ვანის 6 სამარხში აღმოჩენილი ეს ფიალა ძლიერ ფრაგმენტირებულია, მაგრამ ხერხდება მათი ფორმისა და შემკულობის ყველა დეტალის სრული რეკონსტრუქცია.

პირგადაშლილი, ომფალოსიანი ჯვამი ომფალოსის გარშემო ირიბულმკლავებიანი ვარდულითა და მხრებზე ნუშის გულის ფორმის ექვსი ბურცობითაა შემკული. ბურცობებს შორის წარმოდგენილია კლასიკური ძველალმოსავლური სიუჟეტი - ერთმანეთის პირისპირ (ჰერალდიკურად) განლაგებული უკანა ფეხებზე მდგარი და უკან თავმობრუნებული ფრთოსანი თხები. ფიალა უეჭველად ქ.ნ. V საუკუნისაა და მცირეაზიური ნახელავი უნდა იყოს: აქემენიდური ხანის ჩემთვის ცნობილ ერთადერთ საბეჭდავს, რომელზეც ასეთივე ფრთოსანი თხებია გამოსახული, ლიდიური წარწერა ამშვენებს.

ეს ფიალა აღმოჩნდა ვანში 1947 წელს გათხრილ ქალის 2 სამარხში, რომელიც მტკიცედ თარიღდება აქემენიდური ხანის დასასრულით - ქ.ნ. IV საუკუნის მესამე მეოთხედით (ნ. გოგიბერიძე). ფიალას ნუშის გული ფორმის 18 ბურცობი ამკობს და ზედ გამოხატულია ცხოველთა მსვლელობა - ტახი, ძაღლი, ლომი და ირემი.

როგორც ხედავთ, ცხოველების გამოსახვის სტილი სპარსულ-აქემენიდური არ არის და ბერძნულადაც მას ძნელად ვინმე თუ მიიჩნევს, მაგრამ ასეთივე ფიგურების ნახვა - ეს განსაკუთრებულად ეხება მაღალფეხებიან ტახს - შეიძლება საქართველოში აღმოჩენილ, როგორც ამ ფიალაზე უფრო ადრეულ, ისე გვიანდელ ადგილობრივი წარმოების ნივთებზე.

ვგულისხმობ ვანის 6 სამარხის ოქროს დიადემებსა და ზღუდერის ფიალაზე გამოსახულ მაღალფეხა ტახებს.

ამ ფიალის ადგილობრივი წარმომავლობის მამტკიცებელ დამ-

ატებით არგუმენტად გამოდგება ვარსკვლავიც, რომელიც ტახსა და ირემს შორის არის გამოსახული და რომელიც დამახასიათებელია ქ.ნ. IV-III საუკუნეთა ადგილობრივი, ქართული საბეჭდავი ბეჭდებისთვის.

ვანის ამავე 2 სამარხიდანაა კიდევ ერთი ფიალა, რომლის მხოლოდ ფრაგმენტი გადარჩა და ასევე ქ.ნ. IV საუკუნის შუა ხანისა უნდა იყოს. არსებობს კიდევ ერთი მეტად საყურადღებო ფიალა, რომელიც კავკასიაშია აღმოჩენილი და XIX საუკუნეში მოხვდა პეტერბურგის ერმიტაჟში. ამ ფიალაზე დამატებით კიდევ სუროს ლიანაა გამოსახული, რაც მის ბერძნულ სამყაროსთან კავშირზე მეტყველებს. ვფიქრობ, რომ იგი უკვე პოსტაქემენიდური, ელინისტური ხანის ნაწარმია.

საქართველოში, სოხუმის მახლობლად კიდევ ერთი ვერცხლის ფიალაა აღმოჩენილი, რომელზეც 7 ფრინველის მსვლელობაა გამოსახული. თასი ძლიერ ფრაგმენტულია და თარიღდება ქ.ნ. IV საუკუნის მეორე ნახევრით (ვორონოვი).

საქართველოში ფიალებისა და რიტონების გარდა ვერცხლის სხვა ტიპის ჭურჭელიც არის აღმოჩენილი, რომელთა დაკავშირება შესაძლებელია აქემენიდურ სამყაროსთან. ასეთია, მაგალითად ვერცხლის სასმისი, რომელიც 1961 წელს აღმოჩნდა ჭიათურის მუნიციპალიტეტის სოფელ ითხვისში, მიწის სამუშაოების დროს გათხრილ მდიდრულ სამარხში. ამავე სამარხში იყო ქ.ნ. V საუკუნის მეორე მეოთხედის ბერძნული (ატიკური) შავლაკიანი ჯამი და ჰემონის მიერ მოხატული შავფიგურიებიანი კილიკი. ასე რომ, სამარხის დათარიღება ქ.ნ. V საუკუნის შუა პერიოდით ეჭვს არ უნდა იწვევდეს.

ვერცხლის ეს ფიალაც ამავე სამარხშია აღმოჩენილი და ისიც ქ.ნ. V საუკუნის პირველი ნახევრისაა. დავუბრუნდეთ ისევ ვერცხლის ამ სასმისს, რომელსაც პირდაპირი ანალოგია ვერ მოვუძებნე.

ასეთივე ფორმისა და ამავე დროის მხოლოდ ერთი თიხის სასმისია ჩემთვის ცნობილი: ის გამოქვეყნებული აქვს კუფტინს “კოლხეთის” II ტომში.

ვერცხლის ამ სასმისის შორეულ ანალოგიად შეიძლება გამოდგეს ვანში 11 სამარხში აღმოჩენილი ბრტყელძირიანი ვერცხლის სასმისი, რომელსაც ყელის ძირში რელიეფური სარტყელიც აქვს შემოვლებული, მას ასევე ეძებნება ზუსტი პარალელი (ე. გიგოლაშვილი). მაგრამ ამ ჭურჭელს გოგილაშვილი ადარებს იმავე 11 სამარხში აღმოჩენილ მინის სასმისებს, რომლებიც თავისთავად აღმოსავლურ, შესაძლოა, ირანულ-აქემენიდურ იმპორტადაა მიჩნეული (მ. ფირცხალავა). სხვათა შორის, მინის ეს სასმისები ფორმით უფრო მეტად ჰგავს ითხვისურ სასმისს, რომლის საერთო ფორმა ნამდვილად აქემენიდური სტილის რიტონების მსგავსია, რაც, ვფიქრობ, უფლებას მძლევს განვიხილო იგი აქემენიდურ და აქემენიდიზირებულ ჭურჭელთან ერთად.

დაახლოებით ამავე ფორმის, მაგრამ ბევრად უფრო დიდი ზომის ვერცხლის ჭურჭლები აღმოჩნდა საჩხერის მუნიციპალიტეტის სოფელ საირხეში (ჯ. ნადირაძე), სულ ახლოს ითხვისიდან, იმავე, ქ.ნ. V საუკუნის სამარხებში.

ერთ-ერთ ამ ჭურჭელზე აქემენიდური ხელოვნებისთვის დამახასიათებელი ნიშნული და ლოტოსის პალმეტებია გამოსახული. ყურადღება მინდა გავამახვილო ახალგორის განძის კიდევ ერთი ვერცხლის ჭურჭლის ფრაგმენტზე. ჭურჭელს ყელის ძირში რელიეფური სარტყელი შემოუყვება ისეთივე, როგორც აქემენიდური ხანის ცნობილ ამფორებსა და ოინოხოებს აქვს. აღსანიშნავია, რომ ვერცხლის ხსენებულ ჭურჭელთა აბსოლუტური უმრავლესობის ამ რელიეფურ სარტყელს, ე.წ. ოვების, ანუ ენების ორნამენტი ამკობს, მაშინ როდესაც ახალგორის ამ ჭურჭელზე ასტრაგალის ორნამენ-

ტია, თითქმის ისეთივე, როგორც პერსეპოლისის რელიეფებზე გამოქანდაკებულ ამფორებზე გვხვდება. ასეთივე ორნამენტით შემკული ჩემთვის ცნობილი მეორე ვერცხლის ჭურჭელი - ოინოხოა - სინოპშია აღმოჩენილი და დაცულია ჰელენ სტათატოსის კოლექციაში (პ. ამანდრი).

პერსეპოლისის რელიეფებზე ასახული ჰორიზონტული კანელურებით დაზოლილი ჭურჭლის ზუსტი ანალოგიაა ვანის 6 სამარხში აღმოჩენილი ვერცხლის სასმისი. ე.წ. V საუკუნე ამ ჭურჭლისთვის მისაღები თარიღია.

ვანის 6 სამარხი საერთოდ გამორჩეულია აქემენიდური სტილის ნივთების სიუხვით: ზემოთ ნახსენებ ვერცხლისა და ოქროს ჭურჭლის გარდა აქ ტიპური აქემენიდური ცხოველებისთავებიანი სამაჯურებიც აღმოჩნდა და მინის ირანული კოლტუბიც.

ვფიქრობ, აღმოსავლურ-აქემენიდური წარმომავლობისაა ამავე 6 სამარხში აღმოჩენილი ვერცხლისყურიანი სიტულაც, რომლისგანაც გადარჩა მხოლოდ მასიური ნაწილები: ჭურჭლის ქუსლი, რკალი და რკალის გამოსადები ყულფები - ფეხებშეკეცილი ცხვრებისა და ლომის გამოსახულებით. ზუსტად ასეთივე, ოღონდ მთელი სიტულა აღმოჩენილია ვანშივე, 11 სამარხში, რომელიც დაახლოებით 50 წლით უფრო ადრეულია, ვიდრე სამარხი 6: როგორც ვხედავთ ვანში მმართველის ოჯახში დაცული ნყვილი ჭურჭლიდან ერთი უფრო ადრე მოხვდა სამარხში, მეორე კი მომდევნო თაობის წარმომადგენელს გაატანეს სამუდამო განსასვენებელში.

საყურადღებოა ნ. გიგოლაშვილის დასკვნა ამ სიტულების შესახებ. იგი თვლის, რომ სიტულების შექმნაში სხვადასხვა ქვეყნის ხელოვნებისთვის დამახასიათებელი ტენდენციებია შერწყმული და ისინი “ბერძნულ-სპარსული” სტილის ნაკეთობად შეიძლება ჩაითვალოს.

სტატია მინდა დავასრულო საირხეში აღმოჩენილი მშვენიერი სასმისით, რომლის ფორმაც და მდიდრული, რელიეფური ორნამენტაცია სწორედ ისეთია, რომელსაც აქემენიდური შეიძლება ეწოდოს.

სამარხი, რომელშიც ეს სასმისი იყო, ქ.ნ. V საუკუნით თარიღდება. გადახურვის ჩაქცევის შედეგად სასმისი დეფორმირებულია. ჭურჭელი მართლაც საგანგებო გამოკვლევის ღირსია, მით უმეტეს, რომ მის ყელზე ამოკვეთილი უაღრესად საინტერესო და სტილისტურად თავისებური სიუჟეტი ნაყოფიერი მსჯელობის საშუალებას იძლევა.

როგორც უკვე აღვნიშნე, ჭურჭლის ზოგადი ფორმა და რელიეფური შემკულობის დეტალები სწორედ ის არის, რასაც აქემენიდური შეიძლება ეწოდოს - ლოტოსის ფურცლები და პალმეტების მარაობი სასმისის ქვედა მოცულობაზე, ნუშის გულის ფორმის ბურცობებისა და პალმეტების რიგი მხრებზე, “ენების” ორნამენტი ყელის ძირში და ოვებისა და ენების კომბინაციით შედგენილი ორნამენტული სარტყელი სასმისის გადაშლილი პირის ქვეშ. ორნამენტის ყოველი ეს სახეობა დამახასიათებელია სპარსულ-აქემენიდური სტილის სხვადასხვა ტიპის ლითონის ჭურჭლისათვის.

ამგვარ აქემენიდურ ფონზე მოულოდნელია სასმისის მაღალ ყელზე ამოკვეთილი ლომისა და ხარის ფიგურები, რომელთაც შეიძლება მხოლოდ ძალიან შორეული კავშირი მოეძებნოს ლომისა და ხარის ბრძოლის აქემენიდური ხელოვნებისათვის დამახასიათებელ მოტივთან. სტილური მახასიათებლებით საირხის სასმისზე ამოკვეთილ ამ ლომისაგან ხარის დევნის სცენას არაფერი აქვს საერთო აქემენიდურ სამყაროსთან და იგი ამ თვალსაზრისით ლიდური გამოსახულებებისგანაც მნიშვნელოვნად განსხვავდება. ამავე დროს, უეჭველია, რომ ჭდეული ნერტილებით შესრულებული ეს

გამოსახულება იმავე სახელოსნოს პროდუქციაა, რომელშიც თვითონ სასმისი დამზადდა, რამდენადაც სასმისის ძირზე ამოკვეთილი მრავალფურცლიანი “სვასტიკური” ვარდული იმავე ტექნიკით არის შესრულებული, როგორითაც ყელზე ამოკვეთილი ფიგურები. სამაგიეროდ, ამავე სტილისა და ასეთივე ტექნიკით შესრულებული გამოსახულებები საქართველოში სხვებიც არის ცნობილი. ასეთებია: ყაზბეგის განძის მათარაზე გამოსახული თევზები და ვანის არიბალოსზე ამოკვეთილი სცენა. ჩრდილოეთ კავკასიაში ნაპოვნ საირხულის მსგავს სასმისს, რომლის ყელზეც ასევე ცხოველებია გამოსახული კოლხურ სამყაროს უკავშირებენ.

ქ.წ. I ათასწლეულის I ნახევრის კოლხი ტორევტები, რომელთა შემოქმედების პროდუქტია ბრწყინვალე კოლხური გრაფიკული დეკორი, როგორც ჩანს უმემკვიდრეოდ არ გადაშენებულან, მათმა შთამომავლებმა აითვისეს ახალმოდური სპარსულ-აქემენიდური და ბერძნული ჭურჭლის ფორმები და ადგილობრივ დაიწყეს ამ ტიპის ჭურჭლის დამზადება, რომელთა კოლხურ ნარმომავლობაზე მხოლოდ ეს დეკორი მეტყველებს.

გამოყენებული ლიტერატურა

- Akurgal E. *Die Kunst Anatoliens von Hemer bis Alexander*,
Berlin, 1961
- Akurgal E. *Eine Silberschale Aus Dem Pontus*, *Antike Kunst*,
Heft;10, 1967
- Amandry P. *Orfevrezie achemenide*. *Antike Kunst* 1, 1958,
Seiten 9-23
- Amandry P. *Torevtique achemenide*. *Antike Kunst* 2, 1959,
Seiten 38-56
- Amandry Piere, *Argenterie D'Époque Achemenide*, *Collection*
Helene Stathatos, III, Objecs Antiqves Et Bysantins Stras-
burg, 1963
- Амиранашвили А. *Новая находка внизовьях Ингури*,
Тифлис, 1935
- Boardman John, *Greco-Oriental gems of the Hellenistic Period*.
Deutsches Archäologisches Institut. Acten des XIII Inter-
nationalen Kongresses fur Klassische Archäologie, Berlin,
1988, Mainz am Rhein, 1990
- Bothmer Dietrich, *A Greek Roman Treasury*, the Metropolitan
Museum of Art Bulletin Summer 1984
- გაგოშიძე ი. *ადრეანტიკური ხანის ძეგლები ქსნის ხეო-*
ბიდან, თბილისი, 1964
- გაგოშიძე ი. *იოხვისის სამარხი, მუზ. მოამბე*, XXV- B,
თბ. 1968
- Гагошидзе Ю.М. *Из истории ювелирного дела в Грузии*.
- *Художественные памятники и проблемы культуры*

- Востока (ред. В.Г. Луконин), Ленинград, 1985, стр.47- 61*
- Gagoshidze Julon, The Achaemenid Influence in Iberia, Boreas, Band 19, Münster 1996, pp.126-136, Tafel 23*
- Gagoshidze Julon, Materialien zur Geschichte der Goldschmiedkunst im alten Georgien, Boreas, Band 20, Münster 1997; Seiten 123-136, Tafel 23-28;*
- გაგოშიძე ი. საქართველო და “ბერძნულ-სპარსული” გემები, იბერია-კოლხეთი 5, 2009, გვ.14-19
- Gamkrelidze G. Ein Ryton mit Gotterdarstellung aus der Kolchis, Deutsches Archäologisches Institut Eurasien-Abteilung Aussenstelle Thera, Arch äologische Mitteilung aus Iran und Turan, Band 30, 1998, Berlin, Seiten 211-216*
- გიგოლაშვილი ე. ომფალოსიანი ფიალები ვანის ძვ.წ. IV ს-ის მდიდრული სამარხიდან, - ანტიკური ხანის კოლხეთის არქეოლოგიის საკითხები, თბილისი, 2001, გვ.33-36
- გიგოლაშვილი ე. ვერცხლის ჭურჭელი საირხედან, - იბერია-კოლხეთი, საქართველოს ანტიკური პერიოდის არქეოლოგიურ გამოკვლევათა კრებული, 2, თბილისი, 2005, გვ.57
- Гогиберидзе Н. Браслеты и гривны V-I до н.э. вв. по археологическим материалам Грузии, Тбилиси, 2003*
- Harper P. O., Aruz J. Tallon F. (editors). The Achaemenid Tomb on the Acropole, The Royal City of Susa, Ancient Near Eastern Tresures in the Louvre, New York, 1992, pp. 242-252*
- Herzfeld Ernest E., Iran in the Ancient East, London New York, 1941;*
- Иессен А.А. Ранние связи Приуралья с Ираном, СА XVI, 1952*
- Ivantchik A. and Licheli Vakhtang, Achaemenid Culture and Local*

- Traditions in Anatolia, Southern Caucasus and Iran. New Discoveries* Reiden, Boston, 2007, pp. 67-107;
- Kakhnidze A. *Silver Phialai from the 5th Century BC Greek Cemetery at Pichvnari, Pontus and the Outside World*, Leiden, Boston, 2004, pp. 85-119
- Куфтин Б.А. *Археологические раскопки в Триалети I. Опыт периодизации памятников*. Тб 1941
- Куфтин Б.А. *Материалы к археологии Колхиды, II* Тб. 1950
- Lauenzi L. *Necropoli Ialisie (scari dell' anno 1934) VIII*, (Bergamo) 1936
- ლორთქიფანიძე ო. (რადაკტორი) *ვანი I, არქეოლოგიური გათხრები 1947-1969*, თბილისი. 1972
- Lordkipanidze O. *The "Akhalgori Hoard" (attempt at dating and historical interpretation)...* *Arschaeologische Mitteilungen aus Iran und Turan*, 33, 2001, pp. 143-190
- Луконин В.Г. *Искусство Ирана - Искусство древнего Востока (Памятники мирового искусства)*, Москва, 1968
- Луконин В.Г. *Искусство древнего Ирана*, Москва, 1977
- Luschey H. *Die Phiale, Bleicherode am Hazz*, 1939
- მარგიშვილი ს. *ანტიკური ხანის მდიდრული სამარხები ალგეთის ხეობიდან*. თბილისი. 1992
- მახარაძე გ. *ნერეთელი მ. საირხე*, თბილისი, 2007
- Melikian-Chirvani A. S. *The International Achaemenid Style*, *Bulletin of the Asia Institute* 7, 1993, pp. 111-126
- Moorey P. R. S., *Cemeteries of the First Millennium B.C. at Deve Hüyük, near Carchemish salvaged by T. E. Lawrence and C. L. Woolley in 1913 (with a Catalogue raisonné of the objects*

- in Berlin, Cambridge, Liverpool, London, and Oxford).*
BAR International Series 87 1980, pp. 28-38
- Morgan J. Decouverete D'ene Sepulture Achemenide A Susa,*
Tome VIII, Paris, 1905
- Schmidt E. F. The Treasury of Persepolis and Other Discover-*
ies in the Homeland of the Achaemenians, OIC 21 (Chi-
cago: University of ChicagPress, 1939).
- Смирнов Я.И. Восточное серебро, Санкт-Петербург, 1909*
- Смирнов Я.И. Ахалгорийский клад, Тбилиси, 1934*
- წითლანაძე ლ. ხევის არქეოლოგიური ძეგლები I,*
თბილისი. 1976
- წითლანაძე ლ. ხევის არქეოლოგიური ძეგლები II (მასა-*
ლის პუბლიკაცია), თბილისი. 2004
- Treister Mikhail Yu. The Toreutics of Colchis in the 5th -4th*
Centuries BC Local Traditions, Outside Influences, In-
novations
- Воронов Ю.Г. Археологическая карта Абхазии, Сухуми,*
1969 Özgen I., Öztüzük J. Heritage Recovered, The Lydian
Treasure, Istanbul, 1996

**ACHAEMENID AND ACHAEMENIDIZING
SILVER VESSELS FOUND IN GEORGIA**

რომანიზაციის გლობალისტური პროცესი და ძველი საქართველო

გელა გამყრელიძე

რომანიზაცია თავისი არსით გლობალისტური მოვლენაა, რომელიც იმპერიის პროვინციებში და მათს მეზობელ ქვეყნებში რომაული პოლიტიკურ-ეკონომიკური ნორმებისა და კულტურის გავრცელება-დამკვიდრებას გულისხმობს. რომანიზაციის მთავარი არსი რომის ქვეშევრდომსა და მისი გავლენის ქვეშ მყოფ ხალხთა ერთიან სისტემაში ჩართვა და ერთი ცენტრიდან მართული, ერთიან სტანდარტებზე დაფუძნებული ცხოვრების წესის დამკვიდრება იყო [Hopkins, (ed.), 2003:4-9; Shelton, 1998: 21-30; Matthew, Garland, 2005: 134]. გლობალიზაციის პროცესები სხვადასხვა ფორმითა და მასშტაბით რომის იმპერიის ეპოქამდეც მიმდინარეობდა, მაგალითად, ირანის აქემენიდთა სახელმწიფო ან ალექსანდრე მაკედონელის იმპერია გლობალიზაციის ლიდერების ფუნქციას ასრულებდა. მოგვიანებით, რომის იმპერია გლობალიზმის პროცესის არნახული მასშტაბურობით გამოირჩეოდა. რომის იმპერიის მთელ რიგ პროვინციებში რომანიზაციას მოჰყვა ტექნოლოგიური, საკომუნიკაციო, აღმოსავლურ-დასავლური კონტაქტების განვითარება, ხალხთა ასიმილაციისა და კულტურული სინკრეტიზაციის პროცესი, რომელიც ანექსირებულ ქვეყნებში PAX ROMANA -ის ეგიდით მიმდინარეობდა. რომის იმპერიის უკიდველურ სივრცეში რომანიზაციის პროცესი ერთნაირი ტემპისა და მასშტაბის როდი იყო. ის შედარებით უფრო დაჩქარებულად წარიმართა იმპერიის დასავლეთ პროვინციებში, ვიდრე აღმოსავლეთ ქვეყნებში, რაც

აქ არაერთგვაროვანი სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური სტრუქტურებით იყო განპირობებული [თოდუა, 2003: 112; გამყრელიძე, თოდუა, 2006: 97].

ძველი საქართველოს მიწა-წყალზე ისტორიული განვითარების თავისებური პროცესი ათასწლეულების განმავლობაში მიმდინარეობდა. აქ ანტიკურ ეპოქაში, ძვ.წ. VI — ახ.წ. IV საუკუნეებში, პოლიტიკური ჰეგემონობა კოლხეთისა და იბერიის სამეფოებმა მოიპოვა, რომელთა ადგილსა და საფუძველზეც წარმოიქმნა ერთიანი სახელმწიფო — საქართველო. აზიისა და ევროპის საზღვარზე მდებარე იბერია-კოლხეთი, სამხედრო და პოლიტიკურ-ეკონომიკური ძალის, ერთი მხრივ, ირანული და, მეორე მხრივ, ანტიკური ორიენტაციის ქვეყნების საომარი მოქმედებების ასპარეზი იყო [გამყრელიძე, 2002: 3-21].

იბერია-კოლხეთისა და რომის ურთიერთობის ისტორიის შესწავლა, უპირატესად, არქეოლოგიური მასალის საფუძველზეა შესაძლებელი, რადგან ამ პერიოდის წერილობითი წყაროები ცოტაა. წლების განმავლობაში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დაგროვდა საკმაოდ მრავალფეროვანი მონაცემები, რომლებიც მოგვეპოვება შემდეგი არქეოლოგიური ძეგლებიდან — კლდეეთი, ბიჭვინთა, ინკიტი, ფოთი, ციხისძირი, ვაშნარი, გონიო, თბილისი, დილომი, ურეკი, დედოფლისგორა, ურბნისი, უფლისციხე, ჟინვალი, მუხათგვერდი, მცხეთა (არმაზციხე, არმაზისხევი, კამარახევი, ღართისკარი), სოხუმი, წებელდა, ღები, ითხვისი, შორაპანი, ვანი, შუხუთი, თაგილონი, ზღუდერი, წინამური, სარკინე, ძალისა და სხვ. მნიშვნელოვანია ამ ძეგლებზე დადასტურებული ცალკეული არტეფაქტები, რომელთა მეშვეობითაც შესაძლოა თვალი გავადევნოთ რომანიზაციის პროცესს მთელ იბერია-კოლხეთში [გამყრელიძე, თოდუა, 2006: 5-24, 97-116].

ძვ.წ. 65 წელს ტრანსკავკასიაში გნეუს პომპეუს მაგნუსის ხელმძღვანელობით რომის რესპუბლიკის ლეგიონერები გამოჩნდნენ. რომს კავკასიაში ძირითადად იზიდავდა — ეკონომიკურ-სტრატეგიული გამორჩენა; ახალი ქვეყნების თავისი გავლენის სფეროში მოქცევა; ახალი სავაჭრო გზებისა და საქონლის გასაღების ბაზრების ხელში ჩაგდება. მათთვის ფრიად საყურადღებო იყო შუა აზიიდან მომავალი გზა, კასპიის ზღვიდან მდ. მტკვარზე, ლიხის ქედის გადასვლით, მდ. ფასისზე გავლით შავ ზღვამდე. ეს გზა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს იმის შემდეგ, რაც პარტიის გაძლიერებულმა სახელმწიფომ თავის კონტროლს დაუქვემდებარა ჩინეთიდან და ინდოეთიდან მომავალი სამხრეთის სატრანზიტო მაგისტრალები. ამასთანავე, კავკასიონის ქედი კარგი წინააღმდეგობა იყო ჩრდილოკავკასიელი აგრესიული ნომადური ტომების ტრანსკავკასიასა და რომაულ მცირე აზიაში შემოჭრის დასარეგულირებლად. ამ მხრივ საყურადღებოა მამისონის, დარიალისა და დერბენტის გადასასვლელები. ვის ხელშიაც ეს გზები იყო, მას შეეძლო კონტროლი გაეწია ჩრდილოკავკასიური მეომარი ტომების მოძრაობისათვის [გამყრელიძე, თოდუა, 2006: 25-57].

კავკასიას გეოპოლიტიკურად ერთ-ერთი საკვანძო ტერიტორია ეკავა. აქ ხდებოდა აღმოსავლური და დასავლური ცივილიზაციების გარკვეული თანხვედრა. იბერია-კოლხეთი თავისი ხეობებით, მთებით, სწრაფი, ძნელად გადასალახი მდინარეებით, უღრანი ტყეებით ადვილად დასამორჩილებელი არ უნდა ყოფილიყო. რომაელები ახერხებდნენ გარკვეულად გაეკონტროლებინათ ზღვისპირეთი. ამაში მათი დასაყრდენი უნდა ყოფილიყო სანაპირო ქალაქები, რომლებშიც, შიდა კოლხეთისაგან განსხვავებით, ანტიკური სამეურნეო-კულტურული გავლენა უფრო ძლიერი იყო. კოლხეთის ზღვისპირეთი ის სტრატეგიული მხარე იყო, რომელიც

აუცილებლად სჭირდებოდა რომს თავისი გავლენის დასამყარებლად კავკასიაში, მცირე აზიასა და ბოსფორში [Браунд, 1991: 35-52].

რომმა გარკვეული ზემოქმედება მოახდინა კოლხეთისა და შემდეგ იბერიის განვითარების პროცესზე. ეს ზემოქმედება უარყოფითი გამოდგა. ზღვისპირეთი რომის პოლიტიკურ გავლენაში მოექცა, ხოლო ზოგიერთ რეგიონში, რომაელთა მოქნილი პოლიტიკის შედეგად, არასტაბილური მდგომარეობა შეიქმნა, რაც შემდგომ რომისადმი ნახევრად დაქვემდებარებული სამთავროების წარმოქმნით დასრულდა (იხ. არიანე, PPE, 11). რომმა, იმ დროისათვის მაღალგანვითარებულმა სახელმწიფომ, რამდენადმე დადებითი როლიც ითამაშა. კერძოდ, ადგილობრივი მოსახლეობა გაეცნო მოწინავე რომაულ კულტურას, ახალ სამეურნეო-კულტურულ, საომარ ტაქტიკურსა და ტექნიკურ ინოვაციებს; ზღვისპირა ქალაქებში გამოჩნდა რომაული კაპიტალი.

ახ.წ. I საუკუნის ბოლოში აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ჩამოყალიბდა ე.წ. პონტო-კავკასიის თავისებური სასაზღვრო სისტემა. მისი უმთავრესი ამოცანა კავკასიაში რომის გეოპოლიტიკური პოზიციების განმტკიცება და კონტროლი იყო. ამ სისტემაში შემავალი აფსაროსი (გონიო) [მამულაძე, კახიძე, ხალვაში, 2009: 107-130; ხალვაში, 2002; ლორთქიფანიძე, მიქელაძე, ხახუტაიშვილი, 1980], ფასისი (ფოთი) [Гамкრелидзе, 1992: 30-48; Gamkrelidze, 2009: 175-194], სებასტოპოლისი (სოხუმი) [ფუთურიძე, 1959: 54-94] და პიტიუნტი (ბიჭვინთა) [ლორთქიფანიძე, 1991; ბერძენიშვილი, ფუთურიძე, 1975] სასაზღვრო მილიტარისტული ხასიათის ციხე-ქალაქებად გარდაიქმნა. რომაელები იმპერიის საზღვრებს არამარტო სამხედრო ძალით, არამედ მოქნილი დიპლომატიური ხერხებითაც აფართოებდნენ. იმპერიის მთელ პერიმეტრზე გან-

სახლებულ ზოგიერთ ხალხს ადგილობრივი მეფეები განაგებდნენ და გარკვეულ დამოუკიდებლობას ინარჩუნებდნენ. რომი დიპლომატიურ ძალისხმევას არ იშურებდა, რათა ამ მმართველებთან მეგობრული ურთიერთობა დაემყარებინა.

რომის აღმოსავლურ პოლიტიკაში აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის კომუნიკაციები აუცილებელი იყო პარტიის მსგავს ძლიერ სახელმწიფოსთან ქიშპობისას [Бокщанин, 1966]. მიუხედავად ძლევამოსილებისა, პირველ ეტაპზე, რომმა ვერ მოახერხა შიდა კოლხეთის დამორჩილება. ეს ვერ მოხერხდა ვერც არისტარქეს, ვერც მითრიდატე პერგამონელისა და ვერც პოლემონის ხელით. რამდენადმე გამართლდა ლუკულუსის წინასწარმეტყველება, რომელიც აღნიშნავდა – ამ მხარის დამორჩილება ძალიან ძნელიაო (იხ. პლუტარქე, ლუკულუსი, 14). აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში რომაული დასახლებების წარმოქმნისა და მისი განვითარების პროცესი თავისებური, განსხვავებული გზით წარიმართა. აქ რომაული, კლასიკური ტიპის კანაბეები არ წარმოქმნილა. დიოსკურია-სებასტოპოლისის, აფსაროსის, პიტუნტისა და ფასისის რომაულ კასტელუმებთან არსებობდა ვიკუსის ტიპის მცირე სავაჭრო-სახელოსნო დასახლებები, რომელთა მოქმედების არე კონკრეტული სანაპირო ზოლით შემოიფარგლებოდა. პონტო-კავკასიის სასაზღვრო სისტემის ჩამოყალიბებისა და გარნიზონთა რიცხოვრივ ზრდასთან ერთად აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში რომაული ნაწარმი — კერამიკა, მინის, ლითონის ნაკეთობები, სამკაულები გავრცელდა, რომელთა შორის, ტრადიციულად, მცირე აზიის ცენტრების ნაწარმი ჭარბობდა. ამ პროდუქციის ტრანსპორტირება, უპირატესად, საზღვაო გზით ხორციელდებოდა. ის, ძირითადად, რომაულ სამხედრო შენაერთებს ამარაგებდა. რომაული გარნიზონების მომარაგება კი II-III საუკუნეებში ცენტრალიზებულად ტრაპე-

ზუნტიდან [Максимова, 1956], ხოლო IV საუკუნეში – ანტიოქიიდან ხდებოდა. რომის იმპერიის სასაზღვრო სისტემაში აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის სანაპირო ზოლის ჩართვით, გარკვეულწილად, უზრუნველყოფილ იქნა რომის აღმოსავლეთ პროვინციათა მისაღვლოების უსაფრთხოება და რომაელთა გეოპოლიტიკური ინტერესების განმტკიცება კავკასიასა და აღმოსავლეთ მცირე აზიაში.

რომაელთა პოლიტიკური გავლენა იბერიის (resp. ქართლის) სამეფოზე დიდხანს არ გაგრძელებულა. იბერიის მესვეურებმა მარჯვედ ისარგებლეს ძვ.წ. I-საუკუნის მეორე ნახევარში რომში მიმდინარე შინაპოლიტიკური ბრძოლებით, რაც რესპუბლიკის დამხობით, იმპერიის გამოცხადებითა და პართიის ძლიერ სამეფოსთან მისი ურთიერთობის უკიდურესად გამწვავებით დამთავრდა. ამ პერიოდისათვის იბერიის სამეფო უკვე სრულიად გათავისუფლებულია რომზე პოლიტიკური დამოკიდებულებისაგან. იბერიის მეფეები წარმატებით იყენებდნენ რომს თავიანთი პოლიტიკური ძალაუფლების განსამტკიცებლად პართიის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

ახ.წ. I-II საუკუნეებში რომისა და იბერიის სამეფოს ურთიერთობა, ძირითადად, კეთილმეზობლური იყო. ეს გამოიხატებოდა თავისებურ კავშირში, რასაც ორმხრივი ეკონომიკურ-პოლიტიკური ინტერესები განსაზღვრავდა. რომაელთა ეკონომიკური ინტერესების სფეროში ექცეოდა ის სავაჭრო გზა, რომელიც აღმოსავლეთის ქვეყნებს კავკასიაზე გავლით დასავლეთის ქვეყნებთან აკავშირებდა. ცნობილია, რომ პომპეუსი საგანგებოდ დაინტერესდა ამ გზაზე სავაჭრო ურთიერთობის განხორციელების შესაძლებლობებით. ვარონის მიხედვით, “პომპეუსის ლაშქრობის დროს მისი ბრძანებით გამოკვლეულ იქნა, რომ ინდოეთიდან შეიძლება 7 დღეში ჩასვლა ბაქტრიაში მდ. ბაქტრთან, რომელიც ოქსს ერთვის, აქედან ინდური საქონელი გადააქვთ კასპიის იქით მდ. მტკვრით და სახ-

მელეთო გზით. არა უმეტეს 5 დღისა მათ შეუძლიათ მიაღწიონ ფასისს, რომელიც შავ ზღვას ერთვის” (იხ. პლინიუსი, NH, VI, 52).

ახ.წ. I-II საუკუნეებში იბერიის სამეფო აქტიურ როლს ასრულებს რომის იმპერიის საგარეო პოლიტიკაში და მის მოკავშირედაც გვევლინება მახლობელ აღმოსავლეთში. ამის შესახებ რომაელმა ისტორიკოსებმა — ტაციტუსმა და დიონ კასიუსმა შემოგვინახეს საკმაოდ დაწვრილებითი ცნობები. ამ დროს იბერიის გავლენის ქვეშ აღმოჩნდა ზოგიერთი ჩრდილოკავკასიური ტომიც. იბერიის ხელისუფალნი აკონტროლებდნენ უმნიშვნელოვანეს სავაჭრო-სტრატეგიულ გზებსა და გადასასვლელებს. განსაკუთრებულ ძლიერებას იბერიამ ახ.წ II საუკუნის 40-იან წლებში მეფე ფარსმან II დროს მიაღწია. ფარსმან II-ის მეფობაში იბერიის ტერიტორია საგრძნობლად გაიზარდა და შავ ზღვამდე გაფართოვდა. რომის იმპერია დაინტერესებული იყო გაძლიერებული იბერიის მოკავშირეობით. რომაელ ისტორიკოს დიონ კასიუსის ცნობით, იმპერატორმა ანტონინე პიუსმა ქართლის მეფე ფარსმანი რომში მიიწვია და მას დიდი პატივი მიაგო (იხ. “რომის ისტორია”, XX,2). ამ ამბის შესახებ იუნყება რომის მახლობლად, ქალაქ ოსტიაში, აღმოჩენილი წარწერაც. ახალი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნეების იბერიის სამეფოს ძლიერება თვალსაჩინოდ აისახა მატერიალურ კულტურაშიც. გავიხსენოთ არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგად აღმოჩენილი სამეფო ოჯახისა და იბერიის წარჩინებულთა მდიდრული სამარხები, აგრეთვე ქალაქები — დანიანურებული მრავალდარგობრივი ხელოსნური წარმოებითა და ინტენსიური სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობებით.

იბერიის მეფეთა რეზიდენცია მცხეთის არმაზციხე იყო. აქ აღმოჩნდა ახ.წ. I-III საუკუნეების მთელი წყება ნაგებობებისა, რომელთა მშენებლობაში უკვე ფართოდ გამოიყენება კირხსნარი, კერძოდ,

ასეთებია: სასახლე, აბანო, სამეურნეო სათავსები, წყალსადენები, საკულტო ნაგებობები, მარანი; ნაგებობები მორთულია რელიეფური გამოსახულებებით. მცხეთაშივე, არმაზისხევშია აღმოჩენილი ორფერდა სახურავიანი ქვის სარკოფაგი, რომელიც მდიდრული ინვენტარით გამოირჩევა. აქ დადასტურებულ ნივთებს შორის არის რომაული წარმომავლობის ტორევიტიკა, ვერცხლის თასი, ფიალა, ჩამჩა, კოვზი, მონეტები [აფაქიძე, სხვ. 1955, ტ. I; მცხეთა ტ. II – XI].

ქართლის მთის ძირას, არმაზციხესთან, მავზოლეუმის ტიპის ქვის აკლდამაა აღმოჩენილი, რომელიც კრამიტითაა ორფერდად გადახურული. მისი არქიტექტურა ძირითადად, რომაული ტიპისაა. არმაზისხევში, მდ.მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე, განლაგებული იყო იბერიის სამეფოს უზენაეს მოხელეთა რეზიდენცია. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აქ აღმოჩენილია ახ.წ. II-IV საუკუნეების სასახლის კომპლექსი და ნეკროპოლი. აქაც ნაგებობათა კედლები კირხსნარით შეკავშირებული ქვებით იყო ამოყვანილი, სახურავად კი კრამიტი იყო გამოყენებული. სასახლის არქიტექტურული მორთულობის მონობაა გათხრებისას აღმოჩენილი პალმეტიანი სვეტისთავები, რელიეფური კარნიზები და სხვ. აქვეა სასახლის რომაული ტიპის აბანო. სასახლის კომპლექსის მიმდებარე ტერიტორიაზე წარჩინებულთა ნეკროპოლი აღმოჩნდა. ამ ნეკროპოლის ინვენტარი ძალზე მდიდრული და მრავალფეროვანია. ის შედგება ძვირფასი ქვებით განწყობილი ოქროსა და ვერცხლის ნივთებისაგან. მათ შორისაა ოქროს ინსიგნიები, სატევრები, სარტყლები, დიადემები, გამოსახულებებით შემკული ვერცხლის ჭურჭელი, სამაჯურები, ყელსაბამები, აბზინდები, ბეჭდები, რკინის იარაღი და სხვ. ამ არტეფაქტების მნიშვნელოვანი ნაწილი რომაულია ან რომაული მინაბაძია. აღსანიშნავია, რომ იბერიის წარჩინებულთა თანადროული მდიდრული სამარხები აღმოჩენილია აგრეთვე ბორ-

ში (ხარაგაულის რ-ნი), ზღუდერსა (ქარელის რ-ნი) [Braund, Javakhishvili, Nemsadze, 2009] და მდ. არაგვის ხეობაში.

არქეოლოგიურმა გათხრებმა წარმოაჩინა, რომ რომაული პერიოდისა და ადრეული შუასაუკუნეების ქალაქებში — მცხეთაში, ძალისაში, ურბნისიში, ბიჭვინთაში, ციხისძირში, ნოქალაქევში, ქუთაისში, გონიოში სანიტარულ-ჰიგიენური ნორმების დაცვას სათანადო ყურადღება ექცეოდა, რასაც მოწმობს ამ ნაქალაქარებში აბანოების, წყალმომარაგების, წყალგაყვანილობისა და საკანალიზაციო სისტემების აღმოჩენა. რომსა და იბერია-კოლხეთს შორის არსებული ინტენსიური პოლიტიკურ-ეკონომიკური ურთიერთობების შედეგად აქ იგებოდა რომაული თერმების ტიპის აბანოები. II საუკუნის აბანოს ერთ-ერთი პირველი კომპლექსი არმაზისხევში გამოვლინდა, რომელიც ხუთი განყოფილებისგან შედგებოდა: გასახდელი, ცივი აბანო (ფრიგიდარიუმი), თბილი აბანო (ტემპიდარიუმი), ცხელი აბანო (კალდერიუმი) და საცეცხლე. აბანოს ქვედა სართული ჰიპოკაუსტუსის გათბობის სისტემას ეჭირა, სადაც კალორიფერების სვეტებია განლაგებული, რომლებიც წრიული და კვადრატული თიხის ფილებითაა ნაგები. აბანოს აუზის ფსკერთან დატანებული იყო თიხის მილები, რომლითაც ჭუჭყიანი წყალი გადიოდა კოლექტორში. ეს აბანო იბერიის დიდებულთა საკუთრება იყო. ასე რომ, ამ დროის მცხეთელი დიდებულები რომაელებს ბაძავდნენ არა მარტო ახალი, მდიდრული ინვენტარითა და ფუფუნების საგნებით, არამედ ცხოვრების წესითაც. ამის კიდევ ერთი მკაფიო დასტურია მცხეთის რ-ნის სოფ. ძალისაში აღმოჩენილი სასახლისა და არმაზისხევის მსგავსი აბანოს კომპლექსი. ამ აბანოსაც აქვს ცივი, თბილი და ცხელი განყოფილებები, საცურაო აუზი, გათბობის სისტემა, კანალიზაცია, კოლექტორი და წყალმომარაგების სისტემა. აბანოში წყალი შედიოდა ტყვიის მილებით. აქ განსა-

კუთრებულ ინტერესს ინვესს იატაკი, რომელიც მოპირკეთებულია რომაული სტილის მოზაიკით.

არმაზისხევისა და ძალისის აბანოების გარდა მცხეთაშივე, არმაზციხეში, აღმოჩენილია სამი აბანო, რომლებიც აგრეთვე რომაული ტიპისაა. ისინიც ნაგებია ქვით და შელესილია ჰიდრაულიკური ხსნარით. არმაზციხის აბანოები ეკუთვნოდა იბერიის სამეფო ოჯახს, რასაც აქ აღმოჩენილი წარწერაც მოწმობს.

III საუკუნის მოზაიკით მორთული აბანოს კომპლექსი აღმოჩნდა ბიჭვინთის ნაქალაქარზეც, აქ მიკვლეულია წყლის რეგულირების საკმაოდ რთული სისტემა, რომელიც კერამიკული მილებითა და კირხსნარითაა გაკეთებული. რომაული ტრადიციების გაგრძელებაა ადრეულ შუა საუკუნეებში აგებული აბანოებიც. ამ მხრივ მნიშვნელოვანია ქუთაისში, ბაგრატის ტაძრის მიმდებარე ტერიტორიაზე, აღმოჩენილი აბანოს კომპლექსი, რომელიც ათი ნაწილისაგან შედგებოდა. ის, მცხეთისა და ძალისის აბანოებისაგან განსხვავებით, უფრო საზოგადოებრივი დანიშნულებისაა. ასეთივე დანიშნულების იყო ბიჭვინთისა და სოფ. ციხისძირის აბანოც. ამგვარი აბანოები აღმოჩენილია სოფ. ურბნისსა და სოფ. შუხუთშიც. საინტერესოა შუხუთის აბანოს იატაკი, რომელიც, ძალისისა და ბიჭვინთის აბანოების მსგავსად, მოზაიკითაა შემკული. არქეოლოგიური აღმოჩენები ადასტურებს, რომ II-VI საუკუნეების საქართველოში ფართოდ ყოფილა გავრცელებული რომაული ტიპის აბანოები, რომლებიც საინჟინრო-არქიტექტურული თვალსაზრისით საკმაოდ რთული ნაგებობებია.

სოფ. არადეთან (ქარელის რ-ნში), მდ. მტკვრის მახლობლად, ე.წ. დედოფლისგორის ნამოსახლარია აღმოჩენილი, სადაც გათხრილია ძვ.წ. I საუკუნის სასახლე. აქ აღმოჩენილი არტეფაქტების ნაწილი რომაულ კულტურასთან იჩენს სიახლოვეს [Furtwängler, Gagoshidze, 2008].

რომაული კულტურის გავლენის მონმობაა აგრეთვე დღევანდელ სოფ. ძალისაში (მცხეთის რ-ნი) აღმოჩენილი ახ.წ. II-IV საუკუნეების ნამოსახლარი, რომელიც II საუკუნის ავტორის კლავდიუს პტოლემეოსის თხზულებაში მოხსენიებულ ქალაქ “ძალისა”-სთანაა იდენტიფიცირებული. ამ ქალაქს 50 ჰა ეკავა, რომლის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში მდებარეობდა ციტადელი. აქ გათხრების შედეგად დადასტურებულია კრამიტსახურავიანი მონუმენტური შენობების ნაშთები, აგურის ფილებით მოგებული ქუჩები და მოედნები, საზოგადოებრივი, საკულტო და საცხოვრებელი ნაგებობები, მოზაიკები, აბანოები და საკანალიზაციო სისტემები.

საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალები მონმობს აქ ადგილობრივი ხუროთმოძღვრული სკოლის არსებობას, რომელიც კარგად იცნობდა ბერძნულ-რომაული არქიტექტურის უმთავრეს პრინციპებს და ავითარებდა მათ ადგილობრივ ნიადაგზე. ეს ნათლად ჩანს მცხეთაში აღმოჩენილი IV საუკუნის ეპიტაფიიდანაც, სადაც იხსენიება მცხეთელი “მთავარი მხატვარ-არქიტექტორი ავრელიუს აქოლისი”. აკი სტრაბონიც აღნიშნავდა: “... იბერია კარგადაა დასახლებული როგორც ქალაქებით, ასევე დაბებით; აქ არის კრამიტის სახურავიანი არქიტექტურულად ნაგები სახლები, ბაზრები და სხვა საზოგადოებრივი ნაგებობები” (XI,3,1).

ძვ.წ I საუკუნიდან იბერია-კოლხეთში ვრცელდება სამკაულებში ჩასმული გემები, მათგან უმრავლესი ბერძნულ-რომაული, იტალიური, მცირეაზიური სახელოსნო ცენტრებიდანაა შემოტანილი. ამასთანავე ივარაუდება გემების წარმოების ადგილობრივი სახელოსნოებიც, რომელთა ნაწარმშიც გვხვდება რომაულ ყაიდაზე დამზადებული არაერთი ნახელავი [ლორთქიფანიძე მ., 1954-56]. ახ.წ. I საუკუნეებში იმპორტულ საგნებს შორის მნიშვნელო-

ვანი ადგილი უკავია სხვადასხვა სახის სამკაულს. ეს გარემოება საკმაოდ ნათლად მიუთითებს იბერია-კოლხეთის მოსახლეობის მონაწილეობაზე საერთაშორისო ვაჭრობაში, კერძოდ, რომაული სამყაროს სავაჭრო-სახელოსნო ცენტრების აქტიურობაზე. მრავალრიცხოვან უცხოურ საგნებს შორის გამოირჩევა სხვადასხვა დანიშნულების ბრინჯაოსა და ვერცხლის ჭურჭელი — სურები, პატერები, ჩამჩები, სამელნეები [Лордкипანიძე, 1964; მაჩაბელი, 1983]. ამგვარი ნაწარმის წარმოების ცენტრები ახ.წ. I-II საუკუნეებში სამხრეთიტალიური ქალაქები იყო, მაგალითად, კაპუა. ამგვარი ჭურჭლის აღმოჩენა იბერია-კოლხეთის ტერიტორიაზე საკმაოდ ხშირია, რაც აქ იტალიკური პროდუქციის იმპორტზე მიუთითებს. ეს ნივთები მიჰქონდათ სამეფოს დედაქალაქ მცხეთაში, აქედან კი ის ვრცელდებოდა ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეში. საყურადღებოა, რომ ამაში ქალაქებთან ერთად ფართოდ ებმება სოფლის მოსახლეობაც. ამის მონაწილეა, კერძოდ, ნიჩბისის, ზემოხანდაკის, ატოცის, დილომის, ზემოავჭალის, ლილოს, ზღუდერისა და სხვ. არქეოლოგიური მონაცემები. იბერია-კოლხეთის მონაწილეობა საერთაშორისო ვაჭრობაში ნუმიზმატიკური მასალებითაც თვალნათლივაა ილუსტრირებული. ახ.წ I საუკუნიდან აქ რომაული აურეუსიც შემოდის, რომელიც მალე ავგუსტუსის დენართან ერთად გადახდის ძირითად საშუალებად იქცევა. გარე სამყაროსთან რეგულარულ სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობას ის ფაქტიც მოწმობს, რომ იბერია-კოლხეთში თითქმის ყველა რომაელი იმპერატორის, ნერონიდან ვალერიანამდე, მონეტებია აღმოჩენილი [დუნდუა გ., დუნდუა თ., 2006: 110-122]. როგორც ჩანს, მოსახლეობის აქტიურ სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობას რომაულ სამყაროსთან მოჰყვა კულტურული ურთიერთობაც. ეს კარგადაა ასახული რომაული ხანის იბერია-კოლხეთის მატერიალური კულტურის ძეგლებზე.

ახ.წ. II საუკუნიდან კიდევ უფრო ფართოდ ვრცელდება რომაული ხუროთმოძღვრების ცალკეული ელემენტები. ანტიკურ-რომაული არქიტექტორული სისტემის გავრცელებაზე მიუთითებს არმაზისხევში აღმოჩენილი კაპიტელები, კარნიზები და მათი დეკორის ხასიათი. საყურადღებოა კლდეში ნაკვეთი უფლისციხის დარბაზთა მორთულობის ზოგიერთი ელემენტი, კერძოდ, ჭერის კესონური დამუშავება, რომელიც ანალოგებს პოულობს რომაულ არქიტექტურაში (იხ. მაგ.: მაქსენციუსი, კონსტანტინეს ბაზილიკები, კარაკალას თერმები). ქალაქებში ვრცელდება ნაგებობათა ახალი სახეობა — აბანოები. ინტერესს იწვევს ზოგიერთი ცვლილებაც, კედლის წყობის პრინციპში, რომელიც ჯერ კიდევ ძვ.წ. I საუკუნეში ვრცელდება რომაულ ხუროთმოძღვრებაში.

ახ.წ. I-III საუკუნეების იბერია-კოლხეთის მოსახლეობაში მიმდინარე გარკვეულ ცვლილებებზე მიუთითებს გლიპტიკურსა და ტორევიტიკულ ნივთებზე დატანილი გამოსახულებები, რომლებიც შინაარსობრივად ხშირად რომაულ მითოლოგიური თემატიკას ასახავს. განსაკუთრებით გავრცელებულია ტიხე-ფორტუნას, ფორტუნა-ისიდას, მინერვას, ვიქტორიას, აპოლონის, მარსის, პლუტონის, მერკურის, იუპიტერის, ჰელიოსის, ასკლეპიოსისა და მითრას გამოსახულებები, რომლებიც ადგილობრივ ღვთაებებთან (მაგ.: არმაზის, გაცის, გაიმის, ზადენის) გვერდით თანაარსებობს. ახ.წ. I საუკუნეებიდან იბერია-კოლხეთში ვრცელდება ქრისტიანობა. პიტიუნტში არსებობდა საეპისკოპოსო კათედრა, ხოლო სებასტოპოლისში, ქრისტიანული თემი, რასაც ადასტურებს აქ გათხრილი ეკლესია და ქრისტიანი რომაელი ლეგიონერის სამარხის სტელა, რომელზედაც წარწერაა — “ქრისტე შემძლე. აქ განისვენებს ორესტე მამაცი ლეგიონერი, გთხოვთ მოხვიდეთ”. ქრისტიანობა გავრცელებული ჩანს გონიო-აფსაროსშიც, რისი დასტურიცაა აქ აღ-

მოჩენილი ქრისტიანულსიმბოლიკიანი ბეჭდები. ჩანს, რომაული მცირე აზიური პროვინციებიდან ინტენსიურად ვრცელდებოდა ქრისტიანული სარწმუნოება იბერიაშიც, რაზეც არაერთი არტეფაქტი მეტყველებს. კოლხეთის გარდა ადრექრისტიანული სიმბოლიკა დადასტურებულია მტკვრისა და არაგვის ხეობაში აღმოჩენილ ნეკროპოლებში. სასანიანთა ირანის გაძლიერების შემდეგ რომი ერთადერთი მოკავშირე ხდება იბერიის სამეფოს, სასანიანთა სახელმწიფოსთან ბრძოლაში, რამაც, ალბათ, განაპირობა კიდევ იბერიაში ქრისტიანული იდეოლოგიის სახელმწიფო რელიგიად აღიარება. ეს კი იბერიის სამეფოს რომაელთა მხარეზე საბოლოო გადასვლას ნიშნავდა.

ზღვისპირა კოლხეთში რომაული სამხედრო შენაერთების დისლოკაციის შედეგად ეს მხარე აქტიურად ჩაერთო რომაული სამყაროს სისტემაში. უწინარეს ყოვლისა, ეს პროცესი რომაული ნაწარმის გავრცელებით გამოიხატა, კერძოდ, რომაული სამყაროს სხვადასხვა ცენტრიდან კოლხეთის ზღვისპირეთში შემოღინება დაიწყო ახალმა პროდუქციამ — იტალიკურმა ფიბულებმა, ამფორებმა, ნითელლაკიანმა კერამიკამ, ლითონისა და მინის ნაწარმმა, რომლებიც მთელი რომაული სამყაროსთვისაა დამახასიათებელი. ამგვარივე ნაწარმი ვრცელდებოდა ცენტრალურ ევროპაში [Кропоткин, 1970]. ახ.წ. II-III საუკუნეებში რომაული სამყაროს იმპორტი მეტი სიმრავლითაა დადასტურებული შავიზღვისპირეთის ციხესიმაგრეებთან — პიტიუნტში (ბიჭვინთასთან), სებასტოპოლისში (სოხუმთან), აფსაროსში (გონიოსთან), ფასისში (ფოთთან).

ახ.წ. II-III საუკუნეებში საქართველოს ზღვისპირა ცენტრებში ინტენსიურად შემოდიოდა მცირე აზიის რომაული პროვინციების სანაპირო ცენტრების ნაწარმი. მაგალითად, პიტიუნტის, ფასისისა და სებასტოპოლისის ნაქალაქარებზე მრავლადაა ნაპოვნი სინოპური

წარმომავლობის ამფორები. სინოპური იმპორტის ინტენსივობაზე მიუთითებს ასევე მონტარიუმები. აღნიშნულ პერიოდში ზღვისპირა ცენტრებს მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა ტრაპეზუნტანაც, რასაც ნუმიზმატიკური მასალებიც მოწმობს. ნაქალაქარებზე აღმოჩენილი იმპორტირებულ პროდუქციათა შორის საკმაოდ მრავლადაა რომაული პროვინციების მინის ნაწარმიც. რომის აღმოსავლური პროვინციების ნაწარმთა წრეს განეკუთვნება ლითონის ჭურჭლისა თუ სამკაულების მნიშვნელოვანი ნაწილიც, მაგალითად, ციხისძირისა და გონიოს განძში შემავალი ნივთების უმრავლესობა მხატვრულ-სტილისტური ნიშნებით რომის პროვინციების კულტურის წრეში ექცევა [ინაიშვილი, 1993; აფაქიძე, 1947: 128; ლორთქიფანიძე, მიქელაძე, ხახუტაიშვილი, 1980]. ახ.წ. III-IV საუკუნეები რომაული ნაწარმის ახალი მოზღვავეებით ხასიათდება. ინტერესს იწვევს ბიჭვინთის ნაქალაქარის ნეკროპოლში აღმოჩენილი მომწვანო ფერის სანელსაცხებლები, რომლებიც კეიოლის მინის სახელოსნოს ნაწარმია. დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიურ მასალაში წარმოდგენილია რომაული ნაწარმის ისეთი საინტერესო ნიმუშებიც, როგორებიცაა ოქროსი და ვერცხლის ფალერა-ჯილდოები: მაგალითად, კლდეეთის 3 სამარხში აღმოჩენილი რკინის მახვილი ტარზე გემით; ბიჭვინთის 345 სამარხში დადასტურებული ვერცხლის სამკლავური ტიხე-ფორტუნას გამოსახულებით; ოქროს გარსაკრავი გონიოდან. ფალერებს, ძირითადად, შეადგენდა გემიანი ბეჭდები, ბალთები, სამაჯურები, მახვილები, თასები, სასმისები და სხვ. იმპერიის ეპოქაში ფალერებით აჯილდოებდნენ არა მარტო ცალკეულ ლეგიონერებსა და სამხედრო ქვედანაყოფებს, არამედ დაქირავებულ მეომრებსა და პრორომაული ორიენტაციის ადგილობრივ მმართველებსაც. კლდეეთის სამარხებში დადასტურებულია აუგუსტუსის, ანტონიუს პიუსის, მარკუს

აურელიუსის მონეტები [ლომთათიძე, 1957]. გონიო-აფსაროსის ნაქალაქარის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ მრავალფეროვან არქეოლოგიურ მასალათა შორის ინტერესს იწვევს სერაპისის ქანდაკება. ახ.წ. I საუკუნიდან სერაპისის კულტი მთელს რომის იმპერიაში პოპულარულია, განსაკუთრებით — გალიაში, ესპანეთში, კართაგენში, დაკიაში.

კოლხეთის შავიზღვისპირეთის რომაული სამხედრო შენაერთების კონტინგენტი უმთავრესად ბერძნულ-მცირეაზიური პროვინციებიდან და ადგილობრივი წარმომავლობის მეომრებისაგან შედგებოდა. ამის მოწმობაა სებასტოპოლისისა და პიტიუნტის ნაქალაქარზე აღმოჩენილი ბერძნული წარწერები. ნიშანდობლივია, რომ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის სანაპირო ციხე-ქალაქთა მატერიალური კულტურის ზოგიერთი კომპონენტი რომაული მცირე აზიის კულტურის იდენტურია. რომაული იმპორტის დიდი ნაწილი რომაული გარნიზონების მოსამარაგებლად იყო გათვალისწინებული. რომაული გარნიზონების მატერიალურ-ტექნიკური მომარაგება ცენტრალიზებული სისტემით ხდებოდა ტრაპეზუნტიდან, სადაც რომაელთა შავი ზღვის ფლოტის ძირითადი ბაზა იყო. მისი როლი განსაკუთრებით მას შემდეგ გაიზარდა, როდესაც დომიციანეს დროს გაიყვანეს სამოსატა-სატალა-ტრაპეზუნტის მაგისტრალი.

რომანიზაციის, რომაული კულტურის ელემენტების გავრცელება აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში სპეციფიკური გზით წარიმართა. აქ რომაელებს დემოგრაფიული თვალსაზრისით საკმაოდ მჭიდრო დასახლებები დახვდათ. მეტიც, აქ რომაელთა ყოფნის დროსაც, როგორც ეს რომაელ-ბიზანტიელ ავტორთა (კლავდიოს პტოლემეაიოსი, არიანე, პროკოპი კესარიელი) ცნობებიდან ჩანს, ადგილობრივი მკვიდრი მოსახლეობა ზღვისპირა ცენტრებშიც

ცხოვრობდა. ახ.წ. I საუკუნის შუა ხანებიდან, რომაული გარნიზონების ჩადგომის შემდეგ, ადგილობრივებთან თანდათანობით საქმიანი ურთიერთობები მყარდება. მკვიდრი მოსახლეობა და მათი მმართველები ლოიალურ დამოკიდებულებაში უნდა ყოფილიყვნენ რომაული ციხე-ქალაქების ადმინისტრაციასთან. ეს კავშირი ურთიერთთანამშრომლობისა და ურთიერთსარგებლობის პრინციპებს ეფუძნებოდა. კერძოდ, მკვიდრი მოსახლეობა ციხე-ქალაქთა ეკონომიკურ-პოლიტიკური სტაბილურობის გარანტი და აქ მუშახელის კონტინგენტის შევსების, და ციხე-ქალაქის სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციით მომარაგების წყარო იყო. სწორედ ამ უკანასკნელის შედეგია ადგილობრივი წარმოების ის კერამიკა, რაც ასე საკმაოდ მრავლადაა წარმოდგენილი პიტიუნტის, სებასტოპოლისისა და აფსაროსის ციხე-ქალაქების ტერიტორიაზე. მკვიდრ მოსახლეობას გარკვეული სამხედრო ვალდებულებაც ეკისრებოდა, რაც ჩანს ფლავიუს არიანეს ტრაქტატში „ალანთა წინააღმდეგ“ დაცულ ცნობაში — „ჰოპლიტა შემდეგ დაეწყოს მოკავშირეთა ჯარი, რომლებიც არიან. . . ტრაპეზუნტელები, კოლხები და რიზელი შუბოსნები...“ (არიანე, ტაქტიკა, 7).

ახ.წ. II საუკუნიდან კოლხეთის ზღვისპირეთში, ხოლო IV საუკუნიდან მის შიდა რეგიონებში ვრცელდება რომაული ტიპის ჰიდრავლიკური ხსნარი, რომელიც გამოიყენებოდა საფორტიფიკაციო, საერო და საკულტო ნაგებობების ასაგებად. ამ დროიდანვე ფართოდ ვრცელდება რომაული ტიპის მობრტყო-კვადრატული, გამომწვარი აგური და კერამიკული წრიული ფილები, რომლებიც სრულიად უცხო იყო აქ წინა ეპოქის სამშენებლო საქმისათვის. კვადრატული აგური ხშირად გამოიყენებოდა ნაგებობების კუთხეების ამოსაყვანად. ასე მაგალითად, ნებელდის, ნოქალაქევის, ქუთაისის, ციხისძირის IV საუკუნის საფორტიფიკაციო ნაგე-

ბობების წყობაში დადასტურებულია ორმაგი და სამმაგი აგურის სარტყელი. რომის აღმოსავლეთი პროვინციების ციხე-ქალაქები აგურისა და ქვის შერეული წყობით იყო ნაშენი. ანალოგიურ წყობას ვხვდებით ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის ნაქალაქარებზე — ოლბიაში, ხარაკსში, ტირსა და ხერსონესში. რაც შეეხება კვადრატულ კერამიკულ ფილებს, ისინი იატაკის მოსაგებად გამოიყენებოდა.

რომაული გავლენა მკაფიოდ შეინიშნება კერამიკის წარმოებაში, რაც აისახა უწინარესად II- IV საუკუნეების მინაბადი ამფორების წარმოებაში. რომაული კერამიკის გავლენით დამზადებული თიხის ჭურჭელს განეკუთვნება მონტარიუმების ერთი ჯგუფიც. ისინი რომაული მონტარიუმებისაგან თიხის შემადგენლობით განსხვავდება. რომაულ ნაწარმთა ადგილობრივი მინაბადებია საპატრუქემილიანი, სახელურიანი ჭრაქები, რომლებიც ასევე ადგილობრივი თიხისაგანაა დამზადებული. აქ მთელ რომაულ სამყაროში გავრცელებული ტიპის დოქების მინაბადებიც მზადდებოდა. რომაული კერამიკის მინაბადებთან თანაარსებობდა და რაოდენობრივად ჭარბობდა, კოლხეთში ადგილობრივი კერამიკის ტრადიციული სახეობები.

კერამიკის წარმოების გარდა, რომაული კულტურის გავლენა ჩანს ხელოსნობის სხვა სფეროშიც. ახ.წ. I საუკუნიდან აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში რომაული ტიპის მშვილდსაკინძების ფართოდ გავრცელებასა და მასზე დიდი მოთხოვნის გამო III საუკუნიდან ადგილობრივ მზადდებოდა ე.წ. ორწილადი, ბუდეაბმული, მუხლზამბარიანი და ჯვრისებური ფიბულები. რომაული კულტურის გავლენა შეიმჩნევა საბრძოლო იარაღების ზოგიერთ სახეობაშიც, კერძოდ, დადასტურებულია რომაული ტიპის ოთხკუთხა სკუტუმის ტიპის ფარები, გლადიუმის ტიპის მახვილები და სხვ. [გამყრელიძე, 2002: 39]. ოქრომჭედლობის ტრადიციების შენარჩუნება-გაგრძელებასთან ერთად რომაული ხანის საქართ-

ველოს საიუველირო ხელოვნებაში ვრცელდება ახალი, ე.წ. კლუაზონეს პოლიქრომული სტილი. ამგვარადაა შექმნილი რომაული ეპოქის საქართველოს ოქრომჭედლობის ბრწყინვალე ნიმუშები — გონიოს კლდეეთის, ურეკის, თაგილონის, ზღუდერისა და მცხეთის ფერადი ქვებით შემკული ბეჭდები, ბალთები, საკიდები, ფიბულები და სხვ. იბერია-კოლხეთის ამ პერიოდის ქალაქების ურბანისტული ხასიათი, არქიტექტურა და გეგმარებითი პრინციპები ემორჩილებოდა ქალაქმშენებლობის იმ საერთო კანონებს, რომლებიც მიღებული იყო, ზოგადად, ანტიკურ სამყაროსა და რომანიზებულ აღმოსავლეთში.

ამრიგად, საქართველოს დაბლობის და მთიანი რეგიონების მატერიალურ კულტურაში რომაული ცივილიზაციის ცალკეული ელემენტები მეტ-ნაკლები ინტენსივობითაა გავრცელებული. ეს იმპულსები განსაკუთრებით შესამჩნევია სამშენებლო ხელოვნებაში, კერამიკის წარმოებასა და მატერიალური კულტურის მთელ რიგ სხვა კომპონენტებში. მთიან რეგიონებში ადგილობრივი ტრადიციები ძალზე მყარი იყო და ამიტომ რომაული კულტურის რადიაცია აქ ძნელად აღწევდა. სამაგიეროდ, რომაული კულტურის გავლენა რომაულ-ადრებიზანტიური ხანის ზღვისპირეთში აშკარად იგრძნობა ციხე-ქალაქებთან. ამის ნათელი ილუსტრაციაა *opus mixtum*-ის ტექნიკით ნაგები ციხესიმაგრეები. კულტურული და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მხრივაც იბერია-კოლხეთის ბარის საზოგადოება უფრო მაღალ საფეხურზე იდგა, ვიდრე მთიანი ზოლისა. საერთოდ, ახ.წ. I-IV საუკუნეების აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში არ დასტურდება ისეთი ნიშნები, რაც ასე დამახასიათებელია რომის იმპერიის დასავლეთევროპული პროვინციების ქვეყნებისათვის (მაგ.: გერმანია, ბრიტანეთი, გალია) [Голушцова (ред.), 1985: 167-302]. მკვიდრი მოსახლეობის მკვეთრი

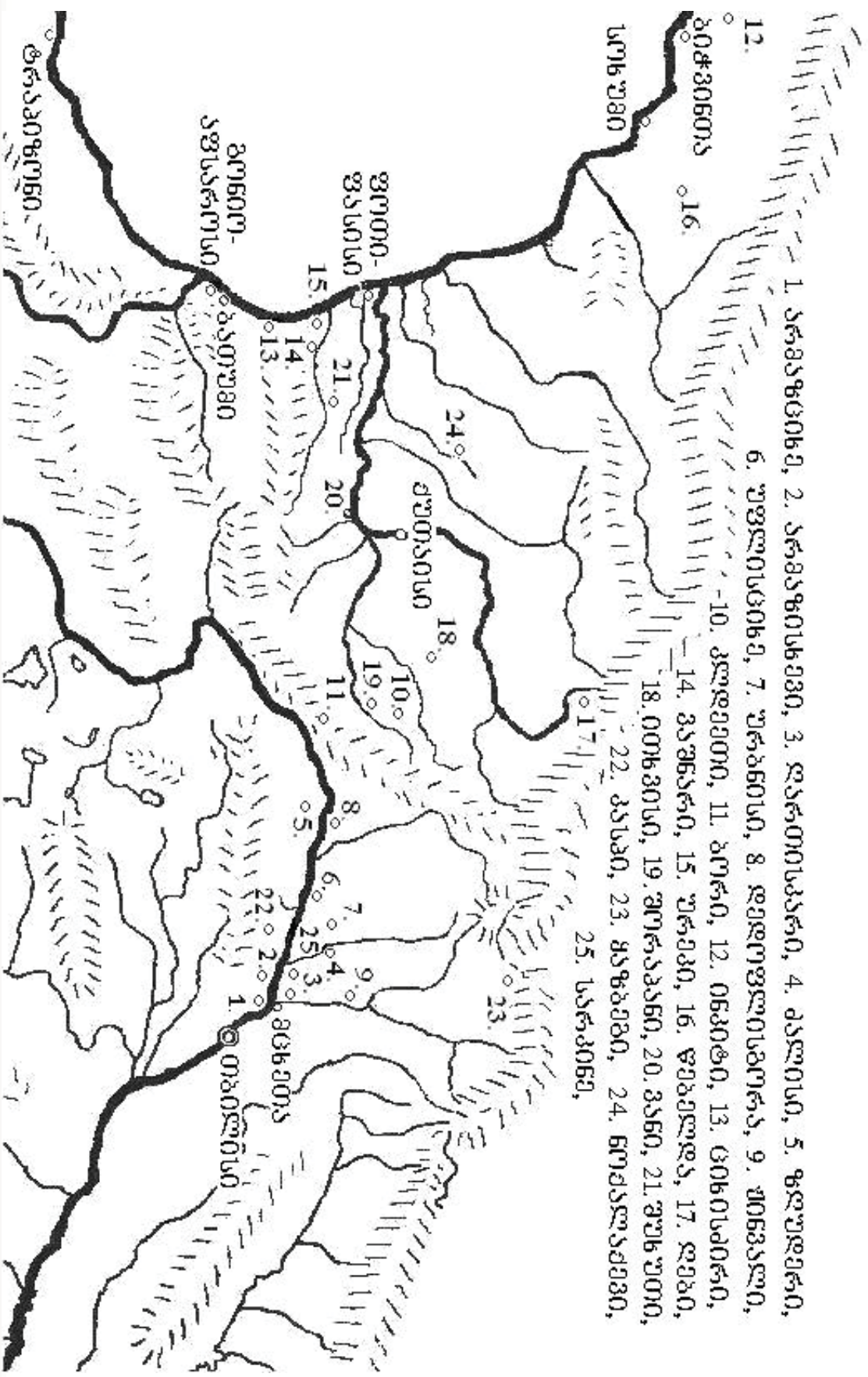
რომანიზაცია და ე.წ. კომპლექსური კულტურის წარმოქმნა, რომაულ სამყაროში დამზადებული ხელოსნური ნაწარმის მასიურად გავრცელება, აქ ამ ეტაპზე რომაული კულტურის გავლენა, ისევე, როგორც იმპერიის აღმოსავლეთ პროვინციებში, უფრო ზედაპირული ჩანს. ძველ საქართველოში რომანიზაციის პროცესი თავისებური, განსხვავებული გზით წარიმართა. აქ რომაულ-ევროპული ტიპის კულტურა არ წარმოქმნილა, რადგან დიდი იყო ე.წ. აღმოსავლურ-ელინისტური კულტურის ფესვები და გავლენა.

აღმოსავლეთი ანატოლია თავისი ისტორიული ბედით საუკუნეების მანძილზე მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ტრანსკავკასიის ქვეყნებთან. იბერია-კოლხეთში რომანიზაციის გავლენის დამადასტურებელი ფაქტების — არქეოლოგიური ძეგლების, წერილობითი და ეპიგრაფიკული მონაცემების შესწავლის შედეგები გვარწმუნებს, რომ რომაული კულტურის მიღწევები ყველაზე მკვეთრად ეკონომიკაში ვლინდება. რომაელების აქ გამოჩენის დროიდან მოკლე პერიოდში მოხდა გარკვეული ცვლილებები. რომაული კულტურის ეკონომიკურმა მიღწევებმა იბერია-კოლხეთში უწინარეს ყოვლისა, თავი იჩინა ვაჭრობაში. რომაელების მიერ იბერია-კოლხეთში, საომარი მდგომარეობის შეწყვეტის შემდეგ სავაჭრო-ეკონომიკური კონტაქტების დამყარებას ხელს უწყობდა ტრანსკავკასიის ხელსაყრელი გეოპოლიტიკური მდებარეობა ანტიკურ სამყაროსთან მიმართებით. ამის ნათელი ილუსტრაციაა იბერია-კოლხეთის ტერიტორიაზე ანტიკური სამყაროდან ირანული სამყაროს ქვეყნებისაკენ მიმავალი სავაჭრო გზები, რომელთა გამოყენებაც დასტურდება არქეოლოგიურ-ნუმიზმატიკური აღმოჩენებით. იბერია-კოლხეთის რომანიზაციის პერიოდში შესამჩნევია საგარეო ვაჭრობის ხვედრითი წილის ზრდა, სასაქონლო წარმოების გაფართოება, უცხოური მონეტების დიდი რაოდენობით მიმოქცევა, სავაჭრო-სახელოსნო

ცენტრების განვითარება, უწინარესად, შავიზღვისპირეთის რომაელთა მილიტარისტულ ციხე-ქალაქებში. შემდგომ რომაული კულტურის გავლენა იბერია-კოლხეთზე უფრო ნათლად ვლინდება სხვადასხვა ადგილობრივ დარგში, კერძოდ, არქიტექტურაში, კერამიკის წარმოებაში, ხელოსნობის სხვადასხვა მიმართულებაში. ეს პროცესები უფრო ინტენსიური ხდება ახ.წ. II საუკუნიდან.

რომაული კულტურის გავლენის განსაკუთრებული გაძლიერება იბერია-კოლხეთში ახ.წ. II–IV საუკუნეებში აღინიშნება. რაც შეეხება რომაული კულტურის გავრცელებას, ის ზღვის სანაპიროდან და ანატოლიიდან უნდა მომხდარიყო. რომაულ-ადრებიზანტიური კულტურის გავლენა შემდგომ კიდევ უფრო მეტად აისახა არქიტექტურაში, კერძოდ, ე.წ. რომაული ბეტონი, კედლების *opus mixtum*-ის ნყობა, მომრგვალებული თალები, თავისებური კაპიტელები, გამომწვარი ოთხკუთხა, ბრტყელი აგური და სხვ. მჭიდრო და უშუალო კონტაქტების შედეგად რომანიზაციის გავლენა უფრო ძლიერად თავს იჩენს ზღვის სანაპირო ქალაქებსა და იბერიის პოლიტიკურ ცენტრში — მცხეთაში. უფრო ადრე კი ელინისტური კულტურის გავრცელებამ და მისმა ტექნიკურმა მიღწევებმა კოლხეთში რომაელების კავკასიაში მოსვლისათვის ნიადაგი შეუმზადა რომანიზაციის საწყისების მომწიფებას.

კვ. I - სს.წ. IV სს. არქეოლოგიური ძეგლების განლაგება

- 1. არმაზისციხე, 2. არმაზისციხე, 3. ღვთისმშობლის, 4. კალისი, 5. ფაქურციხე,
- 6. უფლისციხე, 7. ურბნისი, 8. მდ. მთაწარისის ნაპირი, 9. ჭიჭიჭი,
- 10. კლდეციხე, 11. ბორი, 12. იმედი, 13. ციხისძირი,
- 14. ვაჟაშვილი, 15. ურბნისი, 16. წამბაძე, 17. მთაწარისი,
- 18. მთაწარისი, 19. მთაწარისი, 20. მთაწარისი, 21. მთაწარისი,
- 22. მთაწარისი, 23. მთაწარისი, 24. მთაწარისი,
- 25. მთაწარისი.

ბიბლიოგრაფია

- აფაქიძე ან., გობეჯიშვილი გ., კალანდაძე ალ., ლომთათიძე გ., 1955: მცხეთა I, თბილისი.
- აფაქიძე ან. 1947: გვიანანტიკური ხანის ძეგლები ურეკიდან. - სსმმ XIV. თბილისი. გვ. 85-112.
- ბერძენიშვილი ქ., ფუთურიძე რ. 1975: ბიჭვინთაში მოპოვებული ამფორები. - დიდი პიტიუნტი, I, თბილისი. გვ. 33-43.
- გამყრელიძე გ. 1989: მითრიდატე ევპატორი და კოლხეთ-იბერიის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი, საქ. მეცნ. აკად. «მაცნე», თბილისი, 2, გვ. 59-69.
- გამყრელიძე გ. 2002: ვერსია ბრძოლის სიუჟეტისანი ვერცხლის რიტონის შესახებ ზემო რაჭის სოფ. გომიდან, — აკც-ს ჟურ. ძიებანი, თბილისი, 10, გვ. 39-49.
- გამყრელიძე გ. 2002: კოლხეთი (კულტურულ-ისტორიული ნარკვევი), გამომც. «ლოგოსი», თბილისი.
- გამყრელიძე გ., თოდუა თ. 2006: რომის სამხედრო-პოლიტიკური ექსპანსია საქართველოში, თბილისი.
- გიგაური ც. 1985: კოლხეთი რომაულ მწერლობაში, თბილისი.
- გეორგიკა, I, 1961: ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. გამოსცეს ალ. გამყრელიძემ და ს. ყაუხჩიშვილმა. თბილისი.
- დუნდუა გ., დუნდუა თ. 2006: ქართული ნუმიზმატიკა, თბილისი.

- ზაქარაია პ.კაპანაძე თ. 1991: ციხეგოჯი -არქეოპოლისი-
ნოქალაქევის ხუროთმოძღვრება თბ.
- თოდუა თ. 2003: რომაული სამყარო და კოლხეთი, თბილისი.
- ინაიშვილი ნ. 1993: ციხისძირის ახ.ნ. I-VI სს. არქეოლოგი-
ური ძეგლები, თბილისი.
- ლომთათიძე გ. 1957: კლდეეთის სამაროვანი, თბილისი.
- ლორთქიფანიძე გ. 1991: ბიჭვინთის ნაქალაქარი, თბილისი.
- ლორთქიფანიძე ოთ. 2002: ძველი ქართული ცივილიზაცი-
ის სათავეებთან, თბილისი.
- ლორთქიფანიძე ოთ. 1962: ბიჭვინთის წითელლაკიანი
კერამიკა. – სმამ, 1, თბილისი. გვ. 231-255.
- ლორთქიფანიძე ოთ. მიქელაძე თ. ხახუტაიშვილი დ. 1980:
გონიოს განძი, თბილისი.
- ლორთქიფანიძე მარგ. 1954-56: საქართველოს სახელმ-
წიფო მუზეუმის გემები, I-III, თბილისი.
- მამულაძე შ., კახიძე ემ., ხალვაში მ. 2009: აფსაროსი ძვ.წ.
I ათასწლეულში, კრებ. გონიო-აფსაროსი, VIII, ბათუმი,
გვ. 107-130.
- მაჩაბელი კ. 1983: ძველი საქართველოს ვერცხლი, თბილი-
სი.
- მცხეთა II – XI, აფაქიძე ან. (რედ.), კრებ., თბილისი.
- საგინაშვილი მ. 1970: მინის ჭურჭელი ურბნისის სამაროვ-
ნიდან, თბილისი.
- ფუთურიძე რ. 1959: გვიანანტიკური ხანის დასავლეთ
საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები. მსკა, ტ. II,
თბილისი, 1959, გვ. 54-94.
- წითლანაძე ლ. 1973: არქეოლოგიური აღმოჩენები სოფ.
ლიაში. – ძმ, 33., თბილისი, გვ. 23-28.

ნერეთელი გ. 1958: მცხეთის ბერძნული ნარნერა
ვესპასიანეს ხანისა, თბილისი.

ხალვაში მ. 2002: გონიო-აფსაროსის შიდაციხის
ცენტრალური ნაწილის არქეოლოგიური
გათხრების შედეგები. — გონიო-აფსაროსი, III,
თბილისი. გვ. 36-43.

Амиранашвили А. 1935: Новая находка в низовьях р.
Ингури, Тбилиси, 1935.

Бокщанин А. 1966: Парфия и Рим, ч. II, Москва,
1966.

Браунд Д. 1991: Римское присутствие в Колхиде и
Иберии. — ВДИ, Москва, 4, с. 34-52.

Гамкрелидзе Г. 1992: К археологии долины Фасиса,
изд. «Мецниереба», Тбилиси.

Кропоткин В. 1970: Римские импортные изделия в
восточной Европе (II в. до н.э. — V в. н.э.). - САИ,
выпуск Д1-27. Москва.

Голубцова Е. (ред.) 1985: Культура Древнего Рима,
т. II, Москва.

Кругликова И. 1986: Боспор в позднеантичное
время, Москва.

Ельницкий Л. 1964: О малоизученных утраченных
греческих и латинских надписях Закавказья. ВДИ,
Москва. 2., с.с. 145-151.

Лордкипанидзе О. 1964: Итальянские бронзовые
изделия, найденные в Грузии. - СА, Москва, 1.
с.с.91-97.

Максимова М. 1956: Античные города юго-

восточного Причерноморья, Москва.

Ранович А. 1949: *Восточные провинции Римской империи I-III вв.*, Москва.

Шелов Д. 1981: *Римляне в Северном Причерноморье во II в.н.э.* – ВДИ, Москва, 4. с.с.82-87.

Braund D., Javakhishvili K., Nemsadze G. 2009, *The Treasures of Zghuderi (Georgia), Tbilisi.*

Dubois de Montpereux Fr. 1843: *Voyage autour du Caucase... Atlas, Serie d'archeologie, Paris.*

Gamkrelidze G. 2009: *The land of Colchis and the city of Phasis (Towards a historical-archaeological study of western Georgia in the Classical period), Journal Iberia-Colchis (Researches on the Archaeology and History of Georgia in the Classical and early Medieval Period.), #5, Tb., pp. 175-194.*

Furtwängler A., Gagoshidze I., Löhr H., Ludwig N. 2008: *Iberia and Rome, Mainz.*

Latyshev B. 1904-1906: *Scythica et Caucasica; I-II, St.-Petersbourg.*

Robinson H. 1975: *The armour of imperial Rome, London.*

Robinson H. 1959: *Pottery of the Roman period. (In Athenian Agora), V, Princeton.*

Vermeule C. 1974: *Greek and Roman sculpture in gold and silver, Boston.*

Hopkins A. (ed.), 2003: *Globalization in World History. New York, pp. 4- 9.*

Shelton J. 1998: *As The Romans Did: A Sourcebook in Ro-*

man Social History. New York - Oxford University. pp. 20-31.
Matthew D., Garland L. 2005: Ancient Rome: From the Early Republic to the Assassination of Julius Caesar. New York, pp. 134-46.

ილუსტრაციების აღწერილობა

სურ. 1. ძვ.წ. I – ახ.წ. IV საუკუნეების არქეოლოგიური ძეგლების განლაგება.

გელა გამყრელიძე ©

შემოკლევათა განმარტება

ბამშ – ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის შრომები.

იბერია-კოლხეთი – საქართველოს კლასიკური და ადრემედი-
ევური პერიოდის არქეოლოგიურ-ისტორიული კვლევანი.

მაცნე – საქართველოს მეცნ. აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნ.
განყოფილების ჟურნალი.

მსკა – მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათ-
ვის.

მსკი – მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის.

სდსდ – სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები.

სმამ – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე.

სსმმ – საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე.

ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში – საქართველოს ეროვნუ-
ლი მუზეუმის ოთ. ლორთქიფანიძის არქეოლოგიის ცენტრის
გამოცემა (ყოფილი აკც-ს ჟურ.).

ძმ – ძეგლის მეგობარი.

АГСП – Античные государства Северного Причерноморья.

ВДИ – Вестник древней истории.

КСИА – Краткие сообщения института археологии.

МИА – Материалы и исследования по археологии СССР.

ПАК – Проблемы античной культуры.

СА – Советская археология.

САИ – Свод археологических источников.

САНГ – Сообщения Академии наук Грузии.

AJA – American Journal of Archaeology.

AS – Anatolian studies.

BSA – The annual of the British school of Athens.

უსა – IV საუკუნის იბერიის პიტინასში¹

ქეთევან ჯავახიშვილი

პარიზში, ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში, მედლების კაბინეტში ინახება სამფენიანი სარდონიქსის დიდი ზომის პორტრეტული გემა – ინტალიო, ინვ. 1383 (21, გვ.237)², რომელიც დიდი ხანია მკვლევართა და მათ შორის ქართველ მეცნიერთა ინტერესს იწვევს.

ინტალიო ოვალურია, ძლიერ ამოზურცული და შემდეგ დაბრტყელებული პირი აქვს. გამოსახულია შუა ხნის წვერიანი მამაკაცის ბიუსტი.² მკერდი პირდაპირ არის წარმოდგენილი, თავი – პროფილში. მამაკაცს ძალიან დამახასიათებელი, ინდივიდუალური ნაკვთები აქვს. ხმელ-ხმელი სახე, ჩაცვნილი ყვრიმალეები, შედარებით დაბალი შუბლი, ფართოდ გახელილი თვალი, რომელსაც მოზრდილი ფოსო გამოსახავს; კეხიანი, საკმაოდ დიდი ზომის ცხვირი, შიგნით შეწეული ნიკაპი და ტუჩები, ირიბი ნაჭდევეებით გადმოცემული, ძირს დაშვებული დაგრეხილი ულვაში, წმინდა, მოკლე ხაზებით გამოსახული გაშლილი, ფართო, ბოლოში შევიწროვებული წვერი, რომელიც საფეთქელთან თმას უერთდება; შუბლიდან უკან გადაწეული, სხვადასხვა სიგრძის მკვრივ კავებად დახვეული, ბოლოში აგრეხილი, მხრებამდე ჩამოსული გრძელი თმა; თავის ზედა

¹ ნაშრომში წარმოდგენილი ძირითადი დებულებები გამოქვეყნებულია ჩვენს მიერ ჟურნ. "ქართველოლოგია" 2, თბ. 2008, გვ.49-54 და კრებულში «Археология Кавказа» 2-3, თბ., 2009 2010, გვ.174-178.

² აღწერილობა მოცემულია საქართველოს მუზეუმის გლიპტიკის კაბინეტში დაცული თაბაშირის ანაბეჭდების მიხედვით, რომლებიც პარიზიდან ჩამოიტანა აკად.ა.შანიძემ (5. გვ.297).

ნაწილზე თმა მოკლე წმინდა შტრიხებით არის გადმოცემული, კავების გრეხილები – მოკლე ირიბი ღარებით; აგრეხილი ბოლოები – მომრგვალებული ორმაგი რკალებით; საკმაოდ დიდი ზომის ყური ერთი წვრილი ხაზით; დაუნაწევრებელი სიბრტყით პირდაპირ წარმოდგენილ მკერდზე მკრთალი ვერტიკალური და დამრეცი ხაზებით გამოსახულია სამოსის ნაკეცები; ყელის გარშემო ორი წვრილი ხაზია და მათ შორის ვერტიკალური შტრიხებით – ყელსაბამი (?); ყურს უმშვენებს გრძელი საყურე - წვრილ ღეროზე ჩამოკიდებული ბურთულა. გემის კვეთა არ არის ღრმა, ერთგვარად გრაფიკულია, მაგრამ მკაფიოა, შესრულებული ძალიან გულმოდგინედ, წმინდა ხაზებით გამოსახულების გარშემო, თავისუფალ არეზე, ერთმანეთისაგან არათანაბარი მანძილით დაშორებული, განსხვავებული სიდიდის ასოებით, ძალიან ზედაპირულად, დედანზე პოზიტიურად შესრულებულია ბერძნული წარწერა, რომელიც გვამცნობს გემაზე გამოსახული პიროვნების ვინაობას OYCAC ΠΙΤΙΑΞΗC IBHPIN KAPXHΔEN.

წარწერის შესახებ სხვადასხვა მოსაზრება არსებობს, მაგრამ ყველა მკვლევარს მიაჩნია, რომ გემაზე გამოსახული პიტიახშის სახელი იბერიასთან – საქართველოსთან არის დაკავშირებული. ნაწილი (14. გვ.382, სქოლიო 1; 6, გვ.147; 23, გვ.237; 3, გვ.66) OYCAC-ს სახელს

AC/ OYCAC -ას – არშუმა სახელის შემოკლებად მიიჩნევს, უმრავლესობას კი (24, გვ.270; 4, გვ. 98; 5, გვ.297-298; 7, გვ.318; 13, გვ.254; 2, გვ.57-58) მიაჩნია, რომ წარწერაში მოხსენებული პიტიახშის სახელი არის OYCAC (უსა, უჩა, უშა).

სხვადასხვა მოსაზრება არსებობს, აგრეთვე, გემის ასაკის შესახებაც.

ე. თაყაიშვილი აღნიშნავს, რომ ქართულ დამწერლობაში შემოკლებული სიტყვა ყოველთვის იწყება იმ ასოთი, რომლითაც იწყება შეუმოკლებელი სიტყვა. ამიტომ პიტიახშის სახელი არის უშა ან უჩა (4, გვ.98). ბ.კუფტინს მიაჩნია, რომ გემის წარწერაში მოხსენებული პიტიახშის სახელი არის უსა, უშა ან უჩა და არავითარი საბუთი იმისა, რომ ეს სახელი გადაკეთდეს არშუმად ან აშუმად არ არსებობს. საჭიროა თავიდან ავიცილოთ ძირითადი გაუგებრობა, თითქოს ეს გემა ეკუთვნოდა V საუკუნის ცნობილ ისტორიულ პირს, გუგარქის პიტიახშ არშუმას და შეიცავდა გოგარენეს ან გუგარქის ქვეყნის დასახელებას (7, გვ.320). ბერძნული წერილობითი წყაროების ცნობილი მკვლევარი თ. ყაუხჩიშვილი აღნიშნავს, რომ ბერძნულ ეპიგრაფიკა-პალეოგრაფიაში შემოკლება ჩვეულებრივ არ ხდება სიტყვის დასაწყისის ხარჯზე, პირიქით, როდესაც მოკლდება ბერძნული სიტყვა, დასაწყისი ყოველთვის უცვლელი რჩება. ამიტომ მიაჩნია, რომ გემაზე გამოსახული პიროვნების სახელი არის უშა. მკვლევარის აზრით, გემა ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნეებისა უნდა იყოს (13, გვ.254). ე.კ. ვისკონტი გემაზე კითხულობს სახელს უსა და პორტრეტის სტილისტური თავისებურებების გათვალისწინებით ვარაუდობს, რომ გემა III საუკუნით უნდა დათარიღდეს (24, გვ.271). პ.ინგოროყვას მიაჩნია, რომ პარიზის გემაზე გამოსახულია პიტიახში უშა და ვარაუდობს, რომ ეს პიტიახში ანტიკური – წინაქრისტიანული მოღვაწე უნდა იყოს [5, გვ.297-

298]. კ.კევიორკიანის აზრით პარიზის გემაზე გამოსახული პიროვნება არის V ს. ცნობილი ისტორიული პირი არშუშა, ვარსკენ პიტიახშის მამა, რომელიც დანათესავებული იყო სომეხ დიდებულთა – მამიკონიანთა გვართან (ცნობილია, რომ ვარსკენ პიტიახშს ცოლად ჰყავდა ვარდან მამიკონიანის ასული შუშანიკი), რომ არშუშა არის პიტიახში გუგარქისა

– პროვინციისა, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში სომხებსა და ქართველებს შორის სადავო ტერიტორია იყო. გემაზე წარმოდგენილია პიროვნება, რომელმაც შემოგვინახა სომეხ-ქართველთა ეკლესიის ერთიანობის დროინდელი გამოსახულება სომეხ-ქართველთა უფლისწულისა (23, გვ.237).

სხვადასხვა აზრი არის გამოთქმული სიტყვა KAPXHΔEN – ის შესახებაც. პ.პეტერსის აზრით, სიტყვა KAPXHΔEN არის KAΛXHΔEN – KOΛXHΔON, რაც კოლხეთს ნიშნავს [ციტირებულია 6, გვ.148]. კ.კეკელიძეს დაუშვებლად მიაჩნია, რომ “კოლხედნის” მაგივრად საბეჭდავზე აღმოჩენილიყო სიტყვა “კარხედნი”, რადგან სახელი კოლხიდა კარგად იყო ცნობილი, როგორც ბერძნებისთვის, ისე ქართველებისათვის. ამავე დროს ამ მოსაზრების მიხედვით, წარწერა უნდა ნიშნავდეს “არშუშა პიტიახში კოლხელი იბერებისა.” მკვლევარის აზრით, კოლხელი იბერები არ არსებობდნენ, არც ისტორიულად, არც გეოგრაფიულად. ამასთანავე, კოლხეთი ამ დროს დამოუკიდებელი სახელმწიფო იყო და შეუძლებელია ორ სახელმწიფოს ერთი პიტიახში ჰყოლოდა [6, გვ.148]. პ.ინგოროყვას მიაჩნია, რომ სიტყვა “კარხედონ” წარმოდგება ქვემო ქართლის საპიტიახშოს (გოგარენეს) საზაფხულო რეზიდენცია “კლდე-კარიდან,” რომლის ადრინდელი სახელწოდება იყო “კარ-ქედნი” [5, გვ.297-298].

კ.კეკელიძე აღნიშნავს და ამას ე.თაყაიშვილიც ეთანხმება [4, გვ.99], რომ არც ერთ ძეგლში ან ადგილობრივ თქმაში “კლდე-კარნი” “კარქედნად” არ იხსენიება [6, გვ.148]. ამდენად, პ. ინგოროყვას მოსაზრება არადადამაჯერებლად გვეჩვენება. ე.თაყაიშვილი წარწერას ასე კითხულობს: “უჩა პიტიახში იბერთა ქართლელთა” [4, გვ. 99-100], ხოლო ბ.კუფტინი – “უშა პიტიახში იბერთა - ქართთა” [7,ვ.321]. ე.თაყაიშვილის მოსაზრების შესახებ კ.კეკელიძე აღნიშნავს (და ეს ბ.კუფტინის აზრსაც ეხება), პიტიახშმა, რომელიც აჭრევინებს წარწერას თავის სამკაულზე, სავარაუდოა, კარგად იცის, რომელი ქვენის პიტიახშია და ამავე დროს ამ ორ სიტყვას შორის, არც იმდენი ბგერითი მსგავსებაა, რომ ნაგულისხმები დამახინჯება შესაძლებლად მივიჩნიოთ [6, გვ.149]. ე.თაყაიშვილისა და ბ.კუფტინის შეხედულებების შესახებ გ.წერეთელი აღნიშნავს, რომ მათი მოსაზრება “დამყარებულია სრულებით გარეგნულ, შემთხვევით მსგავსებაზე” [14,გვ.382]. თ.ყაუხჩიშვილი განმარტავს, რომ უდავოა სიტყვა “კარხედი” საზღვრავს სიტყვა “იბერებს,” რომ წარწერაში ნახსენები იბერები კარხედელები არიან და არა სხვანი [13, გვ255]. საყურადღებოა და ვფიქრობთ, დამაფიქრებელიც კ.კეკელიძის მოსაზრება, რომელიც სომეხ ისტორიკოსთა სებეოსის (VII ს.) და ელიშეს (V-VI სს.) ცნობებს ეყრდნობა. სებეოსი თავისი ისტორიის V თავში იხსენებს კარხედონელთა დინასტიის შთამომავლობას, ხოლო ელიშე შესატყვის ადგილას საუბრობს სასან სპარსის შთამომავლობაზე. გთავაზობთ ამ ორივე ისტორიკოსის თხზულების რუსულ თარგმანს. შებეოსი აღნიშნავს, რომ “когда в армянской земле пришла в упадок династия Аршакунская и прекратилось царство Врамшапуха, страной

этой завладел род Каркедомской династии“ [21, გვ.26].
 ელიშე კი შემდეგნაირად გადმოსცემს: “Итак,
 после падения рода Аршакуни стал господствовать
 над нашей страной Армянской род перса Сасана”
 [20 , გვ.27]. სებეოსის ისტორიის მთარგმნელი

ს. ტ. მალხასიანცი აღნიშნავს, რომ კარხედონელთა დინასტიაში
 სასანელთა ირანული დინასტია მოიაზრება [21, გვ.148, შენიშვნა
 38]. კ.კეკელიძე იზიარებს ს. ტ. მალხასიანცის აზრს კარხედონელ-
 თა დინასტიის შესახებ, მაგალითად მოჰყავს თეოფანეს ცნობა,
 რომელშიც ბარსამურეს პიტიახში სპარსეთის იბერიის პიტიახ-
 შად არის მოხსენიებული და წარწერას ასე კითხულობს: “აშუშა
 სასანელთა იბერების პიტიახში” [6. გვ.150]. წარწერის წაკითხვის
 ამ ვარიანტს იზიარებენ ა.ბოგვერაძე და მ.ბახტაძეც [2, გვ. 40].
 ა.ბოგვერაძე წარწერას შემდეგნაირად კითხულობს: “აშუშა (უშა)
 იბერთა პიტიახში კარქედონიანი (სასანიანი)” [3, გვ.66]. რაც შეეხ-
 ება გემის თარიღს, კ.კეკელიძე არ იზიარებს იმ მოსაზრებას, რომ
 გემაზე გამოსახულია V საუკუნის პიტიახში აშუშა – ვარსქენ პიტი-
 ახშის მამა (როგორც ამას ზოგიერთი მკვლევარი ვარაუდობს),
 ვინაიდან, მკვლევარის აზრით, გემა IV საუკუნით თარიღდება და
 აღნიშნავს, რომ სპარსეთის იბერია ისეთივე ტერმინია, როგორც
 “სპარსეთის არმენია” და მაგალითად მოჰყავს თეოფანეს ცნობა,
 რომელშიც ბარსემურეს პიტიახში სპარსეთის იბერიის პიტიახშად
 არის მოხსენიებული [6, გვ.150]. გემის თარიღის შესახებ ძალიან
 საყურადღებოა მ.ბახტაძის მოსაზრება. ცნობილია, რომ 368 წელს
 იბერია ორ ნაწილად გაიყო საურმაგსა და ასპარუგს შორის. ქვემო
 ქართლი რომის მოკავშირე საურმაგს ერგო, ამიტომ, ცხადია, სას-
 ანთა იბერიის პიტიახში უსა ამ დროს ქვემო ქართლში (იბერიაში)
 ვერ იმოღვანებდა. მისი პიტიახშობა ქვემო ქართლში შესაძლებელი

იქნებოდა მხოლოდ მას შემდეგ, რაც სასანიათა ირანმა მთლიანად დაიმორჩილა ქართლის სამეფო და აღადგინა მისი ერთიანობა [15, გვ.236].

მ.ბახტაძის აზრით, უსას პიტიახშობა უნდა მიეღო IV ს. 80-90-იან წლებში [2, გვ.46, 57-58]. ეს თარიღი დამაჯერებელი ჩანს, თუ გავითვალისწინებთ, რომ პარიზის გემაზე გამოსახულ მამაკაცის პორტრეტს, როგორც ბ. კუფტინი აღნიშნავს, ბევრი საერთო აქვს არმაზისხევის მდიდრულ ნეკროპოლში აღმოჩენილ ერთ-ერთ გემაზე გამოსახულ “საყურიანი” დიდგვაროვანი მამაკაცის პორტრეტთან³ [7, გვ.320]. მსგავსია ყელსაბამი, საყურის ფორმა, განსაკუთრებით კი სავსებით თავისებური თმის ვარცხნილობა, რომელიც განსხვავდება სასანელ დიდებულთა ვარცხნილობისაგან.⁴ არმაზისხევის გემა IV საუკუნის სამარხშია აღმოჩენილი [1, გვ.122, 224, ტაბ.XIII, 6,a,b], ადგილობრივ ნახელავად არის მიჩნეული და ამშვენებს ადგილობრივი იბერიული ე.წ. მაღალთვალბუდიანი, მხრებდაკუთხული ფორმის ოქროს ბეჭედს [8, გვ.70-71, სურ.50, ტაბ.V,23]. ამ ტიპის ბეჭედები IV საუკუნით არის დათარიღებული [1, გვ.239, სურ. 136, 1-8, 17,24,26]. ზოგ შემთხვევაში ამგვარ ბეჭედებთან ერთად სამარხში აღმოჩენილია IV საუკუნის მონეტები. არმაზისხევის მდიდრულ ნეკროპოლში ბიზანტიის იმპერატორ კონსტანციუსისა (337-361 წწ) [1, გვ.124, აღწ. 256), ახალგორში სასანური მონეტა შაბურ II (308-380 წწ) [1, გვ.203], მოდინახეს სამაროვანზე ერთ სამარხში (36) კონსტანტინე დიდის (306-337)[9, გვ.72, სურ.6], სამ სამარხში (6,9,10)

³ ეს მსგავსება არმაზისხევის მდიდრული სამარხების აღმოჩენისტანავე შენიშნა ალ. (ლალი) ჯავახიშვილმა [7, გვ.320] და შემდეგ აღნიშნა მარგ.ლორთქიფანიძემაც [8, გვ.70, სურ.49].

⁴ დაახლოებით მსგავსი ვარცხნილობა უნდა ჰქონდეთ მხედრებს, გამოსახულს ს. არაგვისპირში აღმოჩენილ ვერცხლის სურებზე, რომლებს ადგილობრივ ნახელავად არის მიჩნეული და III ს. ბოლო და IV ს. პირველი ნახევრით არის დათარიღებული [10, გვ.15, სურ. მე-10 გვერდზე].

კონსტანციუსისა (337-361)[9,გვ.72-75) და, რაც განსაკუთრებით საყურადღებოა, ამ ტიპის ერთ-ერთ ოქროს ბეჭედში თვლის მაგივრად ჩასმულია კონსტანციუსის (337-361) საკმაოდ გადაცვეთილი მონეტა [9, გვ.72, სურ.11, ტაბ. XXI,7]. ამდენად, ვფიქრობთ, მაღალთვალბუდიანი, მხრებდაქანებული ბეჭდები IV საუკუნის მეორე ნახევრით ან მიწურული ხანით უნდა დათარიღდეს [17] და არმაზისხევის ე.წ. “საყურიანი” დიდებულის პორტრეტული გემაც IV ს. მეორე ნახევრით ან მიწურულით უნდა დათარიღდეს. ამავე ხანისა უნდა იყოს უსა იბერთა პიტიახშის პორტრეტული გემაც.

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ შეიძლება დავასკვნათ, რომ პარიზის პორტრეტულ გემაზე გამოსახული პიროვნება მოღვაწეობდა IV საუკუნის II ნახევარში (ამდენად არ შეიძლება იყოს V საუკუნის პიტიახში არშუშა).

გემის წარწერა სრულიად გარკვეულად გვაუწყებს, რომ ამ პიროვნების სახელი არის უსა (და არა არშუშა).

ეს იბერიის (ქართლის – ქართველთა) პიტიახშია და წარწერაში არსად არის მინიშნებაც კი მის “სომეხ-ქართველთა” პიტიახშობაზე.

ამდენად, სრულიად გაუგებარია, რომ იბერიის პიტიახშის პორტრეტული გემა პარიზში ექსპონირებული იყოს გამოფენაზე “სომხეთი აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის” [23, გვ.237], როგორც სომეხ-ქართველთა პიტიახშის პორტრეტული გემა.

უსა (უჩა, უშა) პიტიახშის პორტრეტული გემისა და არმაზისხევის “საყურიანი” მამაკაცის გამოსახულებიანი გემის სტილისტური თავისებურებანი, განსაკუთრებით კი სრულიად თავისებური თმის ვარცხნილობა, მათ აბსოლუტურად განცალკევებულად წარმოგვიდგენს. მიუხედავად იმისა, რომ უსა პიტიახშის გამოსახულება უფრო წმინდა ნახელავია, ვიდრე არმაზისხევის ინტალიო, მათ მაინც შესრულების საერთო მანერა აქვს: ერთგვარი გრაფი-

კულობა, რელიეფის უმნიშვნელო გრადაცია, სუსტი მოდელირება არის ნიშნები ერთი მხატვრული სტილისა, რომელიც გარკვეული თავისთავადობით გამოირჩევა, თუმცა კი დეტალებში სასანური ირანის გლიპტიკური ხელოვნების გავლენასაც განიცდის (თავი პროფილში, მკერდი პირდაპირ, ყელსაბამი, საყურის ფორმა)⁵. ეს გავლენა უფრო საგრძნობია უსა პიტიახშის პორტრეტში, რომელიც წმინდა პარალელური ხაზებით გადმოცემული განიერი წვერის ფორმით სასანურ პორტრეტულ გამოსახულებებთან პოულს მსგავსებას (შეად. 18, გვ.76, 14; 22, გვ. 59, 6, 64; გვ.72. 9.48, ტაბ. XXVIII, 9,48). ისე როგორც არმაზისხევის გემა, პარიზის გემაც სავარაუდოდ ადგილობრივი იბერიული ნახელავი უნდა იყოს, შესაძლოა, შექმნილი სპეციალური დაკვეთით. ეს გემა საბეჭდავი არ არის, რადგან წარწერა პოზიტიურადაა შესრულებული. ის უსა პიტიახშის ინსიგნია და სამკაულია, რომელიც, ვფიქრობთ, მედალიონში იყო ჩასმული. ამის მაგალითია სამთავროს სამაროვანზე ერთ-ერთ სამარხში აღმოჩენილი ოქროს მოთვალული მედალიონი, რომელსაც ამკობს გრანატის გემა სასანური ირანის წარჩინებული პირის პორტრეტული გამოსახულებით. ნივთი თარიღდება IV საუკუნით [11, გვ.23-26, 57-59. ტაბ. I,1: ტაბ. IX,1].

⁵ ყელსაბამი და ბურთულით დამთავრებული გრძელი საყურე სასანიან დიდებულთა ძალაუფლების ინსიგნიებია [18, გვ.17,18].

ლიტერატურა

- აფაქიძე, გობეჯიშვილი 1955 – აფაქიძე ა., გობეჯიშვილი გ., კალანდაძე ს., ლომთათიძე გ.: მცხეთა. არქეოლოგიური კვლევადიების შედეგები. // ტ. I. არმაზისხევის არქეოლოგიური ძეგლები, 1937-1946 წწ. თბ.
- ბახტაძე 2003 – ბახტაძე მ.: ერისთავობის ინსტიტუტი საქართველოში // თბილისი.
- ბოგვერაძე 1963 – ბოგვერაძე ა.: ქართლის პიტიახშთა ხელისუფლებისა და ვინაობის საკითხისათვის. // მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 35, თბილისი, გვ. 55-69
- თაყაიშვილი 1948 – თაყაიშვილი ე.: როდის შეიცვალა იბერთა სახელმწიფო ქართველთა სახელმწიფოდ? // ჟურნ. "მნათობი" 8, გვ. 89-106
- ინგოროყვა 1941 – ინგოროყვა პ.: ძველი ქართული მატთანე "მოქცევაი ქართლისაი" და ანტიკური ხანის იბერიის მეფეთა სია. // სსმ XI-B, თბ. გვ. 257-320
- კეკელიძე 1949 – კეკელიძე კ.: აშუშა პიტიახშია ბეჭდის წარწერის გაგებისათვის. // ლიტერატურული ძიებანი, ტ. V, თბ, გვ. 147-154
- კუფტინი 1949- კუფტინი ბ.: საქართველოს ძველი ეთნო და ეკონომიკის ზოგიერთ გაურკვეველ შემთხვევაზე უცხო წყაროებით. // საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. X, 5 თბ., გვ. 315-321.
- ლორთქიფანიძე 1958 – ლორთქიფანიძე მარგ.: საქართველოს მუზეუმის გემები. // თბ.
- ნადირაძე 1975 – ნადირაძე ჯ.: ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები. // თბ.

- რამიშვილი 1975 – რამიშვილი რ.: ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენები არაგვის ხეობაში. // “ძეგლის მეგობარი”, 39, თბ., გვ.7-15
- რამიშვილი 1979 – რამიშვილი ქ.: სასანური გემები საქართველოში. // თბ.
- ქავთარაძე 2007 – ქავთარაძე გ. კართაგენელთა შესახებ. ძველი ამიერკავკასიური ცნობების ინტერპრეტაციისათვის. // კრ. მშვენიერება მოსილი სევდით, თბ., გვ.75-85
- ყაუხჩიშვილი 1976 – ყაუხჩიშვილი თ. საქართველოს ისტორიის ძველი ბერძნული წყაროები. // თბ.
- წერეთელი 1949 – წერეთელი გ.: “საქართველოს ეთნო და ტოპონიმიკის ზოგიერთი გაურკვეველი შემთხვევის” გამო. // საქ. მეცნ.აკად. მოამბე, X, 6, თბ., გვ.377-383
- ჯავახიშვილი 1951 – ჯავახიშვილი ი.: ქართველი ერის ისტორია. // ტ. I, თბ.
- ჯავახიშვილი 2008 – ჯავახიშვილი ქ.: IV საუკუნის ქართლის (იბერიის) პიტიახში. // ქართველოლოგია, 2, თბ., გვ.49-54
- ჯავახიშვილი 2001 – ჯავახიშვილი ქ.: ქართული ოქრომჭედლობის ისტორიისათვის. // მოხსენება, წაკითხული სსმ სამეცნიერო სესიაზე 2001 წ. 22 მაისს.
- Борисов, Луконин 1963 – Борисов А.Я., Луконин В.Г.: Сасанидские геммы. // Ленинград
- Джавахишвили 2009-2010 – Джавахишвили К.: Еще раз о питиахше Иберии (Картли) IV века. Питиахш Уса. // Археология Кавказа. №2. Тбилиси, с. 174-179
- Егише 1971 – Егише. О Вардане и войне армянской. // перевод с древнеармянского акад И.Л.Орбели. Из-во АН Армянской ССР,

Ереван

Себеос 1939 – Себеос. История епископа Себеоса // Перевод

С.Т.Малхасянца, изд. АРМАН-ФАИ-А, Ереван

Gignoux 1978 - Gignoux Ph.: Catalogue des Sceaux Camees et Bulles

Sasaides. // Т.II, Paris

Kevorkian 1996 - Kevorkian R.H.: Intaille representant le vitaxe Aršuša.//

Catalogue de l'expisition "Armenie entre Orient et Occident", Paris,

p.237

Visconti 1811 – Visconti E.O.: Ikonographie Greque. //Tome second, Par-

is, MDCCCXI

საქართველოში აღმორჩენილი პრინჯაოს ნივთების ჩამოსასხმელი ყალიბების ისტორიისთვის¹

† ლამარა სახაროვა, ნინო სულავა

ქართველურ ტომთა დანიანაურებაში სამეურნეო, სოციალური და კულტურული თვალსაზრისით უმნიშვნელოვანესი როლი ითამაშა მეტალურგიის განვითარებამ. ჩვენშიუკვე ადრეებრინჯაოს ხანიდან იგულისხმება მეტალურგიული ციკლის არსებობა: მადნის მოპოვება, მისგან ლითონის გამოდნობა, შენადნობის დამზადება, ჩამოსხმა, შესაძლოა ცვილის მოდელის დაკარგვის წესითაც (საჩხერული სატევრის გამოსახულება – იხ. გობეჯიშვილი 1952: 51, ტაბ. VI4. Lordkipanidze 2001: 12), ცხელი და ცივი ქედვა პრიმიტიული სამარჯვების გამოყენებით².

შემდგომ პერიოდში კიდევ უფრო მატულობს მრავალფეროვანი ლითონის ნაწარმი, რომლის ბაზა მძლავრი სამთამადნო-მეტალურგიული წარმოება და ლითონწარმოებაა. გასულ წლებში ჩატარებულმა კვლევა-ძიებამ დაადასტურა სამთამადნო წარმოების უძველესი გამონამუშევრების - მაღაროების არსებობა რაჭა-ლეჩხუმში, სვანეთში, აფხაზეთსა და ქოროხის აუზში. როგორც ჩანს, ითხრებოდა სპილენძის, ანთიმონის,

¹ ნაშრომი შესრულებულია საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გრანტით გათვალისწინებული პროექტით 2002 წელს. შემოკლებული ვარიანტი ქვეყნდება პირველად; ხოლო სრული სახით გამოქვეყნება (ვრცელი ტექსტი კატალოგით, რუკები და ილუსტრაციები) ივარაუდება.

² ამის მაგალითია, ქვაცხელას ჩ დონეზე მოპოვებული ლითონის ნივთთა სიმრავლე, ბრტყელი ცულის ჩამოსასხმელი ყალიბის არსებობა და ლითონის შედგენილობა [ჯავახიშვილი, ლლონტი 1962: 47].

დარიშხანის მადნეული და სხვა მინერალები. მკვლევართა მიერ აღწერილია თუ როგორ გამოჰქონდათ მადნეული მალაროებიდან. რაჭის ერთ-ერთ უძველეს მალაროში მდ. ჩვეშურას ხეობაში, ჭყორნალიანის ფერდობზე დადასტურებულია ხის გობები, რომლითაც გამოჰქონდათ მადანი. იქვე, მალაროს კედელზე დამონმდა ლითონის წახნაგოვანი იარაღის ანაბეჭდი, რომლითაც მადანს ანგრევდნენ. აღმოჩენილია საკმაოდ მრავალფეროვანი სავარაუდო იარაღი მადნის თხრისა და ადგილზე დამუშავებისათვის. ასეთ იარაღებად მიაჩნიათ გაბროდიაბაზის ნელგამოყვანილი მძიმე უროები, სატეხები, როდინები, სახეხები და სხვ. [Dschaparidze 2001: 112. Maisuradze, Gobedschischwili 2001: 130-133. ინანიშვილი, ... 1998: 52-58.]. ნიშანდობლივია ის გარემოება, რომ ბრინჯაოს ზოგიერთი განძის, მადნის გამოსავლები და საწარმოო გადანაყარის (წიდეები, თიხის ფრაგმენტები) აღმოჩენის ადგილები მაგ.: ლეჩხუმში, ერთმანეთს ემთხვევა – ოყურეში, ლუხვანო, ლაილაში [სახაროვა 1976: 24].

ამ ფონზე, ვფიქრობთ, განსაკუთრებით საინტერესოა ლითონწარმოების ერთ-ერთი არტეფაქტის – ყალიბების, რომელშიც ჩამოისხმებოდა ლითონის ესა თუ ის ნივთი, აღმოჩენის ფაქტები. ყალიბი კეთდებოდა ცეცხლგამძლე თიხისაგან, ქვის მაგარი ჯიშისაგან და ლითონისაგან.

ქრონოლოგიურად ყველაზე ადრეული ყალიბი, რომელშიც ჩამოისხმებოდა ბრტყელი ცული, აღმოჩენილია **ქვაცხელას C** ფენაში, რომელიც ქ.ნ. III ათასწლეულით არის დათარიღებული [ჯავახიშვილი, დლონტი 1962: 74, ტაბ. IV] (ტაბ. 11). ბრტყელი ცულის ჩამოსასხმელი თიხის ყალიბი აღმოჩნდა **ზველში** და ბორჯომის ხეობაში – **საკოჭავში**, რომელთა ანალოგად ქვაცხელას C ფენის ყალიბია მიჩნეული [მირცხულავა, ... 1992: 101].

ისპანის ტორფქვემა ნამოსახლარზე, რომელსაც მკვლევართა

ნაწილი ქ.ნ. III ათასწლეულის დასაწყისით ათარილებს [ხახუტაიშვილი 1979: 7], ნაწილი კი - ქ.ნ. III ათასწლეულის მიწურულით [Микеладзе, ... 1976: 35], აღმოჩნდა ყუამილიანი ცულების ჩამოსასხმელი ყალიბის ორი ფრაგმენტი და ასეთივე ცულის ხის მოდელი, რომელიც გამოიყენებოდა ყალიბის გასაკეთებლად. აქვე გამოვლინდა აბაზანის ფორმის ტიგელების მინიატურული მოდელები და საბერვლის საქმენი მილები (ტაბ. 12).

ანაკლია I (ზუგდიდის რ-ნი, სოფ. ანაკლია, ზღვის სანაპიროსთან ახლოს), ბ. კუფტინმა ძეგლზე 4 კულტურული ფენა გამოყო. მან ქვედა ფენა ადრებრინჯაოს ხანით დაათარიდა. სწორედ ამ ფენაში დადასტურდა თიხის მონითალო ფერის ყალიბების ფრაგმენტები. ზოგი მათგანი ფიქალის იყო [Куфтин 1950: 248].

ანაკლია II, რომელსაც ათარილებენ ქ.ნ. III ათასწლეულის მიწურულითა და ქ.ნ. II ათასწლეულის დასაწყისით, აღმოჩნდა პირფართე თოხის თიხის ორი ყალიბი [Микеладзе 1990: 22, 25] (ტაბ. II).

ფიჩორის ნამოსახლარი (ცენტრალური ბორცვი) მდებარეობს ქ. გალის ჩრდილო-დასავლეთით 40 კმ-ზე. ბორცვზე დადასტურდა ყველაზე ხანგრძლივი და უწყვეტი ცხოვრების კვალი. ძეგლი დათარილებულია ქ.ნ. III ათასწლეულის მიწურულითა და ქ.ნ. IV-III საუკუნეებით. IV, V, VI, VII და VIII ფენებში მიკვლეულია მეტალურგიულ საქმიანობასთან დაკავშირებული ნივთები: საქმენი მილები, ყუამილიანი ცულების, თოხებისა და მრავალგანყოფილებიანი კომბინირებული იარაღების ჩამოსასხმელი ყალიბები. ბორცვზე 60 ერთეულამდე ყალიბია აღმოჩენილი. ყუამილიანი ცულების თიხის ყალიბები გამოვლენილია VII-VIII კულტურულ ფენებში. ამ ფენებში აღმოჩნდა აგრეთვე თიხის საქმენი მილები, ციციხეები და ყალიბები. ყუამილიანი ცულების ყალიბები ორსაგდულიანია, თოხისა და მრავალგანყოფილებიანი ყალიბები კი ერთსაგდულიანი. თოხის

ჩამოსასხმელი ყალიბები 10 ცალია. მათში ჩამოსხმულია აქვე მოპოვებული 8 პირფართე თიხი, რომლებიც ანალოგიას პოულობს ანაკლია II თიხებთან.

VIII კულტურულ ფენაში აღმოჩნდა თიხის მრავალგანყოფილებიანი კომბინირებული ყალიბები. ნახნაგებით გამოყვანილ ოთხივე მხარეს სხვადასხვა ნივთი ჩამოისხმებოდა. V ფენაში გამოვლენილია გაურკვეველი დანიშნულების ნივთების ჩამოსასხმელი ორგანყოფილებიანი კომბინირებული ყალიბი. VII, VIII ფენებში ყალიბის მრავალი ფრაგმენტია აღმოჩენილი [ჯიბლაძე 1997: 52] (ტაბ. III).

ნამჭედური მრავალფენიანი ძეგლია, რომელიც თარიღდება ქ.ნ. II ათასწლეულის მიწურულითა და ქ.ნ. II საუკუნით. VI ფენაში (ქ.ნ. XV-XIV საუკუნეები) აღმოჩნდა თიხის ყალიბის ფრაგმენტი, რომელშიც ჩამოისხმებოდა შუბისპირი. V ფენაში (ქ.ნ. XIII-XII საუკუნეები) დადასტურდა მძივების ჩამოსასხმელი თიხის ყალიბის ცალი საგდულის ნაწილი. III ფენაში (ქ.ნ. IX საუკუნე) გამოვლინდა თიხის ყალიბის 2 ფრაგმენტი - ცულების ჩამოსასხმელი. ავტორები თვლიან, რომ ტიგელურ ჩამოსხმას კოლხეთში უძველესი ტრადიცია აქვს [Микеладзе, Хахუთაიშვილი 1985: 27, ტაბ. 36] (ტაბ. V).

ჩოლოქისპირა ნამოსახლარი ნამჭედურის მსგავსად, მრავალფენიანი ძეგლია. აქ 6 სამშენებლო ფენას ითვლიან. V, IV, III ფენები ქრონოლოგიურად ესადაგება ნამჭედურის შესაბამის ფენებს. V ფენა თარიღდება ქ.ნ. XIII-XII საუკუნეებით, IV ფენა – ქ.ნ. XII-X საუკუნეებით, ხოლო III ფენა – ქ.ნ. IX-VII საუკუნეებით. სამივე ფენაში დაფიქსირებულია თიხის ყალიბები (ამათგან 13 ერთეული კოლხური ცულის ჩამოსასხმელია) და ბრინჯაოს ლითონსამსხმელო სახელოსნოს ნაშთები. ყალიბების გარდა ნაპოვნია ტიგელეები, საქშენი მილები, უროები, ნიდეები. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ აქ ნივთების დარეცხვასთან უნდა გვეკონდეს საქმე, რადგან ეს

ნივთები ერთ ზოლზეა განლაგებული, სახელოსნო კი ბორცვის თხემზე უნდა ყოფილიყო [ჩავლეიშვილი 1991: 6] (ტაბ. V-XI).

1967 წელს ფიჭვნარის სამაროვანზე შემთხვევით იპოვეს თიხის ყალიბის ფრაგმენტი – ყუისა და ტანის ნაწილით. მეცნიერებს მიაჩნიათ, რომ მახოს განძის (ქ.წ. XV ს.) ერთი ცული ამ ყალიბს მოერგო [ჩავლეიშვილი 1991: 17, ტაბ. VIII8].

სოფ. **თაგილონში** (გალის რ-ნი), მდ. ენგურის მარჯვენა სანაპიროზე (48 სმ სიღრმეზე) აღმოჩნდა ბრინჯაოს ქვაბი ბრინჯაოს ნივთების განძით. სხვა ნივთებთან ერთად ქვაბში იყო მოწითალო სპილენძის ორსაგდულიანი ყალიბი, რომელშიც ჩამოისხმებოდა I სახეობის ცული. აქვე გამოვლინდა ყალიბის ფრაგმენტები სატარისა და ყუის ნაწილებით. დ. ქორიძე განძს ათარიღებს ქ.წ. XI-X საუკუნეებით [ქორიძე 1965: 32] (ტაბ. XII).

სოფ. **ცხირო-გალში** (გალის რ-ნი) ნაპოვნია მინიატურული კოლხური ცულის ყალიბი [აფაქიძე 1984: 47].

ყულევში (ხობის რ-ნი) კოლხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2000-2001 წლებში, მდ. ხობის მარჯვენა სანაპიროზე, ქ.წ. I ათასწლეულის პირველი მეოთხედით დათარიღებულ ფენებში აღმოჩნდა კოლხური ცულის ჩამოსასხმელი 14 ყალიბი. ყალიბები სხვადასხვა ზომის მახვილყუიანი კოლხური ცულების ჩამოსასხმელად არის განკუთვნილი. მათთან ერთად გამოვლინდა გაურკვეველი დანიშნულების ნივთის ჩამოსასხმელი ყალიბის ფრაგმენტი, ბრინჯაოს ზოდები, საქშენი მიღები და ლითონის გადმოსასხმელი ციცხვები (ინფორმაციის მოწოდებისათვის უღრმეს მადლობას მოვასენებთ ექსპედიციის ხელმძღვანელს ი.მ.დ. რ. პაპუაშვილს) (ტაბ. XIII).

ერგეტის I და IV სამაროვნის საკულტო მოედანზე აღმოჩენილია ცულისათვის განკუთვნილი ყალიბების ქვედა ნახევარი. ერგეტის

სამაროვანი დათარიღებულია ქ.წ. VIII-VII საუკუნეებით [პაპუაშვილი 1998: ტაბ.] (ტაბ. XIV-XV).

ნივზიანის ქ.წ. VII-VI საუკუნეებით დათარიღებული სამაროვანის 7 სამარხ-ორმოში გამოვლინდა ქვიშაქვის ყალიბი კოლხური ცულის ჩამოსასხმელად [მიქელაძე 1985: 92] (ტაბ. XVI). ყალიბი ნაპოვნია **ჭალადიღშიც**.

1971 წელს **ლექსუმში, სოფ. ცხეთასთან** (მდ. რიონის ხეობა) ნასახლარის გათხრის დროს, ერთ-ერთი სათავსის იატაკის დონეზე აღმოჩნდა მცირე ზომის ქვის ყალიბის ცალი საგდული (სიგრძე – 45 მმ, სიგანე – 30 მმ), რომელსაც ნახევარცილინდრის ფორმა აქვს და ჯერჯერობით ამ სახის ნივთებს შორის უნიკალურია. ერთ თავზე ლითონის ჩასასხმელი ძაბრისებრი ჩაღრმავება შეინიშნება. საპირისპირო კუთხეებში საგდულების დასამაგრებელი ნახვრეტებია. ერთ მხარეს ყალიბს აქვს ექვს-ექვსი ღარი ზედმეტი ლითონის გამოსადევნად. ბრტყელ მხარეს რელიეფურადაა გამოყვანილი რთული მეანდრული სვასტიკა. როგორც ჩანს, ჩამოისხმებოდა ფირფიტა, რომლითაც ამკობდნენ საინკრუსტაციოდ განკუთვნილ ნივთებს (კოლხური აბზინდები). ყალიბი ქ.წ. VIII-VII საუკუნეებს განეკუთვნება. ამ თარიღს ადასტურებს ნასახლარის მასალა, რომელიც ქ.წ. VIII-V საუკუნით არის დათარიღებული [სახაროვა 1976: 101-102. Sulava 2001: 186-187. სულავა 2003: 31-37. Sulava 2008: 299-305] (ტაბ. XVII).

მეორე, აგრეთვე უნიკალური ყალიბი აღმოჩენილია **ჭუბერში** (მესტიის რ-ნი) შლაკების გროვასთან ერთად. ყალიბი დამზადებულია სერპანტინიტისაგან (სიგრძე - 6,5 სმ, სიგანე - 5,5 სმ). ის განკუთვნილი იყო ფრინველის გამოსახულება-საკიდის დასამზადებლად. აღმომჩენი შ. ჩართოლანი ყალიბს ადრებრინჯაოს ხანით ათარიღებს [Tschartolani 2001: 397] (ტაბ. XVIII).

სოფ. განთიადში (ქვემო ქართლი) გამოვლინდა სამარხი, რომელსაც გ. ავალიშვილმა სრულიად სამართლიანად „მელი-თონეს“ სამარხი უწოდა, რადგან მასში ყალიბებია ნაპოვნი. 3 ყალიბი ორსაგდულიანია. ამ ყალიბებში ჩამოისხმებოდა აღმოსავლურ-ამიერკავკასიური ცულები. ერთი ყალიბი კომბინირებულია – ცალ მხარეს ჩამოისხმებოდა გვერდშვერილებიანი ბრტყელი ცული, ხოლო მეორე მხარეს - სატეხის მსგავსი ოთხნახნაგა ღერო. მეხუთე ყალიბში კი სიმეტრიულმხრებიანი ბრტყელი ცული. ორი უკანასკნელი ცალსაგდულიანია. ყველა ყალიბი ქვისაა. ყალიბებში დიდი სიზუსტით არის ამოკვეთილი ცულების მოცულობა. საგდულების მორგებისა და დამაგრების ნიშნები. სასულეები, როგორც ჩანს, აკმაყოფილებდა ყალიბების საჭირო ჰაერის გამტარიანობას, ე.ი. უზრუნველყოფდა ჩამოსხმის წარმატებით განხორციელებას³. „მელი-თონის“ სამარხში აღმოჩენილ ყალიბებში, როგორც სპექტრული ანალიზის შედეგები გვიჩვენებს, მაღალი ხარისხის კალიანი ბრინჯაოს ნივთებს ასხამდნენ. ერთ-ერთი ყალიბი ოთხ ადგილას გატეხილი ყოფილა და რკინის სამაგრებით დაუმაგრებიათ. სამარხი ქ.ნ. IX-VIII საუკუნეებით თარიღდება [ავალიშვილი 1974: 38-41] (ტაბ. XIX).

1945-48 წლებში ითხრებოდა ცხინვალის (სტალინირის) **ნაცარგორა** მდ. ლიახვის მესამე მარცხენა ტერასა. ქვის ყალიბები III ფენაში აღმოჩნდა. სამი ფრაგმენტულია. ერთი კი კომბინირებული: ერთ მხარეს ჩამოისხმებოდა მხრებდახრილი, მოკლეყუნნიანი, მკვეთრქედნიანი სატევარი, ხოლო მეორე მხარეს - მასრიანი, მასრაზე რელიეფურზოლებიანი სატეხი. აღმოსავლურ-ამიერკავკასიური ცული ჩამოისხმებოდა ორ ყალიბში. არის მინიატურული ცულის

³ ყალიბებთან ერთად სამარხში აღმოჩნდა: თიხის მილაკი და ოვალური კოპი; ბრინჯაოს ბოლოებგახსნილი რგოლი და საკინძი; რკინის სატევარი (?), დანა, შუბისპირი, რალაც ფრაგმენტი, ღერო; კერამიკის ფრაგმენტები.

ყალიბიც. III ფენა თარიღდება ქ.წ. II ათასწლეულის მიწურულითა და I ათასწლეულის პირველი ნახევრით [გობეჯიშვილი 1951: 268-269. გობეჯიშვილი 1952: 92-94] (ტაბ. XX). ქვის ყალიბში ჩამოსხმული მსგავსი სატეხი აღმოჩენილია **ჟინვალის ნაცარგორაზეც**.

1911 წელს **ნალვერის** მახლობლად ვ. გოროდცოვიმა გათხარა რამდენიმე ფენიანი ძეგლი. მესამე ფენა სახელოსნო უნდა ყოფილიყო. აქ აღმოჩნდა ტიგელების ფრაგმენტები, და რაც მთავარია, თიხის ყალიბების ფრაგმენტები. ვ. გოროდცოვი, აღმოჩენილი კოლხური ცულის ყალიბის მიხედვით III ფენას ათარიღებდა ქ.წ. XIV საუკუნით [ОРИМ за 1915 г. : 10]. აქ გამოვლენილი კოლხური ცულის სპილენძის ყალიბის ცალი საგდული მოხსენიებული აქვს ა. იესენსაც [Иесен 1935: 140-141]. მაგრამ, გ. ნიორაძემ საბუთების შეჯერების შედეგად დაასკვნა, რომ იგი **თელოვანშია** ნაყიდი. მეორე საგდული პროფ. ვინოგრადოვ-ნიკიტინს უნახავს ვინმე ჩეხ ე. იუტნერთან, რომელიც აპირებდა მის გაგზავნას ვენის მუზეუმში [ნიორაძე 1941: სურ. 4]. საინტერესოა ის გარემოება, რომ სოფ. **მიტარბაში** აღმოჩენილი II ტიპის კოლხური ცული თელოვანში აღმოჩენილ სპილენძის ცალ საგდულს ერგება [Gambaschidze 2001: 352, კატ. 258] (ტაბ. XXI).

ასეთი მრავალრიცხოვანი, სხვადასხვაგვარი ნივთების ჩამოსასხმელი ყალიბების აღმოჩენა (მათ შორის კომბინირებული), უთუოდ ლითონწარმოების უმაღლესი დონის მაჩვენებელია.

სამოსახლოებზე ამდენი ყალიბისა და მისი ფრაგმენტების პოვნა ადასტურებს, რომ მადანი ზოდების სახით ჩამოჰქონდათ და აქვე სამოსახლოებზე აწარმოებდნენ ლითონს. ე. ი. ბარიც და მთაც ჩართული იყო მეტალურგიულ საქმიანობაში.

საინტერესოა ისიც, რომ დასავლეთ საქართველოში უფრო მეტია იმ ძეგლების რიცხვი, სადაც ყალიბებია აღმოჩენილი.

ყალიბების ქრონოლოგიურად დალაგებით ნათლად ჩანს თუ რა

ხანგრძლივია (III ათასწლეულიდან დაწყებული, ზოგი მკვლევარის აზრით კი IV ათასწლეულის ბოლოდან) ლითონნარმოების ისტორია საქართველოში.

სხვა ვითარებაა ყობანურ კულტურაში. ცულის ჩამოსასხმელი ყალიბი აღმოჩენილია სოფ. ზილგაში [Уварова 1900: 336, სურ. 297, 298. Иессен 1935: 102, სურ. 9. Крупнов 1951: 63, სურ. 22], შუბისპირისა - ზემო რუთხაში [Крупнов 1966: 432, ტაბ. X3], ხოლო ვ. დოლბეჟევის კოლექციიდან ცნობილია ქინძისთავის, ცულისა და სატევრის ყალიბი [Иессен 1935: 103, 106, 110, სურ. 10, 12, 13]; სერჟენ-იურტში გამოვლენილია ისრისპირის ჩამოსასხმელი ყალიბი [Козенкова 1968: 11, 12]; ვ. კოზენკოვა მისეული ყობანის კულტურის დასავლეთის ვარიანტის ძეგლებიდან სხვადასხვა დანიშნულების (ცული, სატეხი) 9 ყალიბს ასახელებს. ანუ, ჯერჯერობით ყობანის არეალიდან 15-მდე ყალიბია ცნობილი [Козенкова 1998: 21, ტაბ. VI8-16].

ბამოყენებული ლიტერატურა:

- ავალიშვილი გ. 1974: ქვემო ქართლი ძვ.წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში. თბილისი.
- აფაქიძე ჯ. 1984: „მელითონის“ განძი გალიდან. — ძეგლის მეგობარი, 66. თბილისი. 42-47.
- გობეჯიშვილი გერ. 1951: სტალინირის ნაცარგორა. - მიმომხილველი II. თბილისი. 239-276.
- გობეჯიშვილი გერ. 1952: არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში. თბილისი.
- ინანიშვილი გ., ჩართოლანი შ., მაისურაძე., გობეჯიშვილი გ., მუჯირი თ. 1998: საქართველოს უძველესი სამთამადნო ძეგლები. - ძიებანი 2. თბილისი. 52-62.
- მირცხულავა გ., ორჯონიკიძე ა., მინდიაშვილი გ., ჯაფარიძე ო. 1992: ადრებრინჯაოს ხანა, საქართველოს არქეოლოგია II. თბილისი.
- მიქელაძე თ. 1985: კოლხეთის რკინის ხანის სამაროვნები. თბილისი.
- ნიორაძე გ. 1941: არქეოლოგიური დაზვერვები მტკვრის ხეობაში. - სსმ მოამბე 13-B. 173-227.
- პაპუაშვილი რ. 1998: გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ცენტრალური კოლხეთის სამარხ ორმოთა ფარდობითი ქრონოლოგიისათვის საბრძოლო იარაღის მიხედვით. ი.მ.კ. სამეც. ხარისხის მოსაპოვებელი დისერტაცია. თბილისი.
- სახაროვა ლ. 1976: ლეჩხუმის 1970-1971 წწ. არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობის შედეგები. — მაცნე, 1979. 96-105.

- სულავა ნ. 2003: ლეჩხუმში აღმოჩენილი მცირე ზომის ყალიბის შესახებ. — ძიებანი, 10. 31-37.
- ქორიძე დ. 1965: კოლხური კულტურის ისტორიისათვის. თბილისი.
- ჩავლეიშვილი ი. 1991: კოლხური ბრინჯაოს საწარმოო კერა ჩოლოქ-ოჩხამურის ხერთვისში (ქობულეთი - ფიჭვნარი). — სდსდ, XIX. თბილისი. 3-26.
- ჯავახიშვილი ალ., ლლონტი ლ. 1962: ურბნისი I. თბილისი.
- ჯიბლაძე ლ. 1997: კოლხეთის დაბლობის ბრინჯაოს ხანის ნსმოსახლარების სტრატეგრაფია, ქრონოლოგია და პერიოდიზაცია. თბილისი.
- ხახუტაიშვილი დ. 1979: სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური კვლევის ძირითადი შედეგები. — სდსდ VIII. თბილისი. 3-18.
- Иессен А. А. 1935: К вопросу о древнейшей металлургии меди на Кавказе.- ИГАИМК, 120. Москва-Ленинград.
- Козенкова В.И. 1968: Металлообработка у племен эпохи раннего железа на территории Чечено-Ингушетию.- Археолого-Этнографический сборник, том II. Грозный.
- Крупнов Е.И. 1951: Материалы по археологии Северной Осетии докобанского периода.-МИА № 23. М.-Л. 17-75.
- Крупнов Е.И. 1966: Древняя история Северного Кавказа. М.
- Куфтин Б. 1950: Материалы к археологии Колхиды, II. Тбилиси.
- Микеладзе Т. 1990: К археологии колхиды. Тбилиси.
- Микеладзе Т., Хохутаишвили Д. 1985: Древнеколхидское поселение Намчедური.- ПЮЗГ, XIV. Тбилиси.

- Микеладзе Т., Барамидзе М., Инаишвили А., Хахутаишвили Д.,
 Мухелишвили Д., 1976: Исследования Колхидской археологической экспедиции.- ПАИ в 1974 г. Тбилиси. 34-46. Отчет Российского Исторического Музея за 1915 г. М.
- Уварова П.С. 1900: Могильники Северного Кавказа. МАК VIII. СПб.
- Awalischwili G. 2001: *Das Grab eines Bronzegießers aus dem Gräberfeld von Gantiadi.*
- GEORGIEN, *Schätze aus dem Land des goldenen Vlies.* Bochum. 164-168.
- Gambaschidze I. 2001: *Gussform und Axt.* GEORGIEN, *Schätze aus dem Land des goldenen Vlies.* Bochum. 352.
- Dschaparidze O. 2001: *Zum frühen Metallurgie Georgiens vom 3. bis 1. Jahrtausend v. Chr.* GEORGIEN, *Schätze aus dem Land des goldenen Vlies.* Bochum. 92-120.
- Lordkipanidze O. 2001: *Georgien – Land und Raum.* GEORGIEN, *Schätze aus dem Land des goldenen Vlies.* Bochum. 2-54.
- Maisuradze B., Gobedschischwili G. 2001: *Alter Bergbau in Ratscha.* GEORGIEN, *Schätze aus dem Land des goldenen Vlies.* Bochum. 130-136.
- Sulawa N. 2001: *Letschumi – eine bedeutendste frühe Metallurgie-Region in der Kolchis.* GEORGIEN, *Schätze aus dem Land des goldenen Vlies.* Bochum. 186-187.
- Sulava N. 2008: *On a small mould discovered in mountainous Colchida.* International Conference AMITEM 2008 – An-

- cient Mining in Turkey and
The Eastern Mediterranean. Ankara. 299-305.*
- Tschartolani Sch. 2001: Gussform. GEORGIEN, Schätze aus
dem Land des goldenen Vlies. Bochum. 375.*

ტაბულაციის აღწერილობა

- I. ქვაცხელები და ისპანის სამოსახლო [ПИАИ В 1974 г. ტაბ. XXIX. ПИОЗГ, XIV, ტაბ. 4. GEORGIEN, გვ. 98, 101].
- II. ანაკლია [GEORGIEN, გვ. 101, კატ. 68]
- III. ფიჩორის ბორცვი [ჯიბლაძე 1997: ტაბ. IX-X].
- IV. ნამჭედურის სამოსახლო [ПИОЗГ, XIV, ტაბ. 36]
- V-XI. ჩოლოქისპირა სამოსახლო [ПИОЗГ, XIX, ტაბ. VI-XII]
- XII. თაგილონი [GEORGIEN, გვ. 117, კატ. 260]
- XIII. ყულევის ნამოსახლარი [გამოუქვეყნებელი]
- XIV. ერგეტა I (ნააკარდამუ, საკულტო მოედანი) [პაპუაშვილი 1998: ტაბ. VII-VIII]
- XV. ერგეტა IV (საკულტო მოედანი) [პაპუაშვილი 1998: ტაბ. VI]
- XVI. ნიგვზიანის სამაროვანი [ПИАИ В 1974 г. ტაბ. XXXI]
- XVII. ლეჩხუმი (სოფ. ცხეთა) [GEORGIEN, გვ. 187. სულავა 2003]
- XVIII. სვანეთი (სოფ. ჭუბერი) [GEORGIEN, კატ. 355]
- XIX. განთიადი [GEORGIEN, გვ. 165]
- XX. ცხინვალის ნაცარგორა [გობეჯიშვილი 1952: ტაბ. XXXII. GEORGIEN, გვ. 144]
- XXI. თელოვანი და მიტარბი [GEORGIEN, კატ. 258]

შემოკლებათა სია

სდსძ – სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს ძეგლები

ИГАИМК – Известия Государственной академии истории

материальной культуры . МАК- Материалы по

археологии Кавказа

МИА-Материалы и исследования по археологии СССР

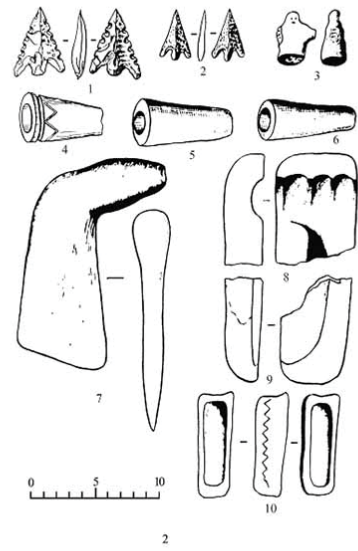
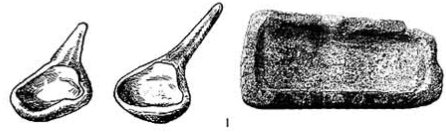
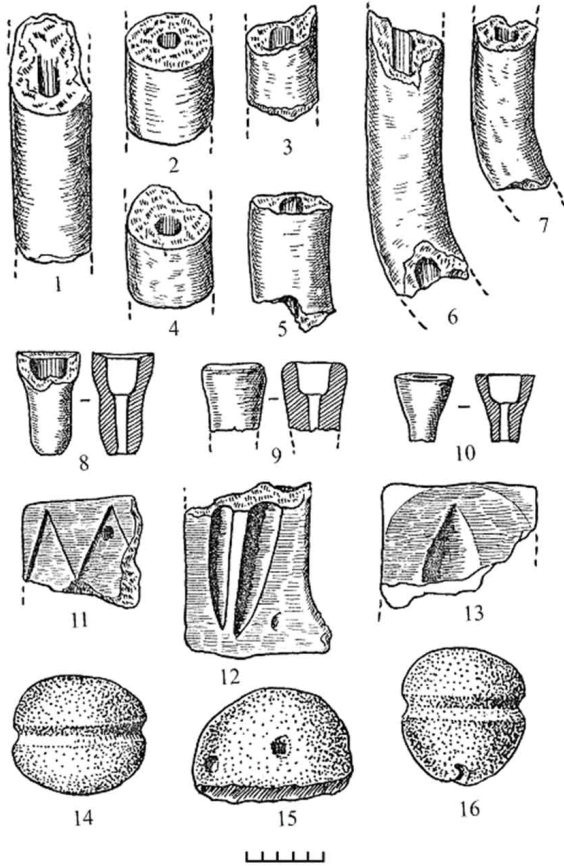
ПАИ – Полевые археологические исследования

ПЮЗГ- Памятники юго-западной Грузии

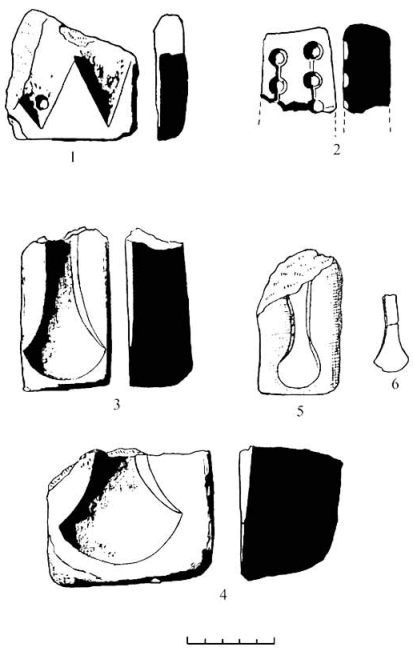
GEORGIEN - GEORGIEN, Schätze aus dem Land des gold-

enen Vlies. Bochum.

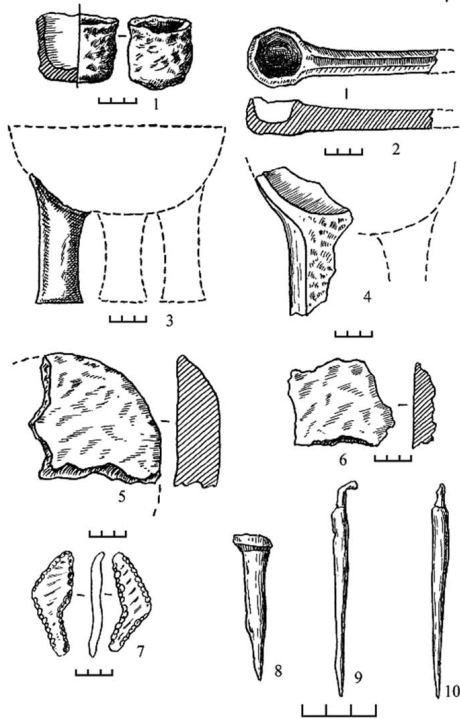
VI

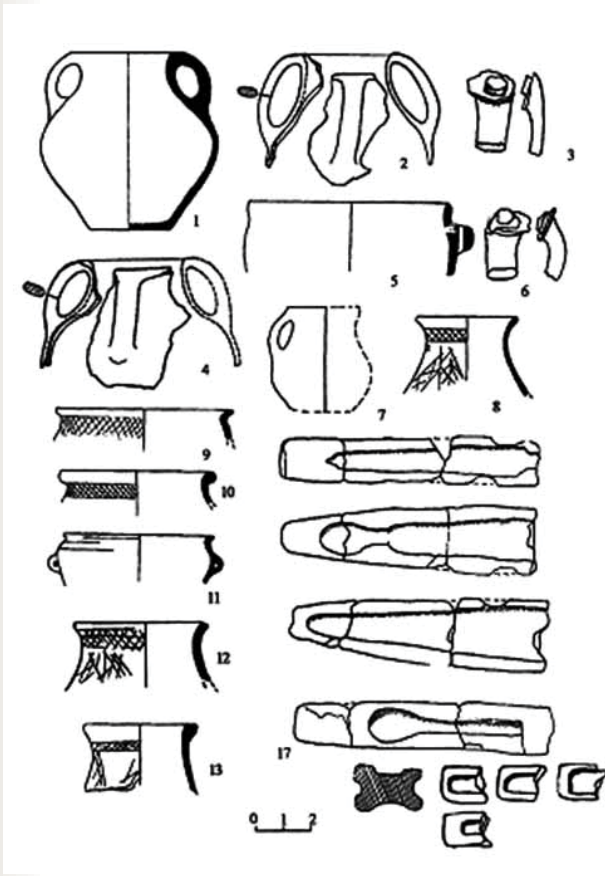

IV

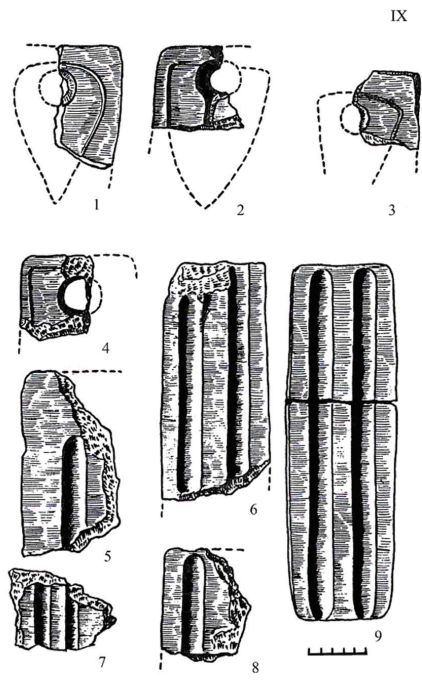

V

III

IX

XVII

ცეცხლის ტაძრებში ცხოველთა მსხვერპლშენიშვის საკითხისათვის

მარიამ გველესიანი

საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილ წინაქრისტიანულ არქიტექტურულ ძეგლთა გარკვეული ჯგუფის ზოროასტრულ ცეცხლის ტაძრებად განსაზღვრას აძნელებს ის გარემოება, რომ მათში აღმოჩენილია ცხოველთა (ცხვრის, თხის) დამწვარი ნაშთები, რაც ადასტურებს ცხოველთა მსხვერპლად შეწირვის ფაქტს და რაც, როგორც ცნობილია, ზოროასტრული სარწმუნოებისათვის მიუღებელ მოვლენად ითვლება. როგორც ჩვენს, ისე საერთაშორისო მეცნიერებაში ძეგლთა ცეცხლის ტაძრებად ინტერპრეტაციის ერთ-ერთ ძირითად კონტრარგუმენტად სწორედ ეს გარემოება გვევლინება. ამის მიუხედავად, ზოროასტრიზმში ცხოველთა მსხვერპლშენიშვაზე მსჯელობისას მკვლევართა მხრივ ხანდახან შეუსაბამობებსაც აქვს ადგილი. მაგალითად, ისეთი დიდი ავტორიტეტი, როგორც არის პროფ. მერი ბოისი, მართალია, უარყოფს ცხოველთა მსხვერპლშენიშვის არსებობას ზოროასტრულ ტრადიციაში, მაგრამ ეს გარემოება ხელს არ უშლის, ცეცხლის ტაძრად მიიჩნიოს ზოგი ისეთი ძეგლი (ოქსის ტაძარი ტახტ-ი სანგინში), რომელზეც ცხოველთა დამწვარი ნაშთების არსებობა დასტურდება [Коровчинский И. 2007: 17].

რამდენადაც, საზოგადოდ, ბოლო ხანებამდე მკვლევართა შორის თანხმობა იყო ზოროასტრიზმში ამ ტრადიციის არარსებობის თვალსაზრისით, ამდენად, თავის დროზე ჰქონდა საფუძველი

კ. ხიმშიაშვილს, სწორედ ამ კუთხით დაეყენებინა კითხვის ნიშნის ქვეშ ციხიაგორას სატაძრო კომპლექსის ცეცხლის ტაძრებთან კავშირი. ამ უკანასკნელის შესაძლებლობას მკვლევარი მაინც არ გამორიცხავს იმ მიზეზით, რომ მისივე დაკვირვებით, მათ შორის მეტად დიდია სტრუქტურული მსგავსება: „მიუხედავად იმისა, რომ იგი (ციხიაგორას მთავარი ტაძარი – მ.გ.) ნამდვილად ავლენს მთელ რიგ ნიშნებს, რომლითაც უკავშირდება ირანულ ცეცხლის ტაძრებს (როგორც ადრეულს, ისე თანამედროვეს), არის ერთი გარემოება, რაც პრაქტიკულად გამორიცხავს ამ ნაგებობის დაკავშირებას ტრადიციულ ზოროასტრულ ტაძართან. კერძოდ, საქმე ის არის, რომ ტაძრის წინ, ეზოში გამართულ მაღალ საკურთხეველზე აღმოჩნდა „რკინის დანა და ცხვრის დამწვარი ძვლები“, ხოლო კომპლექსში შემავალ მარანში ერთ-ერთ საკურთხეველზე თხის დამწვარი რქები იპოვეს.“¹ როგორც ზოროასტრული რელიგიის უდიდესი მცოდნე მერი ბოისი მიუთითებს, წარმოუდგენელია, რომ ტრადიციული ზოროასტრული (მაზდეანური) რელიგიის მიმდევრებმა მსხვერპლშენიერვის რიტუალი ჩაატარონ და წმინდა ცეცხლს გააკარონ რაიმე სხეული (ხორცი), რომელიც უწმინდურად ითვლება. ეს გარემოება ძირეულად ეწინააღმდეგება ამ ნაგებობის (და მთლიანად მთელი კომპლექსის) ტრადიციულ იდენტიფიცირებას ზოროასტრულ, ცეცხლის ტაძრად. მიუხედავად ამისა, ვფიქრობ რომ ციხიაგორა მაინც შეიძლება დაუკავშირდეს ცეცხლის ტაძრებს, იმდენად დიდია სტრუქტურული მსგავსება. ზემოთაღწერილი მსხვერპლშენიერვის ახსნა კი, ალბათ, შეიძლება ელინისტურ ხანაში ზოროასტრული რელიგიის ღვთისმსახურების ჯერ კიდევ ჩამოუყალიბებლობით. მსხვერპლის არშენიერვა დამახასიათებელია ტრადიციული, ორთოდოქსული ზოროასტრიზმისათვის.

¹ამ მონაცემებს ავტორი მოიხმობს ზ. მახარაძის სტატიიდან [მახარაძე ზ. 1987: .6].

საქართველოში კი, შესაძლოა, არსებობდა რალაც ადგილობრივი ძლიერი ტრადიცია, რომლის მიხედვით გრძელდებოდა მსხვერპლშენიშვნა, სამსხვერპლო ცხვრისა თუ თხის დანვა. ამას თითქოს ეთნოგრაფიული მასალაც ადასტურებს, საკმარისია გავიხსენოთ გ. ცქიტიშვილის მითითება, რომ დღესაც კი რთველში, როგორც წესი, მაინცდამაინც ციკანი იკვლება” [ხიმშიაშვილი კ. 2001:10-11]. მკვლევარი იქვე მართებულად სვამს საკითხს ირანულ ცეცხლთაყვანისმცემლობასა და მის ადგილობრივ, იბერიულ ვარიანტს შორის განმასხვავებელი ნიშნების სამომავლო ძიებისა და შესწავლის აუცილებლობაზე.

დედოფლის მინდვრის ძვ.წ. II-I საუკუნეების სატაძრო კომპლექსის მთავარი ტაძარი ი. გაგოშიძის ვარაუდით „არდვი სურა ანაჰიტას ტიპის რომელიღაცა ქალღმერთის სახელზე უნდა ყოფილიყო აგებული” [გაგოშიძე ი. 1977: 76]. ცეცხლის ტაძრად მიჩნეული ამ ნაგებობის სამხრეთ-აღმოსავლეთ დერეფანში აღმოჩნდა ასზე მეტი ქორბუდა ირმის თავის ქალა, რომლებიც ოდესღაც კედლებზე ყოფილა მიმაგრებული. როგორც ავტორი მიუთითებს, ამ მიზნით თავის ქალები კეფასთან არის ჩამოხერხილი, რქები კი ძირებთან გახვრეტილი. იქვე გამოვლინდა ნიამორისა და ტახის რამდენიმე თავის ქალაც. ამავე ძეგლისადმი მიძღვნილ სხვა გამოკვლევაში მკვლევარი ერთი მხრივ, აღნიშნავს ანაჰიტასადმი ცხოველთა მსხვერპლად შეწირვის შესაძლებლობას, მეორე მხრივ, იმონმებს რა რ. გირშმანის მოსაზრებას ზოროასტრიზმთან სისხლიანი მსხვერპლშენიშვნის შეუთავსებლობაზე, თამამი განაცხადისაგან თავს იკავებს [Гагошидзе Ю. 1981: 114].

თავიდანვე აღვნიშნავთ, რომ წინამდებარე გამოკვლევაში დამონმებულ საკულტო ძეგლთა არქიტექტურული თვალსაზრისით გაანალიზება ცდება ჩვენი კვლევის ფარგლებს, რამდენადაც, როგორც

სათაურშივე ჩანს, ეს გახლავთ ცდა მათი მხოლოდ რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების ნიშნით ინტერპრეტირებისა.

დასავლელ მკვლევართა უკანასკნელი გამოკვლევებით [Iong A. 1997; Iong A. 2002; Razmjou Sh. 2004;] ეჭვქვეშ დადგა ზოროასტრულ ტრადიციაში ცხოველთა მსხვერპლშენირვის არარსებობის თეორია. მათზე დაყრდნობითა და ახალი მონაცემების ქართულ წყაროსეულ რეალიებთან შეჯერება-გაანალიზებით, შევეცდებით გარკვეული სიცხადე შევიტანოთ ჩვენში საკულტო ძეგლთა ერთი ჯგუფის ცეცხლის ტაძრებად გააზრების საკითხში, რომლის პრობლემურობას სწორედ ცხოველთა მსხვერპლად შენირვის კვალი განაპირობებს.

პირველი, რითაც ალბათ უნდა დაგვეწყო მსჯელობა, არის ლინგვისტურ მონაცემთა გაანალიზება აღნიშნული კუთხით. თავის ერთ-ერთ გამოკვლევაში მ. ბოისი განიხილავს ირანული ორი რელიგიური ტერმინის – *ātaš-zōhr*-ისა და *āb-zōhr*-ის მნიშვნელობას. მისი განმარტებით, *zōhr* („მსხვერპლშენირვა“) ფუძის მქონე ეს სიტყვები მსხვერპლშენირვის ორი განსხვავებული წესის აღმნიშვნელია: *ātaš-zōhr* – ცეცხლის, ხოლო *āb-zōhr* წყლის მიმართ მსხვერპლშენირვას გულისხმობს [Boyce M. 1966: 100]. პირველი მათგანი ხშირადაა დადასტურებული ზოროასტრულ ტექსტებსა და პრაქტიკაში და გულისხმობს წმინდა ცეცხლზე სამსხვერპლო ცხოველის ქონის მოთავსებას.²

² დღემდე არსებული ზოროასტრული რიტუალები მოითხოვს ცხოველის არსებობას სარიტუალო მსხვერპლშენირვისას, რომელიც განიხილება როგორც ნაწილი *drōn* რიტუალის დღესასწაულისა, რომელიც ჩართულია ყოველდღიურ რიტუალში, იასნაში ან ცალკე წეს-ჩვეულების სახით ვლინდება. ცხოველთა სამყაროს ამ წარმომადგენელს სამ. სპარსულად *gōšūdrāg* ეწოდება, რაც წარმომდგარია ავესტური *geuš hudā*-დან („კეთილისმყოფელი, მწყალობელი ძროხა“). თანამედროვე რიტუალებში *gōšūdrāg* უმეტესად კარაქის ნაჭერია, მაგრამ ირანული ზოროასტრული რიტუალებიდან და რიტუალური ტექსტებიდან ირკვევა, რომ ხორცის ნაჭერი სამსხვერპლო ცხოველისა იყო *gōšūdrāg*-ისათვის საერთო (თუ ერთადერთი არა) ატრიბუტი [Iong A. 2002:128].

რელიგიურ ცნებათა აღმნიშვნელ არაერთი ირანული წარმომავლობის სიტყვათა გამოყენებისას მ. ანდრონიკაშვილი იხსენიებს სიტყვებს „ზორვა“ (მისივე განმარტებით, „მსხვერპლშენირვა“) და „ზუარაკი“, იგივე „მსხვერპლი“ [ანდრონიკაშვილი მ. 1966: 34]. ამ ტერმინებს სულხან-საბა შემდეგნაირად განმარტავს: „ზორვა ესე არს კერპთა მიმართ შენირვა, კმევა და მსხვერპლი. ზორვა არს საკმეველთა დაკმევა,³ გინა თაყვანი, გინა შენირვა მსხვერპლთა კერპთა მიმართ (+დანვა ცეცხლით შესანირაავთა – ხაზი ჩვენია, მ.გ.). ზორვა არს შენირვა, გინა თაყვანის-ცემა კერპთა. ზორვა არს კერპის თაყვანის-ცემა და შესანირაავი“ [ორბელიანი ს. 1966: 283]; „ზუარაკი“ (ზვარაკი), ნასუქარი. (ოთხფ.) ნასუქარი ხბო, ნასუქალი. ნ. ზროხა“ [ორბელიანი ს. 1966: 286]. საგულისხმოა, რომ „ზორვა“-დან წარმომდგარი „ზუარაკი“ განმარტებულია როგორც ცხოველის გარკვეული სახეობა. ასევე, საბასეული განმარტება სპარსული ძირის მქონე „ზუარაკისა“ - „ზროხა“ პირდაპირ კავშირს ავლენს ავესტურ *geuš hudā*-სთან („კეთილისმყოფელი, მწყალობელი ძროხა“).

„ზორვა“ ფუძის მქონე სახელი ქართულ ტოპონიმოლოგიაშიც დასტურდება: ნეკრესის მცირე ბაზილიკის ქვედა ფენაში ლ. ჭილაშვილი მითრეაუმისა და ასევე მაზდეანთა გოდოლის არსებობას ვარაუდობს, რაზეც, მისივე სიტყვებით, მიგვანიშნებს ადგილის შემორჩენილი სახელიც - „ნაზვრევი გორა“. მკვლევარის აზრით, „ნაზვრევი“ „ზორვიდან“ არის მიღებული. ეს სიტყვა ძველი ირანული მეტყველებიდან უნდა იყოს შემოსული და ეტყობა თან შემოჰყვა ირანიდან ცეცხლის რელიგიას მაზდეანობას“ [ჭილაშვილი ლ.

³ ის, რაც სხვაგვარად, „ლიბაციის“ (libation) ტერმინითაა ცნობილი. თ. ყაუხჩიშვილისეულ თარგმანში ამ ცნების აღმნიშვნელია „დანთხევა“ (იხ. ციტატა ჰეროდოტეს „ისტორია“-დან ქვემოთ).

2000: 47]. ამ კავშირების ნიშნით, რომლებსაც ზემოთ მოხმობილი მონაცემებიც ადასტურებს, მართებულად მიჰვაჩნის ლ. ჭილაშვილის დაკვირვება მასზედ, რომ ერთ-ერთი ასურელი მამის, აბიბოს ნეკრესელის თავგანწირული ბრძოლა ცეცხლთაყვანისმცემლობისა და ცეცხლის მსახურთა წინააღმდეგ სწორედ „ნეკრესის, მაზდეანთა ბუდესთან არის დაკავშირებული“. მაზდეანობის ნეკრესში გავრცელებისა და უშუალოდ ნეკრესის სამლოცველოს დაფუძნების ხანას ავტორი ძვ. წ. II ს-ით განსაზღვრავს.

ტერმინი „ზორვა“ გვხვდება ასევე „ნინოს ცხოვრების“ იმ პასაჟში, რომელიც არმაზის (არმაზობის) დღესასწაულის აღწერას ეთმობა: „მაშინ დღესა ერთსა აღიძრნეს ერნი დიდნი მით ქალაქით, წარმავალნი დიდთა ქალაქად სამეუფოდ, მცხეთად, მოვაჭრებად სახმართა რათამე და ზორვად წინაშე არმაზ ღმრთისა მათისა, და წარჰყვა წმიდა იგი მათ თანა. ხოლო ვითარ-იგი მიიწივნეს ქალაქად მცხეთად, წიად მოგუთასა ბიდსა ზედა, და დადგეს მუნ. და ხედვიდა წმიდა ნინო ცეცხლის მსახურთა მათ ერთა მოგუებასა ცთომასა; და ტიროდა წმიდა ნინო წარწყმედასა მას ზედა მათსა, და იგლოვდა უცხოებასა თმსსა“ [ქართლის ცხოვრება. 1955: 88].

ის გარემოება, რომ ირანული წარმომავლობის მქონე ეს რელიგიური ტერმინები ჩვენს სინამდვილეში შინაარსობრივადაც ზუსტ შესატყვისობაშია მათ ორიგინალურ მნიშვნელობასთან - „მსხვერპლშენირვასთან“, გვიქმნის პერსპექტივას თავად მსხვერპლშენირვის რიტუალთა ანალოგების ძიებისა ქართულ და ირანულ სამყაროს შორის. ამავე თვალსაზრისით, ფრიად საგულისხმოა ისიც, რომ „ღმერთი ღმერთთა“ არმაზის თაყვანსაცემად და „ზორვად“ აღძრულ ერს მოგვთაგან ცდომილი, „ცეცხლის მსახური ერი“ ანუ ზოროასტრიზმის მიმდევარნი ხვდებიან მცხეთაში „მოგუთასა ბიდსა ზედა“. აქვე აღვნიშნავთ, რომ არმაზის კულტისადმი მიძ-

ღვნილ ჩვენს ნაშრომში შევეცადეთ ქართლის უზენაესი ღვთაების დაკავშირება ირანელთა უზენაეს ღვთაება აჰურა მაზდასთან [გველესიანი მ. 2003: 47-93].

„ფარნავაზის ცხოვრება“ მოგვითხრობს, რომ მეფე ფარნავაზმა „ქმნა სატფურება დიდი კერპისა მისთვის აღმართებულისა“ [ქართლის ცხოვრება. 1955: 25]. „სატფურება“ საბას მიხედვით „წლითიწლად მსხვერპლთა განახლებას“ ნიშნავს [ორბელიანი ს. 1993: 58], ე. ი. ფარნავაზს არმაზისადმი მიძღვნილი ყოველწლიური მსხვერპლშენირვითი დღესასწაული დაუარსებია.

მოვსეს ხორენაცის „სომხეთის ისტორიაში“ (II. 86) დაცულია ცნობა ქართველთა არამაზდის” მიმართ მსხვერპლის შეწირვაზე: „[წუნემ] დაუყონებლივ მოსპო ჭექა-ქუხილის [მომვლინებელი] არამაზდის ქანდაკება, რომელიც ქალაქისაგან განცალკევებით, დიდი მდინარის მეორე მხარეს იდგა. როგორც წესი, დილდილობით ყველა სცემდა მას თაყვანს სახლთა სახურავებიდან, საიდანაც სახით ჩანდა იგი; თუ ვინმეს მსხვერპლის შეწირვა ენადა, მდინარეზე გადადიოდა და ბომონის წინ სწირავდა“ [ხორენაცი მ. 1984: 171].

ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები წარმართულ მსხვერპლშენირვას წარმოგვიჩენს როგორც რიტუალს, „უსაძაგლეს“ ეშმაკთა მიმართ „ბოროტად შეცდომილ კაცთაგან“ აღსრულებულს. „იოანე ზედაზნელის ცხოვრება“ მოგვითხრობს, რომ იოანე „გავიდა წუერსა ზედა მის მთისასა, ამ მთაზე კი გოდოლი აღეშენა წარმართთა და ეშმაკი ფრიად დამკვიდრებულ იყუნეს“. იოანესავე მეტაფრასტული რედაქციის მიხედვით: „წარმართთა მიერ გოდოლი აღმართებულ იყო მთასა მას ზედა და ბომონი მდგომარე იყო, რომელსა ზედა საძაგელი მსხვერპლნი უსაძაგლესთა ეშმაკთაგანი აღესრულებოდეს უსახურთა და მათ მიერ ბოროტად შეცდომილთა კაცთაგან“ [საბინინი ს. 1882: 199; გველესიანი მ. 2003: 118]. სამ-

ნუხაროდ, თხზულების ავტორი დუმს იმაზე, თუ რა იგულისხმებოდა „საძაგელ მსხვერპლში“ და ზოგადად, რა სახის იყო მსხვერპლშენიშვნა.

რამდენადაც წინაქრისტიანული ქართლისა და სომხეთის უზენაეს ღვთაებათა კორელაცობა ჩვენ ორივე მათგანის ირანულ უზენაეს ღვთაება აჰურა მაზდასგან წარმომავლობით განვსაზღვრეთ, ჩვენი წყაროების მწირი მონაცემების ფონზე, ვფიქრობთ, საინტერესო უნდა იყოს, თუ რა ვითარებაა ამ მხრივ სომხეთში.

სომხურ წყაროებზე დაყრდნობით, გ. ვარდუმიანი აღნიშნავს, რომ არამაზდისადმი მიძღვნილ ნავასარდის დღესასწაულზე ღვთაებას მსხვერპლად სწირავდნენ საქონელს — ხარებს, ცხვრებს, თხებს, თეთრ ცხენებს, ასევე ფრინველს — მამალს. ამ მოვლენის გადმონაშთი დღევანდელი სომხეთის რელიგიურ ყოფაშიცაა შემორჩენილი „მატახისა“ (ხორცის შეწირვა) და „ტაპლას“ (ფრინველის შეწირვა) სახელით. მსხვერპლშენიშვნელები, იგემებენ რა შენაწირს, წარმოთქვამენ: „შეწიოს“ [Вардумян Г. 1991: 105]. სტრაბონის ცნობით (გეოგრაფია XI. 14.9), სომხები ყოველწლიურად *Mithrakāna*-ს დღესასწაულზე 20 000 კვიცს უგზავნიდნენ ხარკის სახით აქემენიანთა დიდ მეფეს. *Mithrakāna*-ს დღესასწაული თანხლებულ იყო ცხოველთა მსხვერპლშენიშვნით [Russell J. 2004: 555].

აღმოსავლური რელიგიების დიდი ავტორიტეტი ფ. კიუმონი (1868-1947წწ.) თავის ერთ-ერთ გამოკვლევაში მოიხმობს პერ პიტერსის მეტად საყურადღებო ცნობას მასზედ, რომ სამეგრელოში, გიორგობის დღეს იდუმალად შედიოდა ხარი ილორის წმ. გიორგის ეკლესიაში, რაც XIX-ის მიწურულს პ. პიტერსს თავად უნახავს. ამ მოვლენით ფრიად დაინტერესებულ ფ. კიუმონს მისი დაწვრილებითი აღწერილობისათვის შარდენის ჩანაწერებში მიუკვლევიან. ფრანგი მოგზაური 1672 წელს წვევია ილორს, სადაც ის დასწრე-

ბია რიტუალს, რომელიც ფ. კიუმონის დაკვირვებით, ცხოველის მსხვერპლად შეწირვის წარმართული წეს-ჩვეულების ოდნავი სახეცვლილებაა. შარდენის ჩანაწერებიდან ფ. კიუმონის ყურადღება ცალკეულმა დეტალებმა მიიპყრო: „ხალხი აკვირდებოდა ხარის მდგომარეობასა და მოძრაობას, რისი მიხედვითაც მათ ეძლეოდათ ნიშანი, გამოცხადება” [Cumont F. 1937: 65], რაც, მკვლევრის შენიშვნით, გამოძახილია სასიკვდილოდ განწირული სამსხვერპლო ცხოველის მოქმედებებით წინასწარმეტყველების ტრადიციის ძველ კულტურებში. ის, რომ დიდი ღვთისმოსაობით შეექცეოდა ხალხი ამ ხარის ხორცს, ნიშნავდა იმას, რომ ეს მათთვის ზიარების ტოლფასი იყო, ზიარებისა ღმერთებთან, რომლებსაც ეწირებოდა ცხოველი და რომლის ხორცს, შესაბამისად, აღიქვამდნენ როგორც ღვთაებრივი ძალის მქონეს, რომელსაც მათი ფიზიკური განკურნებაც ძალუძდა [იქვე]. „სამეგრელოსთან ახლოს, ლუკულუსის მიერ მდ. ევფრატის გადალახვისას მითრიდატეს წინააღმდეგ ლაშქრობის ჟამს, ადგილი ჰქონდა შესანიშნავ მოვლენას, რაც კარგი ამბის ნიშნად იქნა აღქმული. ანაიტისის, სპარსული არტემისის სამსხვერპლო ძროხები ძოვდნენ მდინარის განაპირას მოშორებით. ცხოველები ძლივს-ძლივობით შეიპყრეს მოლაშქრენმა. მდინარის მეორე ნაპირზე გადასვლისას, ერთ-ერთი ძროხა დაუსხლტდათ ხელიდან, ის თავად ავიდა იმ კლდის თავზე, რომელიც ქალღვთაების სახელობისა იყო და თავის იმგვარი დახრით, თითქოსდა საბელით ქვემოთ სწევნო, თავისით წარუდგა ლუკულუსს როგორც მსხვერპლი შესანიშნავი” [Cumont F. 1937: 66]. ფ. კიუმონი არაერთ საინტერესო ანალოგს მოიხმობს საკითხზე მსჯელობისას (ამ თემას აქ აღარ განვაგრცობთ), მხოლოდ იმას აღვნიშნათ, რომ მკვლევრის აზრით, თუ ლუკულუსის ძროხა ანაიტისის სამსხვერპლო იყო, ილორის ხარი ეწირებოდა სპარსელთა ღვთაება მითრას, რაზეც ნათლად მი-

ანიშნებს ილორის მოსახლეობის უცნაური რწმენა, რომ გიორგობა დღეს მითრას სამსხვერპლო ხარს იპარავდა წმ. გიორგი⁴ [იქვე], რაც ფ. კიუმონის ნაშრომის სათაურშიც აისახა.

დავუბრუნდეთ ისევ ჩვენი კვლევის საკითხს. ზოროასტრიზმში ცხოველთა მსხვერპლად შეწირვის წეს-ჩვეულებებში ტრადიციულად იგულისხმება ცხოველის დაკვლისა და ხორცის მოხმარების რიტუალი. მკვლევართა მიერ საკითხის სიღრმისეული შესწავლის მიუხედავად, ის დღემდე იწვევს აზრთა სხვადასხვაობას მეცნიერებაში, რაც ძირითადად ორი მიზეზითაა განპირობებული: ეს არის, ერთი მხრივ, “ჭეშმარიტი” ზოროასტრიზმის სპირიტუალურობის დასავლური გაგება და მეორე მხრივ, ის გარემოება, რომ ამჟამად ეს რიტუალი უკუგდებული აქვს ზოროასტრიზმის ყველაზე თანმიმდევრულად მიმდევარ, ინდოეთში მოსახლე პარსის თემს. მართალია, ზოროასტრიზმის თანამედროვე გამოვლინებანი არ არის ჩვენი კვლევის საგანი, უნდა აღინიშნოს, რომ თანამედროვე ირანში ზოროასტრიზმში ცხოველთა მსხვერპლშეწირვას დღესაც მისდევენ, ხოლო ირანელ პარსთა თემში კი ეს ტრადიცია XIX ს-ის მიწურულამდე შეინარჩუნეს. აღსანიშნავია, რომ ცხოველთა მსხვერპლშეწირვა იყო ერთ-ერთი ქმედითად დამკვიდრებული რიტუალი ზოროასტრიზმისა ძველ, წინაისტამურ ხანაში [Iong A. 2002: 127]. მკვლევარნი სირთულეებს აწყდებიან მაშინ, როდესაც პრობლემის არსიდან გამომდინარე, ცდილობენ ეს რიტუალი დაუკავშირონ ზოროასტრულ ლიტერატურაში გარდაცვალებისა ან მოკვდინების შესახებ არსებულ შეხედულებებსა და მოსაზრებებს, რის შედეგადაც ცხოველთა მსხვერპლშეწირვის თეოლოგიური ასპექტი მეტად იწვევს წინ, ვიდრე საზოგადოდ, რიტუალის არსისა და მნიშვნელო-

⁴ არაერთი გამოკვლევა არსებობს მითრასა და წმ. გიორგის კავშირზე, რაც ალბათ, წარმოაჩენს საჭიროებას ჩვენს მიმოქცევაში არსებული, მთვარის ღვთაებასა და წმ. გიორგის კორელაციის თეორიის გადასინჯვისა.

ბის გააზრება ზოროასტრელთათვის. შესაბამისად, ძნელია გაიმიჯნოს საერო ცხოვრებაში დამკვიდრებული რელიგიურობა სასულიერო ზოროასტრული ტექსტებისაგან.

ცხოველთა მსხვერპლშენიშვნა ირანულ ზოროასტრულ ტრადიციაში არ არის ხშირი, მაგრამ ამ წეს-ჩვეულების შედარებით იშვიათი გამოვლინების მიუხედავად, დასტურდება ის გარემოება, რომ ძველი ზოროასტრელებისათვის ის მათი რელიგიური ცხოვრების ერთი, ჩვეულებრივი ნაწილი იყო. გაანალიზება „გათების“ სახელით ცნობილი უადრესი ზოროასტრული ტექსტებისა, რომელიც წინასწარმეტყველ ზარათუშთრას მიეწერება, ზოგ მკვლევარს აფიქრებინებს, რომ წინასწარმეტყველი წინააღმდეგი იყო უწინ არსებული ცხოველთა მსხვერპლშენიშვნისა და ცდილობდა მის გაუქმებას. გათების ეს ინტერპრეტაცია დაედო საფუძვლად ძველი ზოროასტრიზმის, როგორც წმინდად სპირიტუალური ეთიკური რელიგიის აღქმა-გაანალიზებას; ზარათუშთრა წარმოჩენილ იქნა, როგორც რიტუალის მონინააღმდეგე ღვთისმეტყველი, რომელიც კრძალავდა ცხოველთა მსხვერპლშენიშვნასა და ჰაომას⁵ მიღებას [Moulton J. 1913: 395, შენ.1; Lommel H. 1930: 248-249; Lincoln B. 1981: 50; Zaehner R. 2002:166], რასაც მან ჩაანაცვლა ლოცვებისა და მედიტაციისაგან შემდგარი და წმინდა ცეცხლის შენახვისათვის გამიზნული რიტუალი. ვინაიდან, ცხოველთა მსხვერპლშენიშვნა და ჰაომას მომზადება/მიღება მაინც დასტურდება ზოროასტრიზმის მიმდევართა შორის წინასწარმეტყველის გარდაცვალების შემდგომ, ამას მკვლევარნი ხსნიან იმით, რომ ზარათუშთრა უბრალოდ წარუმატებელი აღმოჩნდა თავის რელიგიურ რეფორმებში; ვარაუდობენ, რომ წინასწარმეტყველის მყისიერ მიმდევრებს გაუძნელდათ შეგუებოდნენ ამგვარ მკაცრ ეთიკურ მოთხოვნებს და მისი

⁵ ინტოქსიკაციური შემადგენლობის მქონე წვენი, რომელსაც მიიღებენ გარკვეული სახეობის მცენარის დანაყვის შედეგად.

გარდაცვალების შემდგომ, სწრაფადვე მიუბრუნდნენ თავიანთ ნახევრად ნარმართულ წეს-ჩვეულებებს [Boyce M. 1975: 214-218; Boyce M. 1979: 173-174; 211; Eliade M. 1987: 581; Iong A. 2002: 129]. ალბერ დე იონგის ნაშრომებით ეჭვქვეშ დადგა ამ მოსაზრების მართებულობა. ავტორისეულ კონტრარგუმენტებზე არ ვისაუბრებთ, აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ მისი დაკვირვებით, გათებში, რომლებიც დღეს უმეტესად რიტუალური ხასიათის ტექსტებად მოიაზრება, მაგრამ ისე, რომ თითქმის არ განიხილება თავად ამ რიტუალთა არსობრივი მხარე, არანაირი წინააღმდეგობა არ ჩანს ცხოველთა მსხვერპლშენირვის მიმართ [Iong A. 1997: 358; Iong A. 2002: 130]. როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ა. იონგის ამ მოსაზრებას, სხვასთან ერთად, მატერიალური კულტურის ძეგლებიც ადასტურებს.

უადრესი ზოროასტრული ტექსტები იმდენად რთულია გასაგებად, რომ სრული სიცხადის შეტანა მათში შეუძლებელია. თუ უგულვებელვყოფთ გათებს, სიტუაცია უფრო ნათელი ხდება: ცხოველთა მსხვერპლშენირვა იქ დადასტურებულია და ის რელიგიური ცხოვრების არსებით ნაწილად ითვლება. ამ რიტუალის მნიშვნელობა, ისევე როგორც მისი წეს-ჩვეულებანი, იცვლებოდა ზოროასტრული ტრადიციის განვითარების კვალდაკვალ, თუმცა ტექსტობრივი ლაკუნის გამო, ამ ცვლილებების დოკუმენტირებულად თვალის გადევნება არ ხერხდება. შესაბამისად, ზოროასტრიზმში ეს გაცილებით რთულია, ვიდრე სხვა ძველი რელიგიების შემთხვევაში. ზოროასტრიზმის ადრეული შრეების მკვლევარნი ზოროასტრულ წეს-ჩვეულებების ინტერპრეტირებას ვედური ინდოეთის მდიდარ მასალასთან ანალიზის საფუძველზე ახდენენ, რამდენადაც ის მსგავსია მსხვერპლშენირვაზე ვედური ინდოეთის რელიგიაში არსებული რწმენა-წარმოდგენებისა, რომლებსაც ზოროასტრიზმთან საერთო ძირები აქვს. ამასთან, მათ შორის მნიშვნელოვანი და უდა-

ვო განსხვავებებიცაა: ვედური რელიგია, ყველა თვალსაზრისით, მსხვერპლშენირვითი რელიგიაა – მსხვერპლშენირვა არის არსებითი კომპონენტი ვედური ტრადიციისა, რომელიც აყალიბებს ყველა მის ნააზრევს და ფორმირებას ახდენს. ამას ვერ ვიტყვით ზოროასტრიზმზე, სადაც გამონაკლისი და (ისიც სავარაუდო) მხოლოდ გათებია.

ირანულ რელიგიურ ტრადიციაში მსხვერპლშენირვის უადრესი დათარიღებული საბუთი ორი წყაროდან მომდინარეობს: ეს არის სპარსელთა რელიგიისა და პერსეპოლისში აღმოჩენილი ბერძენ ავტორთა აღწერილობანი, დარიოს I-ის დროინდელი აქემენიდური ადმინისტრაციის ელამური თიხის ფირფიტები, რომლებიც უმეტესწილად აღნუსხავს იმ რაციონს (ულუფას), რაც უნაწილდებოდათ ქურუმებსა და სხვა პირთ გარკვეული რიტუალის ჩასატარებლად; რიტუალები ხშირადაა სახელდებული, თუმცა ძნელდება ამ სახელთა იდენტიფიცირება და ინტერპრეტაცია სრული დასაბუთებით. მათ უფრო დანვრილებით ქვემოთ მიმოვიხილავთ.

რიტუალების (რაშიც უმეტესწილად სამეფო რიტუალი იგულისხმება) ბერძნულ აღწერილობებში ცხოველთა მსხვერპლშენირვა განსაკუთრებით თვალსაჩინოა, თუმცა ეს შესაძლოა განპირობებულ იყოს ბერძენ დამკვირვებელთა უშუალოდ ამ კუთხით მიმართული ინტერსით.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ორი ბერძნულენოვანი ტექსტი: ჰეროდოტეს ისტორია 1. 123 და სტრაბონის გეოგრაფია 15.3.13-15. ჰეროდოტე აღწერს საერო მსხვერპლშენირვას, ინიცირებულსა და აღსრულებულს რიგითი სპარსელის მიერ თვისი ნება-სურვილით, რათა თაყვანი სცეს მისთვის სასურველ ღმერთს. ამ რიტუალს ესწრება ქურუმი (მოგვი), რომლის როლი იფარგლება მხოლოდ ღმერთებისადმი შესალოცის მღერით. ჰეროდოტეს მიერ აღწერილი

მსხვერპლშენიშვნა მეტად ფრაგმენტულია, რის გამოც მისი საფუძვლიანი გაანალიზება შეუძლებელი ხდება. სანინააღმდეგო ითქმის სტრაბონის აღწერილობაზე, რომელიც იმდენად დეტალურია და საფუძვლიანი, რომ ის უმთავრეს წყაროს წარმოადგენს ზოროასტრულ რიტუალთა ისტორიის შესასწავლად.

პონტოს ელინისტურ ქალაქ ამასეაში დაბადებული სტრაბონი, რომელმაც განათლება ნისაში მიიღო, მრავალ ქვეყანაში მოგზაურობდა, დაწყებული სომხეთიდან დასავლეთამდე და დამთავრებული პონტოდან ეთიოპიამდე. საკუთრივ სპარსეთში მას არ უმოგზაურია, მაგრამ მას ჰქონდა, ასე ვთქვათ, „შინაურული“ ცოდნა ირანული კულტურისა დიასპორას მეშვეობით – ცოდნა ბერძნული, სომხური და ირანული კულტურების ნაზავისა, რომელიც რამდენიმე საუკუნის მანძილზე დომინირებდა აღმოსავლეთ ანატოლიაში. იგი არის ერთ-ერთი იმ რამოდენიმე ბერძენ ავტორთაგან, ვინც გადმოგვცა ინფორმაცია ზოროასტრიზმზე, როგორც მისი დროის კაპადოკიისა და აღმოსავლეთ ანატოლიის დიასპორულ თემებში ცოცხლად არსებულ სარწმუნოებაზე. ზოროასტრული რიტუალის აღწერილობაში [Strabo. 1930: 15.3.13-15], სადაც ის იშვიათად ახსენებს სპარსელთა სარწმუნოებას,⁶ სტრაბონი მოგვითხრობს:

13. [. . .]. და ისინი ასრულებენ მსხვერპლშენიშვნას მიძღვნითი ლოცვების წარმოთქმის შემდგომ წმინდა ადგილას, სადაც გამოჰყავთ გვირგვინმოსილი მსხვერპლი. და როდესაც მოგვი, რომელიც ცერემონიას მართავს, ნაწილ-ნაწილ დაჭრის ხორცს, ის მიაქვს ხალხს ისე, რომ არანაირ ნაწილს არ ტოვებენ ღმერთებისათვის. რადგან ისინი ამბობენ, რომ ღმერთებს სჭირდებათ ოდენ სული

⁶ როგორც ვნახავთ, სტრაბონი მსხვერპლშენიშვნის აღწერილობებისას არ მოიხმობს სიტყვას „სპარსელები“. ნაცვლად ამისა, ის ითქმის ყოველთვის იყენებს მესამე პირის მრავლობითი რიცხვის ნაცვალსახელს.

მსხვერპლისა და მეტი არაფერი. და კიდევ, ზოგიერთის მიხედვით, ისინი დებენ ჯორჯალის პატარა ნაჭერს ცეცხლზე.

14. ისინი მსხვერპლს სწირავენ ცეცხლს და წყალს სხვადასხვაგვარად. ცეცხლისთვის, ისინი დებენ მასზე მშრალ შეშას უქერქოდ, რომელზეც ათავსებენ ქონის რბილ ნაჭერს; შემდგომ, მოასხურებენ ზეთს და უკიდებენ ცეცხლს ქვემოდან, ოღონდ არა სულის შებერვით, არამედ რაიმე საგნის დაქნევით; ისინი კლავენ კიდეც მათ, ვინც სულს შეუბერავს ან გვამს თუ რაიმე უნმინდურს დადებს ცეცხლზე. მაგრამ წყლისთვის ისინი მიდიან ტბასთან, მდინარესთან ან წყაროსთან, თხრიან თხრილს და მსხვერპლს სწირავენ მის თავთან, უფრთხიან რა იმას, რომ ახლომახლო წყალი არ დაბინძურდეს სისხლით, რადგან ამით ისინი წაბილწავენ მას. შემდგომ აწყობენ ხორცის ნაჭრებს მირტზე ან დაფნაზე, მოგვი ეხება მას საცეცხლურებით და იწყებს გალობას, რომლის დროსაც დააკმევს შესანიშნავ ზეთს რძესა და თაფლთან ერთად არა ცეცხლზე ან წყალზე, არამედ მიწაზე. და ისინი გალობენ დიდხანს, ხელთ კი უპყრიათ კედრის წვრილი წკნელების კონა.

15. მაგრამ კაპადოკიაში კი – იქ მოგვთა ტომი დიდია. მათ ასევე უწოდებენ ცეცხლის ამანთებლებს, და იქ არის მრავალი ტაძარი სპარსთა ღმერთებისა – ისინი არ სწირავენ მსხვერპლს დანით, არამედ ურტყამენ (ცხოველს მოკვდინებამდე) ხის ჯოხებით ისე, როგორც ხელკეტებით [...].⁷

როგორც ვხედავთ, სტრაბონის ეს ცნობა მრავალ მნიშვნელოვან ინფორმაციას მოიცავს სპარსელებში მსხვერპლშენიშვნის რიტუალის ხასიათის შესაცნობად და ასევე, ირანული ტექსტების დოკუმენტაციის ფრაგმენტული ნაწილების შესავსებად.

⁷ გარდა ამონარიდისა ჰეროდოტეს „ისტორიადან“, ყველა უცხოენოვანი წყაროს თარგმანი ინგლისური ენიდან შესრულებულია წინამდებარე სტატიის ავტორის მიერ.

გარდა რამდენიმე მნიშვნელოვანი გამონაკლისისა, ცხოველთა უმეტესობა შეიძლება მსხვერპლად ყოფილიყო შეწირული. ყველაზე მნიშვნელოვან გამონაკლისს წარმოადგენს ის ცხოველები, რომლებიც მიიჩნეოდნენ ბოროტი სულის (ე.წ. *xsrifstras*) მიერ შექმნილად და ასევე - გარკვეული სახეობის ცხოველები, რომლებიც განსაკუთრებით წმინდად ითვლებოდნენ მათი დიდი სარგებლობისა და გამოყენების გამო ბოროტებასთან ბრძოლაში: ყვინჩილა, ძაღლი, თახვი და ზღარბი, მაგალითად. ბოროტი ცხოველები განცალკევებით დგანან ცხოველთა სამყაროში, როგორც ბოროტი ძაღლის მიერ ქმნილნი იმისათვის, რომ ავნონ კეთილ ქმნილებას.

თეორიულად, ყველა დანარჩენი ცხოველი შეიძლება მსხვერპლად შეწირულიყო, გარდა იმათისა, რომლებიც საკვებად ვარგისიანად არ მიიჩნეოდა. ზოგ ტექსტში, რიგი ცხოველებისა, ვარგისი სამსხვერპლოდ შეზღუდულია შინაური ცხოველებითა და ყველა სახეობის თევზითა და ფრინველით [Iong A. 2002: 134-135].

ირანელთა შორის მსხვერპლშეწირვის ჩვეულებაზე ცნობებს ვანყდებით ავესტაში. იაშტებში, კერძოდ, აბან-იაშტსა და ტირ-იაშტში აღწერილია მსხვერპლშეწირვა ღვთაებრივ არსებათათვის, ცხენის, ხარისა და ცხვრის სახით. მკვლევარნი ფიქრობენ, რომ ეს ტრადიცია არსებობდა ძველ ირანელ ხალხში და აქემენიანები მისი მიმდევარნი დარჩნენ. როგორც ზოროასტრიზმის ცნობილი მკვლევარი მ. დალა აღნიშნავს, ხორცი მთავარი კომპონენტი იყო ირანელთა მსხვერპლშეწირვითი რიტუალებისას და დღესასწაულებისას. სამსხვერპლო ცხოველთა რიგში ის მოიხსენიებს ცხენებს, აქლემებს, რქოსან პირუტყვს, სახედრებს, ირმებს, ცხვარსა და ფრინველებს. ცხოველთა დაკვლისას სამსხვერპლო ფორმულები წარმოითქმებოდა, იკურთხებოდა თითოეული ნაჭერი, რომელიც ეწირებოდა ცალკეულ ღვთაებებს. ჰეროდოტეს ცნობით, ქსერქსემ

შენირა ათასი რქოსანი პირუტყვი ილიუმეილ ათენას⁸ ჰელესპონტში [Dhalla M. 1938: 255-256], კიროს მეფემ კი შენირა ხარები ღმერთს, ცხენები – მზეს და სხვა ცხოველები მინას [Ксенофонт. 1975: 8.24]. მ. დალას ჩამონათვალში ცხოველთა შორის ირმებიცაა მოხსენებული, რომელთა ნაშთები გამოვლენილია როგორც დედოფლის მინდვრის, ასევე ღართისკარის სატაძრო კომპლექსში. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ უკანასკნელის საკურთხევლის ცენტრში შეიმჩნევა ცეცხლის ხანგრძლივი მოქმედების კვალი, იქვე აღმოჩნდა ნაცრის საკმაოდ სქელი ფენა [ნარიმანაშვილი გ., ხიმშიაშვილი კ. 1993: 104]. ირმის რქა იღო საკურთხევლის კედელზე [ხიმშიაშვილი კ. 2001: 12].⁹

ავესტას იაშტებში, ცალკეულ ღვთაებათადმი მიძღვნილ ჰიმნებში, სადაც ვედრება და ხობტა-დიდებაა აღვლენილი ღმერთებთანადმი, ასევე აღწერილია იმ ღვთაებათა სახელზე შესრულებული მსხვერპლშენირვანი, რომელთაც ეძღვნება ჰიმნი. ამის ტიპური

⁸ ვისშიც, დალას აზრით, ჰეროდოტე უეჭველად ანაჰიტა იგულისხმება [Dhalla M. 1938: 133].

⁹ კვლევის ამ ეტაპზე გვიძნელდება დედოფლის მინდვრისა და ღართისკარის სატაძრო კომპლექსებში გამოვლენილი, მსხვერპლად შეწირული ირმების ასოცირება კონკრეტულ ღვთაებასთან, რაც სამომავლო კვლევის საქმეა, ისევე როგორც ჩვენს ტორევეტიკის ნიმუშებში ტრადიციულად მითრიაზმთან დაკავშირებული, ბომონის წინაშე მდგომი ცხენის რაობა ითხოვს სიღრმისეულ შესწავლას. საზოგადოდ, არქეოლოგიური და ნერილობითი მონაცემების შეჯერების მცდელობა სიძნელეების წინაშე აყენებს მკვლევარს, რასაც უმეტესწილად განაპირობებს სხვადასხვა ცივილიზაციათა აკულტურიზაციის უწყვეტი და რთული პროცესი და რაც ხშირ შემთხვევაში მოულოდნელი (თუმცა ზოგჯერ დასაბუთებული) დასკვნების საფუძველი ხდება. ამ „მოულოდნელობაზე“ თავად მიუთითებს გერმანელი მკვლევარი გერნოტ ვინდფური დასკვნით ნაწილში თავისი ნაშრომისა, რომელიც ციმბირში, დაბა ფილიპოვკასთან არსებულ სარმატულ ყორღანში (ძვ.წ. V-IVსს.) აღმოჩენილი მასალების გაანალიზებას ეძღვნება. ესაა ოცდაექვსი ირმის ხის მოოქვრილი და მოვერცხლილი ქანდაკება, რომლებსაც მკვლევარი მთლიან არქეოლოგიურ კონტექსტში მითრიასტულ კოსმოგონიასთან დაკავშირებულ, ზოროასტრული კალენდრის ამსახველ ძეგლებად მიიჩნევს [Windfuhr G. 2002: 78-79]. ელინისტურ ხანაში ანაჰიტა-არტემიდას კორელატივის მიუხედავად [Gvelesiani M. 2009: 1-24], რაც საფუძველს მოგვცემდა გვეფიქრა ამ უკანასკნელთან ირმების კავშირზე, რაიმე მოსაზრების გამოთქმისაგან მაინც თავს ვიკავებთ კულტთა და მათთან დაკავშირებულ ნიშან-სიმბოლოთა იმ უსაზღვროდ ინვარიანტული ხასიათის გამო, რომლის დასტურადაც გ. ვინდფურის აღნიშნული გამოკვლევაც წარმოგვიდგება.

ნიმუშია ნაყოფიერების ღვთაება ანაჰიტასადმი მიძღვნილი ჰიმნი (იაშტი, 5. 45-47):

„მამაცმა, ძლიერმა ქავი უსანმა შენირა მას (ანაჰიტას) ერეზიფიას მთაზე ასი ულაყი, ათასი ძროხა და ათი ათასი ცხვარი. შემდგომ მან ჰკითხა მას: „ყოვლად ძლიერო არდვი სურა ანაჰიტა, მომმადლე მე ქვეყანათა, *daēva*-თა და კაცთა მეუფება ზედა, გრძნეულთა და ჯადოქართა, წვრილ-მეფეთა, *kavi*¹⁰-ს და *karapan*¹¹-თა ზედა. არდვი სურა ანაჰიტამ მოჰმადლა ეს წყალობა მას - ვინც უკმევდა, თაყვანს სცემდა და მსხვერპლს სწირავდა მას (ანაჰიტას, – მ.გ.)” [Iong A. 2002: 143].

ცხოველის შერჩევისა და გასინჯვის შემდგომ, ქურუმი თხრიდა ორმოს, რომლის თავზეც უნდა დაეკლათ მსხვერპლი და ემნიდა ბალახების გროვას, რომელზეც უნდა განეთავსებინათ ხორცის ნაჭრები. სტრაბონთან ორივე ეს მომენტი არის ნახსენები. ბალახი ფიგურირებს მასზე ბევრად ადრეულ, ჰეროდოტესეულ „ისტორიაში” (I. 132): „ზემოთხსენებული ღმერთების მიმართ სპარსელებს შემდეგნაირი მსხვერპლშენირვა აქვთ დაწესებული: მსხვერპლშენირვას რომ აპირებენ, არც საკურთხევლებს აკეთებენ და არც ცეცხლს ანთებენ. არ ახდენენ დანთხევას. არც ავლოსზე უკრავენ, არც გვირგვინებს ხმარობენ და არც ქერის მარცვალს. ღმერთთა შორის ვინმეს მიმართ თუ უნდათ მსხვერპლის შენირვა, თავს ტიარით იმკობენ, უფრო კი მირტიით და ისე გაიყვანენ წმინდა ადგილას საქონელს და მიმართავენ ღმერთს. მსხვერპლის შემწირველმა რომ პირადად თავისი თავისათვის ილოცოს, არ შეიძლება. იგი ლოცულობს ყველა სპარსელისათვის, რომ კარგად იყვნენ (ყველა

¹⁰ *kavi* – სანსკრიტული სახელი, რომელიც აღნიშნავს მოაზროვნე, გამგებთან, ბრძენ, წინამძღოლ ადამიანს; წინასწარმეტყველს, მომღერალს, ბარდს, პოეტს.

¹¹ *karapan* – ამ ტერმინით აღნიშნავენ ქურუმთა იმ კლასის წარმომადგენლებს, რომლებიც ეწინააღმდეგებოდნენ ზარათუშთრას რელიგიას.

სპარსელში ხომ თვითონაც იგულისხმება) და მეფისათვის, ხოლო შემდეგ ასო-ასო დაჭრის სამსხვერპლო ცხოველს, ხარშავს ხორცს, დააფენს ბალახს, რაც შეიძლება ახალს, ჩვეულებრივ სამყურას და ამაზე დაალაგებს მთელ ხორცს. ამას რომ გააკეთებს, იქვე მდგომი მოგვი მღერის ღმერთების წარმოშობის შესახებ, რადგან ისინი ამბობენ, რომ ასეთია მათში ლოცვა. უმოგვებოდ არა სჩვევიათ მათ მსხვერპლშენირვა. ცოტა ხანი რომ გავა, მსხვერპლშენირველს მიაქვს თან ხორცი და იხმარს ისე, როგორც საჭიროდ მიაჩნია” [ჰეროდოტე. 1975: 86. ამ ამონარიდის შესახებ იხ. ქვემოთ].

ამავე ხასიათის ცნობებს ვაწყდებით *Nērangestān*-ში („რიტუალური დამოდღვრის წიგნი“), სადაც ცხვრის დაკვლასა და მსხვერპლად შეწირვაზეა დარიგება: „დადე ცეცხლზე მკერდის ნაჭერი, გათხარე ორმო და დადე ბალიში¹² ჰიმნის მღერის გარეშე. თუ ორმო არ გაითხრება, ბალიში დაზიანდება” [Iong A. 2002: 137]. ზოროასტრულ წყაროებში ეს ერთადერთი პასაჟია, სადაც დასტურდება მსხვერპლშენირვისთვის ორმოს ამოთხრის წესი და რასაც ახლავს ახსნა – დაიცვას წმინდა ადგილი სისხლით ნაბილწვისაგან, რის გამოდახილსაც სტრაბონის ზემოთ მოხმობილ ტექსტში ვაწყდებით წყალთან მიმართებით. ორმო ითხრებოდა ცხოველთა საჭმელად უვარგისი ნაწილებისა და სისხლის შესაგროვებლად. რამდენადაც მინა, წყალი და ცეცხლი ყველა წმინდაა და მათი ნაბილწვა, ასევე ადამიანის მოკვეცილი თმის, ფრჩხილებისა და ეკსკრემენტების მინაზე (ბალახზე) მოსროლა, წყალში გადაყრა ან ცეცხლზე დანვა იკრძალებოდა, ორმო ასრულებდა ამ ფუნქციას; ის რომ არა, ნაბილწებოდა („დაზიანდებოდა“) *Nērangestān*-ში ა. იონგისა და სხვათა მიერ “cushion“-ის („ბალიში“) შესატყვისობად ხსენებ-

¹² ინდურ რიტუალთა პარალელის მოხმობით, „ბალიშის“ ქვეშ მკვლევარნი გულისხმობენ ბალახის გროვას, გამოყენებულს ცხოველთა მსხვერპლშენირვის რიტუალისას.

ული სპარსული წყაროსეული *bāliš* - ფონეტიკურად და შინაარსობრივადაც იდენტური ქართული „ბალიში“-ისა, რაც ლინგვისტურ პარალელებს ამდიდრებს კიდევ ერთი ახალი სიტყვით და რაც, შესაძლოა, ქართულ-ირანული მსხვერპლშენირვითი რიტუალების ანალოგიზმის მაუწყებელი იყოს.¹³

ცხოველი ცეცხლის პირისპირ მზადდებოდა დასაკლავად. მას უკრავდნენ კანჭებს, წარმოთქვამდნენ ლოცვას, აღვლენილს ვოჰუმანას, საქონლის მფარველი ღვთაებისადმი, პირუტყვს ხის ძელით აწყვეტდნენ თავს ან აბრუებდნენ მისი რტყმევით, რის შემდგომაც ყელში დანის გაყრით კლავდნენ. ეს ქმედება ყველაზე უკეთ ასახულია ქართული (შუა სპარსული) ხანის ერთ პატარა პოეტურ ტექსტში, რომელსაც ჰქვია *Draxt ī Asūīg* (14-17), სადაც ბაბილონელ ხესა და სამსხვერპლო თხას შორის წარმოქმნილი კამათისას ხე ამგვარად მიმართავს თხას:

„ისინი ამზადებენ ჩემგან საბელს, რომელიც გიკრავს შენ კანჭებს, ისინი ამზადებენ ჩემგან ხელკეტს, რომელიც განყვეტს შენ კისერს, ისინი ამზადებენ ჩემგან პალოს, რითაც პირდაღმა გკიდებენ შენ, მე ვარ სანვაჳი ცეცხლთათვის, რაშიც საშინლად იწვები შენ“ [Iong A. 2002: 138].

ამ სიტყვების თითქოსდა ცოცხალ ილუსტრაციას წარმოადგენს ოქსფორდის ეშმოლის მუზეუმში დაცული აქემენიდური ხანის საბეჭდავი (სურ.1). მასზე გამოსახულია ცეცხლის საკურთხეველი, რომლის რქებშუა, თავით ქვემოთკენ მიმართული მთელი ტანით წარმოდგენილია ტახის ფიგურა. ცხოველის ცეცხლზე დანვის რიტ-

¹³ ინდური წარმოშობის მქონე *barhis*, ავესტაში დამონმებულია როგორც *bareziš* (>სპარსული *bāliš*), რაც მკვლევართა აბსოლუტური უმრავლესობის აზრით, უკავშირდება ავესტურ *baresman*-ს (იგივე *barsom*-ი – ესა წკნელების კონა, რომელიც მოგვებს რიტუალის შესრულებისას უპყრიათ ხელთ). ამ კავშირს არ იზიარებენ დ. ფლეთერი და მ. შვარცი [Flattery D., Schwartz M. 1989: 83]

უალს, რაც მკვლევართათვის ყოველგვარ ეჭვგარეშე დგას [Razmjou Sh. 2004: 106; Moorey P. 1976: 221, Fig.3b], ასრულებს ორი მოგვი, რომელთაგან მარცხენას ხელთ ტრადიციულად ბარსომი უპყრია. პ. მორეი ამ უნიკალურ კომპოზიციის მქონე საბეჭდავს განიხილავს აქემენიანთა ეპოქის სახვითი ხელოვნების იმ იშვიათ ძეგლთა შორის, რომლებიც ცხოველთა მსხვერპლშენიერვის რიტუალის არსებობას ადასტურებენ [Moorey P. 1976: 221]. სწორედ ამ ნიშნით, ამ ძეგლმა არაერთი მკვლევრის ყურადღება მიიპყრო და სხვა, ქვემოთ მოხმობილ ნიმუშებთან ერთად, წარმოგვიდგა ამ ფაქტის ნივთიერ მტკიცებულებად.

ცხოველთა მსხვერპლშენიერვასთან მიმართებით, ალბათ მაინც ყველაზე მეტად მნიშვნელოვანია სცენა, რომელიც წარმოდგენილია დასავლეთ მცირე აზიაში მდებარე, ფრიგიის ქალაქ დასკელეიონის¹⁴ (ქ. ერგელი) ძვ.წ. VI-ის სამარხზე. ბარელიეფური კომპოზიცია წარმოგვიდგენს მოგვებს ბარსომით ხელში წმინდა ადგილას რიტუალური ცერემონიის შესრულებისას [Razmjou Sh. 2004: 110-111, Fig. 1; Moorey P. 1976: 221]. მოგვთა ორი ფიგურის წინ გამოსახულია სამსხვერპლო ხარისა და ბატკნის თავები, მდებარე ჰორიზონტალური გრაფიკული ხაზებით წარმოდგენილ ფიჩხის კონაზე (სურ.2). სწორედ ამ მომენტის გამო, აღნიშნულ ცხოველთა მსხვერპლად შენიერვას დაწვის სახით ყოველგვარი კითხვის ნიშნის გარეშე აყენებს პ. მორეი [Moorey P. 1976: 221]. ამ გამოსახულებას ასევე ცხოველთა მსხვერპლშენიერვის სცენად მიიჩნევენ მ. დანდამაევი და ვ. ლუკონინი, რომლებიც თვლიან, რომ დარიოს I-ის დროინდელი ეს ძეგლი ბერძენი ოსტატების ნახელავი უნდა იყოს [Dandamaev M., Lukonin V. 2004: 299].

¹⁴ ქსენოფონტის ცნობით, დასკელეიონი იყო ჰელესპონტისა და პრიგიის სატრაპის, ფარნაბაზუსის რეზიდენცია: [<http://www.perseus.tufts.edu/> (The Princeton Encyclopedia of Classical Sites)].

წინააქემენიდური ხანის ელამურ რელიეფებზე კულ-ე ფარადან წარმოდგენილია სამსხვერპლო სცენა ელამელი ქურუმის მონანილობით (სურ. 3), რაც გვიდასტურებს ამ ტრადიციის არსებობას ელამშიც [Amiet P. 1966: 558, Fig. 425; Razmjou Sh. 2004: 106].

შავი ქვის ცილინდრულ საბეჭდავზე, რომელიც პერსეპოლისის ე.წ. „სატახტო დარბაზის“ პორტიკის ნანგრევებში იქნა აღმოჩენილი, გამოსახულია მსახურებით თანხლებული ქურუმი, რომელსაც მარჯვენა ხელით იქვე განოლილი ვერძის რქა უპყრია, მარცხენით კი ხმალი უჭირავს. ვერძის ქვეშ მკვდარი ცხოველია, იქვეა მთვარის გამოსახულებაც. ე. შმიდტმა ეს კომპოზიცია ცხოველთა მსხვერპლშენირვის გამოსახულებად მიიჩნია [Schmidt. E. 1957: Fig.15: PT 5 36]. პ. მორეის შენიშვნითაც, აქაც ყოველგვარ ეჭვგარეშეა ცხოველთა დაწვითი მსხვერპლშენირვის ფაქტი [Moorey P. 1976:221].

გასული საუკუნის 30-იან წლებში, ერნესტ ჰერცფელდის მიერ პერსეპოლისში წარმოებული გათხრების შედეგად გამოვლინდა ზემოთ აღნიშნული თიხის ფირფიტები, რომლებიც როგორც ადმინისტრაციული, ასევე რელიგიური (რიტუალური მსხვერპლშენირვა) შინაარსის მქონე ტექსტებს მოიცავს. მათ მიხედვით ირკვევა, რომ სურსათ-სანოვავის განაწილება ხდებოდა *Lan*-ის სახელით ცნობილი ცერემონიისათვის, რომელიც *la-an*-ის სახითაა ხსენებული ელამურ ტექსტებში. აქემენურ წყაროებში ამ სახელის ზუსტი შესატყვისობა მთლად ნათელი არ არის. მკვლევართა აზრით, ელამური წარმოშობის მქონე ეს სიტყვა ნიშნავს „რაიმეს მსხვერპლად შეწირვას წმინდა არსის“-თვის [(დმერთისთვის). Razmjou Sh. 2004:104]. ერთგან აღწერილია *Lan*-ის შესრულება მეთერთმეტე *lankul*-ზე, რაც შესაძლოა, იყოს ადგილი ამ რიტუალური, საჭმლის შეწირვის ცერემონიის შესასრულებლად. ვარაუდობენ, რომ ახალსპარსული *langar* („ღუზა“) შეიძლება უკავშირდებოდეს *lankul*-ს. ეს

უკანასკნელი შესაძლოა, ფონეტიკურად ოდნავ სახეცვლილი სახით იყოს მოღწეული ჩვენამდე. არქაული მნიშვნელობა *Langar*-ისა არის სუფიზმის მიმდევართა მონასტერი ან რიტუალური ადგილი, სადაც სურსათი ნაწილდებოდა ღარიბთა შორის [Razmjou Sh. 2004: 104]. საგულისხმოა ის გარემოება, რომ სულხან-საბასთან არ მოიხსენიება „ლანგარი“ (ბრტყელი ფორმის ჭურჭელი), სამაგიეროდ მოცემულია განმარტება სიტყვისა „ლანკანი“: „ესე არს ჭურჭელი ტაბლათა: თეფში, ფეშხუმი, ბარქაში, ლაკანი, ლანკანაკი, ფიალი, ტაშტი და მისთანანი...ლანკანი – უდიდესთა და ლანკანაკი – უმცირესთა“ [ორბელიანი ს. 1966: 403].

ის ფაქტი, რომ ზოგადად, ტაბლას ჭურჭლის – საჭმელთან დაკავშირებული ნივთების¹⁵ აღმნიშვნელი „ლანკანი“ ფუძე *lan*-ის მომცველია, საცნაურჰყოფს ამ სიტყვის სპარსული ძირებიდან წარმომავლობას და კვლავ და კვლავ მეტად მნიშვნელოვან ფაქტორად გვესახება ჩვენში მსხვერპლშენირვის ტრადიციის ირანულ სამყაროსთან დასაკავშირებლად.

მკვლევართა აზრით, ჰეროდოტე ვერ იქნებოდა მსხვერპლშენირვის ცერემონიის (იხ. ზემოთ, ამონარიდი I. 132) მომსწრე თავად, თუმცა შესაძლოა, ეს ინფორმაცია მას ჰქონოდა მცირე აზიაში მოსახლე ირანელებისაგან [Razmjou Sh. 2004: 110]. საყოველთაო აზრით, საზოგადოდ, მისეული აღწერილობანი აქ და სხვა შემთხვევაშიდაც არ არის დაზღვეული უზუსტობებისაგან. მაგალითად, ჰეროდოტეს ცნობა ირანში საკულტო ტაძრების არარსებობის თაობაზე [„სპარსელებს ქანდაკებების, ტაძრებისა და საკურთხევლების აგება წესად არა აქვთ“ (ჰეროდოტე. 1975: 86. 130)] არ შეესაბამება სინამდვილეს, რასაც თუნდაც ნუმ-ი ჯანის VIII-VIII სს.

¹⁵ საჭმლის მსხვერპლად შენირვის რიტუალს უკავშირდებენ Lan-ის სახელით ცნობილ ცერემონიალს სხვა მკვლევრებიც [Hinz W., Koch, H. 1987: 803]

მიდიური სატაძრო ნაგებობანი მონუმობს [გველესიანი მ. 2003: 87-88]. ჰეროდოტეს აღნიშნული ცნობა აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს. ვ. ლუკონინის ვარაუდით, „ჰეროდოტე ამ შემთხვევაში გულისხმობს არა ირანულ, არამედ ელინური ტიპის ტაძრებს, კერპებსა და საკურთხევლებს, რითაც „ისტორიის მამა“ ერთმანეთს უპირისპირებს მსხვერპლშენიერვის ელინურსა და სპარსულ წესჩვეულებებს” [Луконин В. 1977: 97]. ასე რომ, გვაქვს საფუძველი ვივარაუდოთ, რომ მისეული ცნობა ირანში მსხვერპლშენიერვისას „ცეცხლის არდანთებაზე“, ისევე როგორც ლიბაციის არშესრულებაზე, სიმართლეს არ შეესაბამება.

დასკელეიონის რელიეფზე წარმოდგენილი სცენის შედარება ჰეროდოტეს აღწერილობასთან გვიდასტურებს მსხვერპლშენიერვის აღსრულებას მოგვთა მიერ. რიტუალური შინაარსის მქონე თიხის ფირფიტების შესწავლა მკვლევართ აფიქრებინებს, რომ აქემენიანები მიმდევარნი იყვნენ ძველი ირანული წარმოშობის მქონე რელიგიისა, რომელშიც აისახა მიდიელ მოგვთა და მათი რწმენა-წარმოდგენების გავლენა [Razmjou Sh. 2004: 111]. სპარსული წყაროების შესწავლა ნათელჰყოფს *lan*-ის სახელით ცნობილი ცერემონიის ყველაზე მეტ პოპულარობას. სავარაუდოა, რომ ამ სახელმა და ცერემონიის ხასიათმა დროთა მანძილზე ცვლილება განიცადა და მას სხვაგვარი ფორმა მიეცა. ფირფიტების მიხედვით, *lan*-ის რიტუალის უმეტესობა სრულდებოდა პერსეპოლისთან ახლოს მდებარე ქალაქ მათეზში – ამ ორ ქალაქს არაერთი წყარო მოიხსენიებს ერთად, რაც მათ მჭიდრო ურთიერთკავშირს მონუმობს. ჰიპოთეტურად შეიძლება დავუშვათ, რომ ესეთი ფართოდ ცნობილი და გავლენის მქონე ცერემონია ტარდებოდა არა თავად პერსეპოლისში, არამედ მასთან ახლოს. სამწუხაროდ, არ არის დოკუმენტაცია *lan*-ის პერსეპოლისში შესრულების შესახებ. თუ ის იქ

სრულდებოდა, მაშინ შესატყვისი გამოსახულებების იქ არსებობაც ივარაუდება. ამის ერთადერთ შემთხვევად უნდა ჩაითვალოს ე.წ. „მსახურთა“ რელიეფები, რომლებსაც „მოხარკეთა“ ან „ძღვენის მიმტანთა“ რელიეფებადაც მოიხსენიებენ. მათი საუკეთესო ნიმუშებია პერსეპოლისის ტაჯარასა და ჰადიშის სასახლეების გამოსახულებანი (სურ. 4), სასახლე G, H და ტრიპილონის კარიბჭე. ამ რელიეფებზე წარმოდგენილ ფიგურებს მიაქვთ ტიკები, თავდახურული ჭურჭელი და რაც მთავარია, ცოცხალი თხები და ბატკნები სასახლისაკენ, რაც, შ. რაზმჯუსა და პ. მორეის მოსაზრებით, სულ არ ნიშნავს იმას, რომ ისინი არიან მსახურები, რომლებსაც საკვები უნდა მიჰქონდეთ მეფესთან [Razmjou Sh. 2004: 111; Moorey P. 1976: 221]. ამას გარდა, მასალა, რაც ნაჩვენებია რელიეფებზე გაცილებით მეტი უნდა იყოს, ვიდრე ის მეფეს და სამეფო ოჯახს უნდა ესაჭიროებოდეს. ნაკლებ სავარაუდოა, რომ ცხოველთა დაკვლას, გამოშიგნვასა და შეწვას ადგილი ექნებოდა სასახლის ოფიციალურ ალაგას მეფის წინაშე, რამდენადაც სამზადის ნაგებობის არანაირი კვალი არ აღმოჩენილა პერსეპოლისის სასახლის ტერიტორიაზე. უფრო საფიქრებელია ის, რომ ეს თხები და ბატკნები მიაქვთ სადღაც სხვაგან, მსხვერპლშენიერვის სარიტუალო ცერემონიის შესასრულებლად. დიდი ტიკები, როგორც ჩანს, გამიზნულია ლიბაციისათვის განკუთვნილი ღვინის გადასატანად. აღსანიშნავია, რომ პერსეპოლისის საგანძურის სასახლის ჩრდილო ნაწილში და განსაკუთრებით, 38 დარბაზში მწვანე ქვისაგან დამზადებული მრავალი როდინი, სანაყი ქვა¹⁶ და ჭურჭელი აღმოჩნდა. მათზე იყო არამეული წარწერები რიტუალური ცერემონიის შესრულების შესახებ. ამ სა-

¹⁶ როდინი და ფილთაქვა აღმოჩენილ იქნა დედოფლის მინდვრის ტაძართან ახლოს, რომელსაც ი. გაგოშიძე გარკვეული სიფრთხილით, თუმცა, როგორც ჩანს, მართებულად, ჰაომას წვენის დასამზადებელ ჭურჭლად მიიჩნევს [Гагошидзе Ю. 1981: 112].

განთა ნუსხა მოცემულია საგანძურის არქივში. მათზე მოცემული თარიღი და რაოდენობა როდინების, სანაყებისა და ჭურჭლისა მონიშნავს რომ ცერემონია წელიწადში რამოდენიმეჯერ სრულდებოდა. მოხმარების შემდეგ ამ საგნებს უკან აბრუნებდნენ საგანძურში და მას ხელმეორედ აღარ გამოიყენებდნენ. ამგვარი ცერემონიის გამოსახულება გვაქვს პერსეპოლისის საბეჭდავზე [Razmjou Sh. 2004: 113, Fig. 5], საიდანაც ჩანს, რომ ის სრულდებოდა საკურთხევლის წინ და როდინი და სანაყი იდგმებოდა იქვე, საკურთხევლის გვერდით მდგომ მაგიდაზე (სურ.5). ამ ქვის საგნებზე არამეულად შესრულებული წარწერები და თავად ამ საგნების ფუნქცია აფიქრებინებს რ. ბოუმანს, რომ აქ საქმე გვაქვს ჰომას სითხის მოსამზადებელი რიტუალთან [Bowman R. 1970:6-8].

მასალათა შეჯერების საფუძველზე შ. რაზმჯუ უპრიანად მიიჩნევს გვენოდებინა პერსეპოლისის რელიეფებზე წარმოდგენილი ფიგურებისათვის არა „მსახურნი, დამსწრენი, „ძღვენის მიმრთმევენი, ან „საკვების მიმტანნი“, არამედ „რელიგიური მსხვერპლშემწირველნი“, „საკმევლის მიმტანნი“ ან „ქურუმნი“ და „მოგვები“. მისი აზრით, უეჭვოა, რომ პერსეპოლისის ზოგ ადგილას რიტუალური ცერემონია სრულდებოდა და შესაძლოა, ერთ-ერთი მათგანი *lan*-ის ცერემონიის სახელით იყო ცნობილი. ბუნდოვანია საკითხი, ქრონოლოგიურად რა პერიოდში სრულდებოდა *lan*-ის ცერემონია და რა პერიოდამდე ჰქონდა მას ადგილი და შემორჩა თუ არა ის მოგვიანებით სხვა სახელით. შესაძლებელია, რომ კმევა, რომელიც სასანელი მეფის, შაპურ პირველის (ახ.წ. 241-272წწ.) წარწერაში იხსენიება ქააბა ზარტუშტში (ზოროასტრის ქააბა), იყოს გაგრძელება *lan*-ის ცერემონიისა: „ჩვენი სულის საოხად დღიურად თითო ბატკანი, ერთი გრივი და 5 ჰაფანის ნახევარ-კვერი და 4 პაშიღვინისა უნდა მიეცეს.... საოხად სულისა მეუფე სასანისა და მეფე

ფაფაკისა და მეფე შაპურისა, ფაფაკის ვაჟისა და მეფეთ-მეფე არ-დაშირისა...” [Razmjou Sh. 2004: 114].

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, გვაქვს საფუძველი დავასკვნათ, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილ არქიტექტურულ ძეგლთა ცეცხლის ტაძრებად ინტერპრეტირებას არ უნდა ეწინააღმდეგებოდეს მათში ცხოველთა ნაშთების არსებობა, როგორც კვალი იქვე დადასტურებული ცხოველთა მსხვერპლშენირვის ტრადიციისა.

მარიამ გველესიანი
 საქართველოს ეროვნული მუზეუმი
 შ. ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების
 მუზეუმი
 ლ. გუდიაშვილის ქ. 1, 0105, თბილისი, საქა-
 რთველო
 ელფოსტა: mariamtordia@yahoo.com

ცეცხლის ტაძრებში ცხოველთა მსხვერპლშენირვის საკითხისათვის

საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილ წინაქრისტიანულ არქიტექტურულ ძეგლთა ზოროასტრულ ცეცხლის ტაძრებად განსაზღვრებას აძნელებს ის გარემოება, რომ მათ მიდამოებში აღმოჩენილია ცხოველთა (ცხვრის, თხის) დამწვარი ნაშთები, რაც ადასტურებს ცხოველთა მსხვერპლად შეწირვის ფაქტს და რაც, როგორც ცნობილია, ზოროასტრული სარწმუნოებისათვის უცხო მოვლენად ითვლება. როგორც ჩვენს, ასევე საერთაშორისო სამეცნიერო მიმოქცევაში ძეგლთა ცეცხლტაძრებად ინტერპრეტირების ერთ—ერთ ძირითად კონტრარგუმენტად სწორედ ეს გარემოება გვევლინება. თუ ბოლო წლებამდე ცეცხლის ტაძრებში ცხოველთა

მსხვერპლად შეწირვის მიუღებლობის თვალსაზრისით თანხმობა იყო მკვლევართა შორის, დასავლელ მეცნიერთა (ა. იონგი, შ. რაზმ-ჯუ, პ. მურეი) უკანასკნელი ათწლეულის გამოკვლევებმა, რომლებმაც მნიშვნელოვნად წაწიეს წინ საკითხის შესწავლის საქმე, ეჭვქვეშ ქვეშ დააყენა ამ მოსაზრების მართებულობა.

წინამდებარე გამოკვლევა არის მცდელობა, მათზე დაყრდნობითა და ახალი მონაცემების ქართულ წყაროსეულ რეალიებთან შეჯერება-გაანალიზებით გარკვეული სიცხადე შეიტანოს ჩვენში საკულტო ძეგლთა ერთი ჯგუფის (ციხიაგორა, დედოფლის მინდორი, ღართისკარი) ცეცხლის ტაძრებად გააზრების საკითხში, რომლის პრობლემურობას სწორედ ცხოველთა მსხვერპლად შეწირვის კვალი განაპირობებს. კვლევამ ცხადჰყო, რომ გარდა მკვლევართა მიერ გაანალიზებული სტრუქტურული მსგავსებისა ირანულ და ქართულ ცეცხლის ტაძრებს შორის, ამ უკანასკნელში დადასტურებული მსხვერპლშეწირვის ტრადიციაც გვევლინება მათი ირანულ სამყაროსთან კავშირის მაუწყებლად, რაც, უპირველესად, მსახვერპლშეწირვის ტერმინოლოგიის მომცველ ლინგვისტურ მონაცემთა ანალიზის გზით დგინდება: („ზორვა“/„ზვარაკი“ < zōhr, „ბალიში“ < bāliš < baresman/barsom < barhis, „ლანგარი“, „ლანკანი“ < Lan-ის რიტუალი). ყველა ეს სპარსული წარმომავლობის მქონე ქართული სიტყვა დაკავშირებულია რიტუალურ მსხვერპლშეწირვასთან, რომელშიც ცხოველთა მსხვერპლშეწირვაც იგულისხმება. ლინგვისტური პარალელიზმი, ცხადია, არ წარმოადგენს შემთხვევით მოვლენას, რამდენადაც სწორედ ის გვიხსნის გზას ამ სახელწოდებების მქონე სპარსულ რიტუალებთან პირდაპირი კავშირების საძიებლად.

ცხოველთა მსხვერპლშეწირვა ირანულ ზოროასტრულ ტრადიციაში არ არის ხშირი, მაგრამ ამ წეს-ჩვეულების შედარებით იშვიათად გამოვლინების მიუხედავად, დასტურდება ის გარემოება,

რომ ძველი ზოროასტრელებისათვის ის მათი რელიგიური ცხოვრების ერთი, ჩვეულებრივი ნაწილი იყო. გათებში, რომლებიც სადღეისოდ უმეტესად რიტუალური ხასიათის მქონე ტექსტებად მოიაზრება, მაგრამ ისე, რომ თითქმის არ განიხილება თავად ამ რიტუალთა არსობრივი მხარე, არანაირი წინააღმდეგობა არ ჩანს ცხოველთა მსხვერპლშენიერვისა და ჰაომას კულტის მიმართ. ამ ფაქტს, სხვასთან ერთად, ასაბუთებს აქემენიანთა ხანის მატერიალური კულტურის ძეგლებიც, რომლებზეც ცხოველთა მსხვერპლად შენიერვის სცენებია გამოსახული (საბეჭდავი ეშმოლის მუზეუმიდან, დასკელეონის სამარხის რელიეფი, წინააქემენური ხანის ელამური რელიეფები კულ-ე ფარადან, რელიეფური კომპოზიცია პერსეპოლისის ჰადიშის სასახლიდან და სხვ.). ამასთან, ცხოველთა მსხვერპლშენიერვის წესსა და ხასიათზე დეტალურ და უფრო თანმიმდევრულ ინფორმაციას გვანვდიან ძველი ბერძენი ავტორები (ჰეროდოტე, სტრაბონი), რამაც შექმნა იმის საფუძველი, რომ გადასინჯულიყო და უარყოფილიყო სამეცნიერო მიმოქცევაში დამკვიდრებული თეორია ზოროასტრელებში ცხოველთა მსხვერპლად შენიერვის ტრადიციის არარსებობის შესახებ.

ბიბლიოგრაფია:

1. ანდრონიკაშვილი მ. 1966: ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან. თბილისი.
2. გაგომიძე ი. 1977: წარმართული სატაძრო კომპლექსის გათხრები დედოფლის მინდორზე. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები. V,

- გვ. 72-77. თბილისი
3. გველესიანი მ. 2003: არმაზის კერპის კულტურულ-ისტორიული ასპექტები. არმაზის კულტის დეფინიციისათვის (ხელნაწერის უფლებით). თბილისი
 4. მახარაძე ზ. 1987: ციხიაგორა. ძეგლის მეგობარი 3 (98), გვ. 5-7, თბილისი
 5. ნარიმანაშვილი გ., ხიმშიაშვილი კ. 1993: იბერიული ცეცხლის ტაძრების ერთი ჯგუფი. ლიტერატურა და ხელოვნება, 1993, 1, გვ. 102-120.
 6. ორბელიანი ს. 1966: ლექსიკონი ქართული. ტ. I. თბილისი
 7. საბინინი ს. 1882: საქართველოს სამოთხე. პეტერბურლი
 8. ხიმშიაშვილი კ. 2001: იბერიის სატაძრო არქიტექტურის შესახებ. არქიტექტურული მემკვიდრეობა. ტ. I, გვ. 1-40. თბილისი.
 9. ხორენაცი მ. 1984: სომხეთის ისტორია. ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო ალექსანდრე აბდალაძემ. თბილისი.
 10. ქართლის ცხოვრება. 1955. ტ. I ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბილისი.
 11. ჭილაშვილი ლ. 2000: ნეკრესის წარმართული სამლოცველოები. თბილისი.
 12. ჰეროდოტე. 1975: ისტორია I. თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა. თბილისი.
 13. Вардумян Г. 1991: Дохристианские культы армян. Ереван.
 14. Гагошидзе Ю. 1981: Из истории грузино-иранских взаимоотношений (Храм II-IV вв. до н. э. Дедоплис Миндори). Кавказ и Средняя Азия в древности и средневековье сс.

- 102-115. Москва.
15. Коровчинский И. 2007: *Культы Эллинистической Бактрии (на материалах «храма с уступчатыми нишами» в Ай-Ханум и Храма Окса в Тахти-Сангине)*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Москва.
16. Ксенофонт. 1975: *Киропедия*. Москва.
17. Луконин В. 1977: *Искусство древнего Ирана*. Москва.
18. Amiet P. 1966: *Elam, Aubeis sur-Oise*
19. Bowman R. 1970: *Aramaic Ritual Texts from Persepolis*. OIC XCI.
20. Boyce M. 1975: *A History of Zoroastrianism* ., *Handbuch der Orientalistik Series*. Leiden.
21. Boyce M., Grenet F. 1991: *A History of Zoroastrianism III: Zoroastrianism under Macedonian and Roman Rule*. Leiden.
22. Boyce M. 1979: *Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices (Library of religious beliefs and practices)*. London.
23. Boyce M. 1966: "Ātaš-zōhr and Āb-zōhr," *JRA*,. No3/4, pp. 100-118.
24. Boyce M. 1975: *On the Zoroastrian Fire Temple Cult of Fire*. *JAOS*, Vol. 95, pp. 454-465.
25. Cumont F. 1937: *St. George and Mithra "The Cattle-Thief"*. *The Journal of Roman Studies* Vol. 27, Part 1, pp. 63-71
26. Dhalla M. 1938: *History of Zoroastrianism*. London, Toronto, Melbourne and Bombay.
27. Eliade M. 1987: *The Encyclopedia of Religion*. New York.

28. Dandamaev M., Lukonin V. 2004: *The Culture and Social Institutions of Ancient Iran*. Cambridge.
29. Flattery D., Schwartz M. 1989: *Haoma and Harmaline: The Botanical Identity of the Indo-Iranian Sacred Hallucinogen "Soma" and Its Legacy in Religion, Language, and Middle-Eastern Folklore*. University of California Press, Near Eastern Studies, No.21.
30. Gvelesiani M. 2009: www.nceeer.org/.../Pagan_Cults_of_Pre-Christian_Georgia.doc [Gvelesiani M. "Pagan Cults of Pre-Cristian Georgia"]
31. Herzfeld E. 1941: *Iran in the Ancient East*. London-New York.
32. Herzfeld E. 1934: *Notes of the Quarter: Recent Discoveries at Persepolis*. *JRAS*, pp. 113-140. London.
33. Hinz W., Koch, H. 1987: *Elamisches Wörterbuch*. 2vols, Berlin.
34. Jong A. 1997: *Traditions of the Magi: Zoroastrianism in Greek and Latin Literature*. Leiden, Brill.
35. Jong A. 2002: *Animal Sacrifice in Ancient Zoroastrianism*. *Sacrifice in Religious Experience*, pp.127-148. Leiden. (A. I. Baumgarten, ed.)
36. Lincoln B. 1981: *Priests Warriors and Cattle: a Study in the Rcology of religions*. Berkeley, London.
37. Lommel H. 1930: *Die Religion Zarathustras*. Tübingen.
38. Moorey P. 1976: *Aspects of Worship and Ritual on Achaemenid Seals*. *Akten des VII. Internationalen Kongresses für Iranische. Kunst und Archäologie*, AMI Ergänzungsband 6, pp. 218-28.
39. Moulton J. 1913: *Early Zoroastrianism*. London.

40. Razmjou Sh. 2004: *The Lan Ceremony and Other Ritual ceremonies in the Achaemenid Period: The Persepolis Fortification Tablets*. Iran, Vol. 42, pp. 103-117, British Institute of Persian Studies
41. Russell J. 2004: *Armenian and Iranian Studies*. Harvard
42. Schmidt. E. 1957: *Persepolis II: Contents of the Treasury and other Discoveries*, OIC LXIX. Chicago.
43. Strabo. 1930: *Geography, Books 15-16*, Loeb Classical Library No. 24. Translated by Horace Leonard Jones.
44. Windfuhr G. 2002: *The Golden Deer of Eurasia. Perspectives on the Steppe Nomads of the Ancient World*. The Metropolitan Museum of Art Symposia, pp. 46-243. New York. ed. J. Farkas, A. Farka and E. Fino,
45. Zaehner R. 2002: *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism*. London
46. <http://www.perseus.tufts.edu/> (The Princeton Encyclopedia of Classical Sites).

ილუსტრაციების აღწერილობა

- სურ. 1. ცხოველის მსხვერპლად შეწირვა ცეცხლის საკურთხეველზე მოგვთა მიერ. ცილინდრული საბეჭდავი ეშმოლის (ოქსფორდი) მუზეუმის კოლექციიდან.

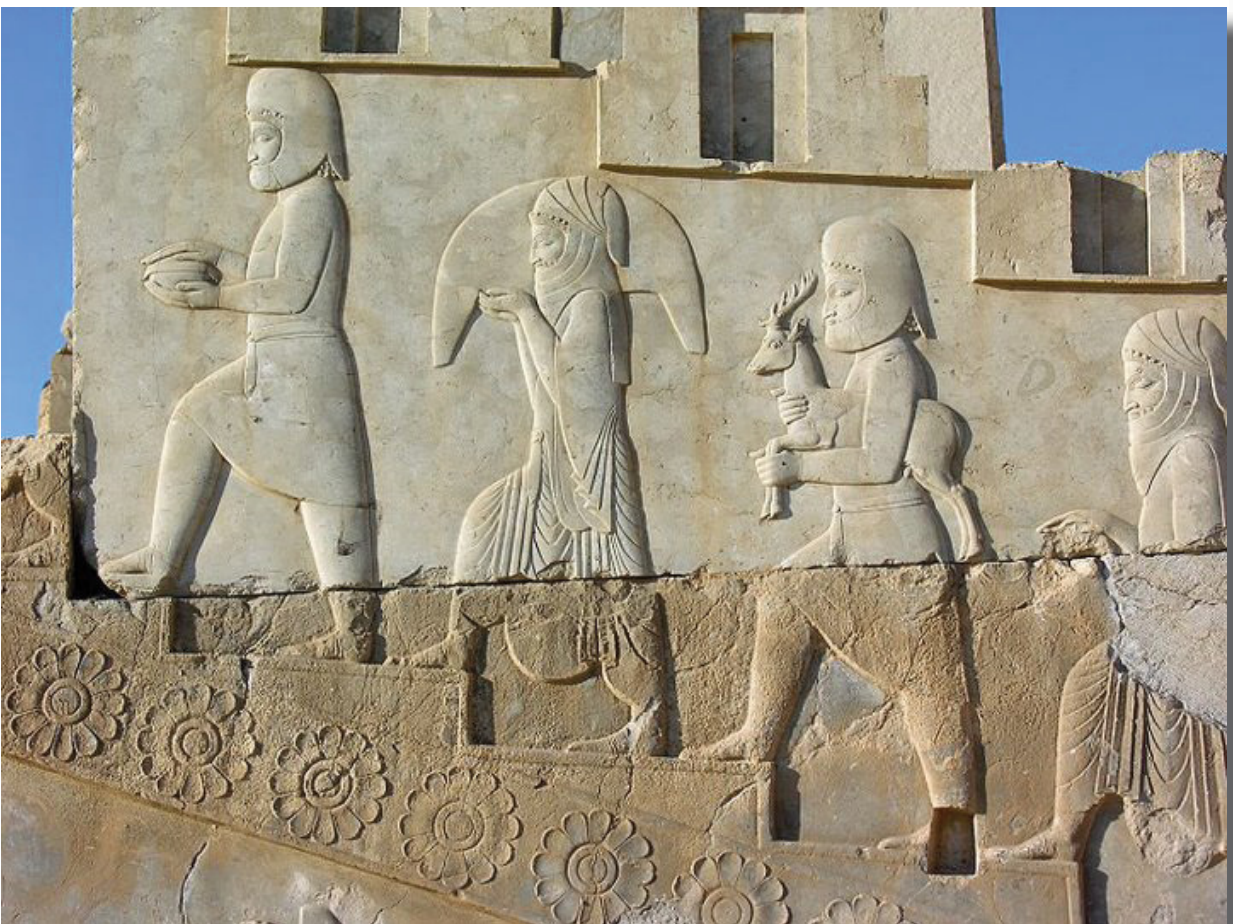
- სურ. 2. ცხოველთა მსხვერპლად შეწირვა მოგვთა მიერ. დასკილეიონის სამარხის ბარელიეფი. ძვ.წ. Vს.

•სურ. 3. ცხოველთა მსხვერპლად შენიღვის სცენა ქურუმის მონანილეობით კულე ფარადან.

•სურ. 4. მსხვერპლშემწირველნი. პერსეპოლისის ჰადიშის სასახლის დასავლეთი კიბე. ძვ.წ. Vს.

•სურ. 5. ანაბეჭდი საბეჭდავისა პერსეპოლისიდან.

არქეოლოგიური პოლიცია

მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში ისტორიულ-კულტურული ძეგლების დასაცავად პოლიციის სპეციალური ქვედანაყოფი – არქეოლოგიური პოლიცია — არსებობს. ამ ტიპის ქვედანაყოფი ძირითადად კულტურის სამინისტროების, სხვა სამთავრობო სიძველეთა დაცვის, არქეოლოგიური ორგანიზაციების ინიცირებულია და შექმნილია მათი რეკომენდაციების გათვალისწინებით. არქეოლოგიური პოლიცია სხვადასხვა ქვეყანაში სხვადასხვა უწყებას ექვემდებარება, თუმცა მისი ფუნქცია ყველგან ერთნაირია: აღკვეთოს ქვეყანაში სიძველეების ქურდობა-დატაცებისა და დაზიანების ფაქტები, შემთხვევითი არქეოლოგიური აღმოჩენების შესახებ ინფორმაცია დროულად მიაწოდოს სათანადო სამეცნიერო-კვლევით დაწესებულებებს, რათა ქვეყანას შეუნარჩუნოს კულტურული და მეცნიერული თვალსაზრისით ღირებული მემკვიდრეობა.

ვინაიდან მიგვაჩნია, რომ საქართველოში უკვე დიდი ხანია არსებობს ამ ტიპის პოლიციური ქვედანაყოფის შექმნის აუცილებლობა, საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს არქეოლოგიური მემკვიდრეობის მართვის ცენტრმა შეისწავლა უცხოეთში არსებული ანალოგიური სტრუქტურების სამუშაო გამოცდილება და შეიმუშავა რეკომენდაციები საქართველოში არქეოლოგიური პოლიციის შესაქმნელად.

ვითვალისწინებთ რა, რომ ამ ორი წლის განმავლობაში შემთხვევითი არქეოლოგიური აღმოჩენების შესახებ ინფორმაციას უპირატესად პოლიციის რეგიონალური განყოფილებებიდან

გვატყობინებენ, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია, საქართველოს არქეოლოგიური პოლიცია შინაგან საქმეთა სამინისტროს სტრუქტურაში შეიქმნას.

საქართველოს არქეოლოგიური პოლიცია ქვედანაყოფის სახით უშუალოდ პოლიციის კრიმინალური სამსახურის ხელმძღვანელს უნდა დაექვემდებაროს, იმავდროულად, უზრუნველყოფილი უნდა იყოს ამ ქვედანაყოფის კოორდინაცია პოლიციის ყველა რეგიონალურ განყოფილებასთან მთელი ქვეყნის მასშტაბით. ისტორიულ ძეგლებთან დაკავშირებული ვანდალიზმის აღსაკვეთად პოლიციაში უნდა ამოქმედდეს სადღეღამისო ცხელი ხაზი, ამასთან აუცილებელია ყველა იმ პირის კონფიდენციალურობის დაცვა, რომელიც ცხელ ხაზზე დარეკავს და პოლიციას ინფორმაციას მიაწვდის ამა თუ იმ არტეფაქტის ქურდობა-დაზიანებასთან დაკავშირებით. არქეოლოგიური ზედამხედველობა პოლიციის რეგიონალურ განყოფილებებში დაევალება ერთ ან ორ პირს, რომლებიც სათანადო ტრენინგს გაივლიან საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს არქეოლოგიური მემკვიდრეობის მართვის ცენტრში. მათ უნდა იცოდნენ საქართველოს კანონმდებლობა კულტურის ძეგლთა დაცვის შესახებ და ელემენტარულად ერკვეოდნენ საქართველოს არქეოლოგიაში.

არქეოლოგიური პოლიციის სტრუქტურა

საჭიროა არსებობდეს ცენტრალური განყოფილება, რომელიც გააანალიზებს კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლებთან დაკავშირებულ კრიმინალურ შემთხვევებს (ძეგლების დაზიანება, საზღვარგარეთ მათი უკანონოდ გატანა, არქეოლოგიური და ხელოვნების ძეგლების ფალსიფიცირება და ამგვარი ნივთებიტვაჭ-

რობა, უნებართვო არქეოლოგიური გათხრები და სხვ.).

ოპერატიული მუშაობისათვის აუცილებელია არქეოლოგიურ პოლიციას ჰყავდეს წარმომადგენლები შინაგან საქმეთა სამინისტროს რეგიონალურ დანაყოფებში.

არქეოლოგიურმა პოლიციამ უნდა აღკვეთოს ქვეყნიდან კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების უკანონოდ გატანის ფაქტები და უზრუნველყოს უკანონოდ გატანილი ნივთების დაბრუნება, რისთვისაც აუცილებელია ქვეყნის საბაჟო სამსახურთან, ინტერპოლისა და უცხო ქვეყნების შესაბამის სამსახურებთან მჭიდრო თანამშრომლობა.

უნდა აღკვეთოს “შავი არქეოლოგია”, ამისათვის კი საჭიროა საფრთხეში მყოფი არქეოლოგიური ობიექტების სისტემატური მონიტორინგი. ამ საქმეში მნიშვნელოვან როლს შეასრულებენ მისი წარმომადგენლები შსს რეგიონალურ დანაყოფებში, მათივე მოვალეობა იქნება სიძველეების ფალსიფიკატორთა გამოვლენა.

საჭიროა შექმნას და გამოიყენოს ხელოვნების დაკარგული (მოპარული) ნიმუშების ფოტოარქივი, რომელშიც განთავსებული იქნება ყველა კრიმინალური შემთხვევის ამსახველი ელექტრონული ვერსია და ასევე დანაშაულებრივი ქმედებების ჩადენის დროს გამოყენებული მეთოდიკის აღწერილობა.

უნდა შეიქმნას ვებ-გვერდი, სადაც გამოქვეყნდება ინფორმაცია ხელოვნების დაკარგული (მოპარული) ნიმუშების შესახებ.

თანამშრომლობა საერთაშორისო დონეზე

მეტად მნიშვნელოვანია, რომ სხვადასხვა ქვეყნის სამართალდამცავმა ორგანოებმა უფრო ინტენსიურად ითანამშრომლონ ერთმანეთთან და უფრო ხშირად გაცვალონ ინფორმაცია სიძველე-

ბთან დაკავშირებული კრიმინალური შემთხვევების შესახებ. ასეთი კოორდინაცია ხორციელდება ხოლმე, როდესაც საქმე ხელოვნების მეტად ძვირად ღირებულ ნიმუშებს ეხება, მაგრამ, როგორც ჩანს, აუცილებელია უფრო მჭიდრო თანამშრომლობა სხვადასხვა ქვეყნის პოლიციებს შორის. აუცილებელია შეიქმნას საერთაშორისო მონაცემთა ბანკი, რომელშიც დარეგისტრირდება ხელოვნების ნიმუშების უკანონო ექსპორტის ყველა ცალკეული შემთხვევა, რაც დიდმნიშვნელოვანია მათი დაბრუნების საკითხის გადასაწყვეტად.

სტატისტიკური მონაცემები:

კულტურულ მემკვიდრეობასთან დაკავშირებული კრიმინალური ქმედებები:

- ა. მუზეუმების, ეკლესიების, კერძო კოლექციების გაქურდვა.
- ბ. კულტურული ფასეულობების არალეგალური ექსპორტი.
- გ. უნებართვო არქეოლოგიური გათხრები.
- დ. სიძველეთა ფალსიფიცირება და ფალსიფიცირებული ნივთებით ვაჭრობა.
- ე. ისტორიული, არქეოლოგიური და კულტურის ძეგლების დაზიანება.

დასკვნა:

არქეოლოგიური პოლიციის გამართული მუშაობის უზრუნველსაყოფად აუცილებელია:

საკანონმდებლო ბაზის დახვეწა (უნდა შემუშავდეს და დამტკიცდეს კანონქვემდებარე აქტები, რომლებიც გათვალისწინებუ-

ლია საქართველოს კანონში კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის შესახებ).

პრევენციული და, საჭიროების შემთხვევაში, რეპრესიული სტრატეგიის შემუშავება, სხვადასხვა ქვეყნის კულტურულ მემკვიდრეობასთან დაკავშირებული კრიმინალური ქმედებების ამსახველი სტატისტიკური მონაცემების გათვალისწინებით.

არქეოლოგიური პოლიციის თანამშრომელთა ტრენინგები (ტრენინგების უზრუნველყოფისათვის მზად არის საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს არქეოლოგიური მემკვიდრეობის მართვის ცენტრი). საჭიროა მცირე ოპერატიული სამსახურის შექმნა, რომელიც იმუშავებს ეროვნული მემკვიდრეობის დაცვის საკითხზე. იმისთვის რომ შესაძლებელი გახდეს: აუცილებელი მოპარული ნივთის აღმოჩენა, უკანონო გათხრების შეჩერება, არაკანონიერი ქმედებების დამამტკიცებელი საბუთების მოპოვება და სხვა ამგვარი ქმედებები.

საჭიროა საზოგადოების ფართო ფენების ჩართულობა სიძველეებთან დაკავშირებულ კრიმინალთან ბრძოლაში.

“**ჰრეისტორიული ხანის აღმოჩენებმა
საქართველოში მსოფლიო
მასშტაბის გარდატეხა მოახდინა...**”

*ჩვენი ჟურნალის შეკითხვებს პასუხობს საქართველოს
ეროვნული მუზეუმის ქვის ფონდის კურატორი,
არქეოლოგი ნინო გრიგოლავა*

- ქალბატონო ნინო, რადგან ჩვენი ჟურნალი სამეცნიერო-პოპულარული ხასიათისაა და მას სპეციალისტების გარდა ჩვეულებრივი მკითხველიც ჰყავს, პირველი შეკითხვაც, შესაბამისად, განმარტებითი სახის იქნება. რა არის ქვის ფონდი, რა კოლექციებს მოიცავს ის და რა მნიშვნელობა ენიჭება მას სამუზეუმო სტრუქტურაში?

- ქვის ხანის ფონდში დაცულია საქართველოს ტერიტორიაზე მოპოვებული პალეოლითის ეპოქის მასალები. ეს არის ადამიანის ისტორიის ყველაზე ხანგრძლივი პერიოდი, რომელიც სრულყოფილადაა ასახული ჩვენ ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ძეგლების მასალებით, დაწყებული პირველი ჰომინინის გამოჩენიდან - დასავლეთ საქართველოს ე.წ. მღვიმური ნეოლითის ჩათვლით. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ქვის ხანის ფონდში ინახება ჩვენს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი და შესწავლილი 7 ათეულ ძეგლზე მეტი, რომლებიც ასახავს საქართველოს ტერიტორიაზე პირველყოფილი საზოგადოების განვითარების ყველა საფეხურს, როგორცაა ქვედა და ზედა პალეოლითი, მეზოლითი და ნეოლითი. პირველი კოლექციები ამ ფონდში 1926 წელს შემოვიდა, ეს არის თარო კლდე და ხერგული კლდის მასალები. დაწყებული გასული საუკუნის 50-იანი წლებიდან დღემდე, სისტემატური არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალებით ივსება ქვის ხანის ფონდი. ძირითადად ესაა მღვიმური მრავალფენიანი ნამოსახლარები და ღია სადგომები. აქ დაცულია აშელური პერიოდის ძეგლების წონასა და კუდაროს მასალები (შიდა ქართლი), ამირანის გორიდან და ზედაპირული ადგილსაპოვებლებიდან, როგორებიცაა

ჭიქიანი და ფერსათი (სამხრეთ საქართველო), სოფ. კაცხის მიდამოებიდან (დასავლეთ საქართველო), სანალიკე (რაჭის ქედი), იაშთხვა და ბირცხა (აფხაზეთი), ლაშე ბალთა (ქვემო ქართლი). შუა პალეოლითის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ძეგლის ჯრუჭულას (დასავლეთ საქართველო) მასალები. მუსტიეური ხანის საინტერესო კოლექციებშია თავმოყრილი ცუცხვათის მღვიმეთა კომპლექსის (ბრინჯაოს, ბიზონის, ორმაგი ეხის, დათვების და ზედა მღვიმის) მასალები, აგრეთვე, კარგად სტრატოფიცირებული და დათარიღებული ძეგლის ორთვალა კლდის მუსტიეური და ზედაპალეოლითური ხანისა. ზედაპალეოლითის ხანის მასალები წარმოდგენილია დასავლეთ საქართველოს მღვიმური ძეგლებიდან, როგორებიცაა სვანთა სავანე, ოქუმი, საგვარჯილე, საკაჟია, გვარჯილას კლდე, მღვიმევი, ხერგულის კლდე, თარო კლდე, ძუძუანა, სამერცხლე კლდე, ახლად აღმოჩენილი ბონდისა და უნდოს მღვიმეები. ზედაპალეოლითის ფინალური ხანის, მეზოლითის მასალებს შეიცავს ბარმაქსისის კოლექცია, ასევე კოტიას კლდის მღვიმის ზედა ფენები და დასავლეთ საქართველოს ნეოლითური ძეგლების ანასეულისა და ოდიშის. ქვის იარაღების გარდა ფონდში ინახება ძვლის იარაღები, ხელოვნების მცირე ფორმების ნიმუშები და უძველესი კერამიკა.

ქვის ხანის ფონდი სამუზეუმო სტრუქტურის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილია, როგორც სამეცნიერო ისე საგანმანათლებლო კუთხით. ადამიანის ისტორია ქვის ხანით იწყება, მისი შესწავლა ისეთივე მნიშვნელოვანია, როგორც დანარჩენი პერიოდების, ჩვენი ფონდი კი ძალიან მდიდარია საინტერესო კოლექციებით. ფონდი საგანმანათლებლო მიმართულების ბევრ აქტივობაშია ჩართული, ეს გახლავთ არქეოლოგიური თამაშები თუ ექსპერიმენტალური არქეოლოგია. ხშირად მოდიან სტუდენტები, რომლებიც ეცნობიან ქვის ხანის იარაღების დამუშავების ტექნოლოგიასა და იარაღთა ტიპოლოგიას.

- რა პერსპექტივები არსებობს საქართველოში ქვის ხანის შესწავლასთან დაკავშირებით?

- სამხრეთ კავკასია, კერძოდ საქართველო, გეოგრაფიული და კულტურული საზღვარია აზიასა და ევროპას შორის. ეს არის გზაჯვარედინი, რომლის საშუალებითაც ხდებოდა აფრიკიდან ადამიანის განსახლება ძველი სამყაროს დანარჩენ ტერიტორიაზე. მიუხედავად იმისა, რომ უკვე საუკუნეზე მეტია საქართველოში მიმდინარეობს ქვის ხანის მეცნიერული შესწავლა, კითხვები და პრობლემები ჯერ კიდევ ბევრია. აქ აღმოჩენილი ძეგლები, მათი მასალები და ინტერდისციპლინარული კვლევა საშუალებას მოგვცემს დადგინდეს ადამიანის მიგრაციის გზები, კულტურათა აბსოლუტური ქრონოლოგია, აღდგეს გარემო პირობები, რომლებშიც უხდებოდა ცხოვრება ძველი ქვის ხანის ადამიანს. დადგინდეს კულტურათა ცვლა ან მათი უწყვეტობა. ისევ პრობლემად რჩება გარდამავლობის საკითხი, როგორც შუაპალეოლითიდან - ზედაპალეოლითზე, ისე მონადირე-შემგროვებლობიდან - დამჯდარ მეურნეობაზე. დღეს, როდესაც ქართველ სპეციალისტებთან ერთად, ქვის ხანის პერიოდის პრობლემებზე აქტიურად მუშაობენ უცხოელი მეცნიერები, ასევე სხვადასხვა სპეციალობის მკვლევარები, სამეცნიერო დაწესებულებები და ლაბორატორიები, ამ პრობლემების გადაჭრა უფრო პერსპექტიული ხდება.

- რა მისცა საქართველოში ქვის ხანის შესწავ-
ლამ მსოფლიოს პალეოლითის კვლევაში?

- XX საუკუნემდე, სამეცნიერო წრეებში მიჩნეული იყო, რომ სამხრეთ კავკასიაში ქვის ხანა საერთოდ არ არსებობდა და რომ აქ დასახლებულ ტომებს ფორმაციის ეს საფეხური არ გაუვლიათ. წინა საუკუნის დასაწყისში დევის ხვრელის, საკაჟიას, ხერგულის კლდის აღმოჩენებმა ეს შეხედულება შეცვალა. პრეისტორიული ხანის აღმოჩენებმა საქართველოში და კერძოდ დმანისის აღმოჩენებმა, შეიძლება ითქვას მსოფლიო მასშტაბის გარდატეხა მოახდინა. დმანისის ჰომინინი პირველ ევროპელად არის აღიარებული. დმანისის უნიკალურობა იმაშიც გამოიხატება, რომ ესაა ადგილი, სადაც ადამიანი ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში ცხოვრობდა და იქვე აკეთებდა იარაღს. ასევე უნიკალური აღმოჩენაა ძუძუანის მღვიმის ზედაპალეოლითურ ფენებში გამოვლენილი ველური სელის ბოჭკო, რომელიც ყველაზე ადრეული დადასტურებაა იმისა, რომ ზედაპალეოლითელმა ადამიანმა უკვე იცოდა სელის დართვა და მისი შეღებვა. აუცილებლად უნდა ითქვას, რომ ეს მსოფლიო მნიშვნელობის აღმოჩენები, სწორედ რომ ინტერდისციპლინარული კვლევისა და კვლევაში ახალი მეთოდების გამოყენების შედეგია. რომ არა აბსოლუტური თარიღები, გეოლოგიური და ანთროპოლოგიური კვლევის თანამედროვე მეთოდები, არავინ დაიჯერებდა, რომ დმანისში აღმოჩენილი ჰომინინი უძველესია ევრაზიის კონტინენტზე. რომ არა პალინოლოგიური კვლევის უახლესი მეთოდი, ველური სელის ბიჭკოს ვერ დავაფიქსირებდით კულტურულ ფენაში, რომელიც, რალა თქმა უნდა, გამაგრებულია ათობით რადიოკარბონული თარიღითა და ზუსტი სტრატეგრაფიით. დარწმუნებული

ვარ, რომ მნიშვნელოვანი აღმოჩენები სხვა ძეგლებზეც იქნება, თუ მას თანამედროვე მეთოდით შევისწავლით. ველური სელის ბოჭკო აღმოჩნდა ბონდსა და სანურბლიაშიც, მაგრამ ეს ნიმუშები სამწუხაროდ ჯერჯერობით არ არის გამაგრებული არც კარგი სტრატეგრაფიული კონტექსტით და არც საკმარისი თარიღებით. აგრეთვე საინტერესოა წლევიანდელი აღმოჩენა ფარავანზე; აქამდე მიჩნეული იყო, რომ ზედაპალეოლითი მხოლოდ დასავლეთ საქართველოს და მთისწინა ზოლსა და ზღვისპირეთშია. ეს კლიმატური პირობების გაუარესებით იყო ახსნილი, ანუ აცივდა და ადამიანი დაბლობში ჩამოვიდა. კულტურული ფენიდან (ზღვის დონიდან 2100 მ) აღებულ ძვალზე გაკეთებულმა რადიოკარბონულმა თარიღმა 15.000 .. წელი აჩვენა, ე.ი. ზედაპალეოლითის ხანა. ეს ძალიან საინტერესო ფაქტია, მაგრამ ერთი თარიღით რაიმეზე გადაჭრით ლაპარაკი ძნელია. უნდა გაფართოვდეს გათხრები, ზუსტი სტრატეგრაფიული ჭრილიდან მიღებული თარიღები და არქეოლოგიური მასალა შესაძლებლობას მისცემს მკვლევარებს ამ ახალ ფაქტზე უფრო დაბეჯითებით ისაუბრონ.

- არსებობს თუ არა ინტერესი უცხოელების მხრიდან, ვინ თანამშრომლობს ჩვენთან ამ მიმართულებით და რატომ აინტერესებთ აქ მუშაობა?

- როგორც უკვე აღვნიშნე, სამხრეთ კავკასია ისტორიული დერეფანია უძველესი ადამიანის მიგრაციისა და შესაბამისად კულტურათა ცვლილებების. აქ აღმოჩენილი ძეგლები, მათი მასალის შესწავლა მნიშვნელოვანია, რომ დადგინდეს მიგრაციის გზები და

კულტურათა მონაცვლეობა. ჯერ კიდევ 1978 წელს საქართველოში ჩამოვიდნენ პარიზის ბუნების მუზეუმის წამყვანი მეცნიერები, მათ მიერ წონისა და ცუცხვათის ძეგლების უნიკალური მასალების გაცნობამ საფუძველი ჩაუყარა 1982 წელს საქართველოში -ს საერთაშორისო კონგრესის ჩატარებას. მაშინ უცხოელი არქეოლოგები გაეცნნენ დასავლეთ საქართველოს ძველი ქვის ხანის სხვადასხვა პერიოდის ძეგლებს და იმთავითვე აღნიშნეს, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი მასალა ამოსავალი წერტილია ადამიანის მიგრაციის გზების დასადგენად. ხოლო 90-იანი წლებიდან, უცხოელი მეცნიერები ქართველ სპეციალისტებთან ერთად უშუალოდ ჩაერთნენ ჩვენი ძეგლების არქეოლოგიურ და მეცნიერულ შესწავლაში. ჩვენთან თანამშრომლობს კიოლნის მონრეოპოს მუზეუმი (გერმანია), ჰარვარდის, ჩრ. ტეხასის (აშშ), ჰიბროუს და ჰაიფას (ისრაელი), კორკის (ირლანდია) უნივერსიტეტები და საფრანგეთის ბუნების ისტორიის ინსტიტუტი. ჩვენს პროექტებს აფინანსებს ისეთი დიდი საერთაშორისო ფონდები, როგორებიცაა მერიცან სცჰოოლ ოფ რეჰისტორიკ ლესეარცჰ (ეაბოდყ უსეუმ, არვარდნივერსიტყ), .შ.. ეაკყ ოუნდატიონ, ატიონალ ეოგრაპჰიკ შოციეცყ, ჭენნერ-რენ აუნდატიონ და საფრანგეთის საგარეო სამინისტრო.

- იქნებ გვითხრათ, რა სიახლეებია საქართველოში კვლევის მეთოდუკასთან დაკავშირებით. რამდენადაა გათვალისწინებული მსოფლიო გამოცდილება?

- მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოში უკვე დიდი ხანია მიმდინარეობს ქვის ხანის შესწავლა, ბევრი პრობლემა ჯერ კიდევ გადასაჭრელია. წარსულში გათხრების მეთოდუკა არ შეესაბამებოდა

თანამედროვე სტანდარტებს (მაგრამ ეს არა მარტო ქართველი არქეოლოგების პრობლემა იყო, უნინ საფრანგეთშიც და ისრაელშიც, ყველგან სადაც ითხრებოდა ქვის ხანის ძეგლები, დღევანდელი გადმოსახედიდან იგივე პრობლემა იდგა). მაგალითად, ითხრებოდა სქელი ფენები, პრეპარირებული მინა არ ირეცხებოდა, პალეონტოლოგიური კვლევისას მხოლოდ ცხოველთა სახეობას ადგენდნენ, არ ხდებოდა მასალის ზუსტი ფიქსაცია და, რაც მთავარია, არ გვექონდა აბსოლუტური თარიღები. უცხოელ კოლეგებთან თანამშრომლობამ საშუალება მოგვცა გაგვეზიარებინა მათი გამოცდილება და ჩვენც ძეგლი თანამედროვე მეთოდების გამოყენებით გაგვეთხარა. ქვის ხანის ძეგლის რაობის დადგენა აუცილებელია ინტერდისციპლინარული კვლევის შედეგების გათვალისწინებით, როგორებიცაა გეომორფოლოგია და სედიმენტოლოგია, პალეონტოლოგია და ზოოარქეოლოგია, პალინოლოგია, ქვის დამუშავების ტექნოლოგია, აბსოლუტური თარიღები. უკანასკნელ წლებში, უცხოელ კოლეგებთან ერთად და მათი დაფინანსებით უკვე რამდენიმე ძეგლია ასე გათხრილი და შესწავლილი, მაგ.: შუა და ზედაპალეოლითური ფენების შემცველი ორთვალა კლდე, ზედაპალეოლითის ხანის მრავალფენიანი ძეგლი ძუძუანა, ზედაპალეოლითური და მის შემდგომი პერიოდის ძეგლი კოტიას კლდე, ბონდი და უნდო, სანურბლიას მღვიმე, სადაც წელს დაფიქსირდა საცხოვრებელი დონის 3 იატაკი და კერიის ადგილი, მღვიმეში ასეთი იატაკის დაფიქსირება საკმაოდ რთული და საშური საქმეა, ესეც გათხრების მეთოდიკის შეცვლასთანაა დაკავშირებული, დღეს ქვის ხანის ყველა ძეგლზე მხოლოდ 5 სმ სისქის ფენა იხსნება, რაც მაქსიმალურად გამორიცხავს ინფორმაციის დაკარგვას და სტრატოგრაფიული თანმიმდევრობის არევის საშუალებას. ახლა იწყება სამხრეთ კავკასიის ძეგლების ფარავანი I და ბავრა-აბლარის

(ახალქალაქი) შესწავლა. ძეგლების ხელახალმა შესწავლამ შეცვალა საქართველოს პალეოლითის ქრონოლოგია, განსხვავებული შეხედულება წარმოაჩინა შუაპალეოლითიდან ზედაპალეოლითზე და მონადირე-შემგროვებელი საზოგადოებიდან დამჯდარ მეურნეობაზე გარდამავლობის საკითხთან დაკავშირებით. გამოვლინდა ხელოვნების მცირე ფორმების მრავალფეროვნება, გაიზარდა ძვლის იარაღების რაოდენობა და მათი ტიპოლოგია, ზოოარქეოლოგიური კვლევის შედეგად დადგინდა მონადირე-შემგროვებელის სამონადირეო სტრატეგიები და მათი განსხვავებები ქვის ხანის სხვადასხვა პერიოდში. პალინოლოგიურმა კვლევამ სელის ბიჭკოს სახით, უნიკალური აღმოჩენა მოგვცა, სულ ახლახან კი დადგინდა ის სამკურნალო მცენარეები, რომლებსაც იყენებდა ძუძუნას მონადირე-შემგროვებელი ადამიანი. აღდგენილია გარემო პირობები, აცივებისა და დათბობის პერიოდები. ისინი გამყარებულია აბსოლუტური თარიღებით. ახალი პროექტის ფარგლებში, რომელიც დუბლინის უნივერსიტეტის, ტრინიტი კოლეჯის თანამშრომლობით მიმდინარეობს, ხდება ანთროპოლოგიური მასალის დნმ-ს შესწავლა, რაც საშუალებას მოგვცემს თვალი ვადევნოთ ადამიანთა მიგრაციის გზებს, გომობრივ კავშირებსა და პოპულაციების გავრცელებას ძველი მსოფლიოს ტერიტორიაზე.

- და ბოლოს, ბუნებრივია, არსებობს პრობლემები, რომელ მათგანზე გაამახვილებდით ყურადღებას?

- პრობლემები, რა თქმა უნდა, არის. პირველი, რასაც მე აღვნიშნავდი ის არის, რომ ახალგაზრდები არ ინტერესდებიან ქვის ხანით. ალბათ ეს ჩვენი ბრალიცაა, ვერ ვახერხებთ მათ სათანადო

დაინტერესებასა და მოზიდვას. თუმცა ჩვენ ექსპედიციებში ყოველთვის არიან სტუდენტები თსუ-დან, ილიას უნივერსიტეტიდან, ბათუმისა და სოხუმის უნივერსიტეტებიდან, მაგრამ საბოლოოდ ისინი სხვა პერიოდით ინტერესდებიან. პრობლემაა დაფინანსებაც, ჩვენ მხოლოდ უცხოელ კოლეგებზე ვართ დამოკიდებულები, თუმცა ამ საკითხში ჩართულია ილიას უნივერსიტეტი და რუსთაველის სახელმწიფო ფონდი. მაგრამ ეს საკმარისი არ არის. აუცილებელია სისტემატური დაზვერვების ჩატარება საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე ახალი ძეგლების აღმოსაჩენად, რაც ფინანსებთან და ადამიანურ რესურსებთანაა დაკავშირებული. მთავარია ახალგაზრდა თაობა მოვიდეს მუზეუმში. არ უნდა დაიკარგოს ქვის ხანის შესწავლის ტრადიცია და სკოლა, რომელიც აქ მრავალი წლის განმავლობაში ჩამოყალიბდა.

სტუდენტური გვერდი

ჭრაქევი ბონიო-აფსაროსიდან

ლანა ბურკაძე

ლანა ბურკაძე დაიბადა ქობულეთში. 2012 წელს დაამთავრა შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტი. ამჟამად იმავე უნივერსიტეტის მაგისტრანტია. ეუფლება კავკასიისა და შავიზღვისპირეთის არქეოლოგიის სპეციალობას. მიღებული აქვს მონაწილეობა მრავალ სამეცნიერო კონფერენციაში, 2009 წელს სტუდენტთა და ახალგაზრდა მეცნიერთა სიმპოზიუმზე წარადგინა მოხსენება: “მოგზაურობა ისტორიულ ტაოკლარჯეთში”, არის ავტორი რამდენიმე სამეცნიერო ნაშრომისა. მონაწილეობდა ფიჭვნარის არქეოლოგიურ ექსპედიციაში.

ჩვენი ჟურნალის გვერდი ლანა ბურკაძის სტატიით იხსნება.

2011 წლის აგვისტო-სექტემბერში გონიო-აფსაროსის მუდმივ-მოქმედმა არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ციხის შიდა ტერიტორიაზე საველე არქეოლოგიური კვლევა-ძიება განახორციელა. შესწავლილ იქნა მეტად საინტერესო ადგილობრივი თუ იმპორტული ნაწარმი.

გამოვლინდა იმპორტული ნაწარმის თიხის ჭრაქები, მათ შორის, მთლიანი ნიმუშები.

ჭრაქები გამოიყენებოდა, როგორც საზოგადოებრივი, ისე საცხოვრებელი და სხვა ნაგებობების გასანათებლად. განსაკუთრებით ბევრი სინათლე და შესაბამისად, ბევრი ჭრაქი დღესასწაულებზე იყო საჭირო.

თიხის ჭრაქებს ქ.ნ VII საუკუნეში ამზადებდნენ. არის ოქროსა და მარმარილოს ჭრაქების აღმოჩენის შემთხვევები. ნაპოვნია, აგრეთვე, რკინისაგან, ტყვიისაგან და მინისაგან დამზადებული ნიმუშები (Romische lampen 1997:10-15).

ჭრაქები ფართოდ ელინისტურ ხანაში ვრცელდება, ქ.ნ. III საუკუნეში ხდება მათი ყალიბში დამზადება. ტექნოლოგია არ იყო რთული და ძირითადად ერთგვაროვან საწარმოო პროცესს ეყრდნობოდა. ჭრაქებს აკეთებდნენ სამეთუნეო ჩარხზე, მორგვზე, უფრო მეტად კი, საგანგებო ყალიბში. ყალიბები ძირითადად ორსადგულიანი იყო. ჭრაქის ორივე ნაწილი თიხის თხელი მასით ილესებოდა. მასის გახმობას ნახევარი საათი სჭირდებოდა. შემდეგ ყალიბებიდან იღებდნენ. საჭირო იყო ერთი დღით გაჩერება შეერთებამდე. დარჩენილი ნაკერი მუშავდებოდა მოდალური შტამპით. ჰაერში გაშრობის შემდეგ ჭრაქს ლუმელში წვავდნენ, უკვე გამომხმარს სხვადასხვა ორნამენტებით ფარავდნენ (Romische lampen 1997:17-18).

პატრუქი ჭრაქისათვის ლერწმის გულისაგან, პაპირუსისაგან მზადდებოდა. უნდა ვივარაუდოთ, რომ კოლხეთში ამ მიზნით სელსა და კანაფსაც იყენებდნენ (კილურაძე, 1977:214).

სანვავად გამოიყენებოდა თხილის, ყაყაჩოს, წიფლისა და სელის ზეთები, ასევე ზეითუნის ზეთი ან ქონი.

რომაულ ხანაში ჭრაქები უფრო ფართოდ ვრცელდება. მათ დიდი რაოდენობით ამზადებდნენ ანტიკური სამყაროს მთელ რიგ ტრადიციულ კერამიკულ სახელოსნოებში, როგორც შიდა მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად, ისე საექსპორტოდაც, რაც საგარეო ბაზარზე მათზე დიდი მოთხოვნილებით იყო განპირობებული. სწორედ ამ ფაქტორმა გამოიწვია სპეციალიზირებული სახელოსნოების წარმოშობა: ეფესოში, პერგამოსში, სამოსზე, ათენში, რომში, კართაგენში და სხვ., ანუ იქ, სადაც საგარეო ბაზრისათვის დიდი რაოდენობით ამზადებდნენ ჩვენთვის საინტერესო პროდუქციას (ებრალიძე, 2005:5).

რაც შეეხება, კერძოდ 2011 წლის არქეოლოგიური ექსპედიციის დროს აღმოჩენილ ჭრაქებს, განვიხილოთ თითოეული მათგანი:

1. ჭრაქი აღმოჩენილია SW IX სექტორში. ჭრაქს აკლია ფარაკის ქვედა ნაწილი. აქვს ჩაზნექილი ნაკლული ფარაკი, რომელიც გვერდისგან ორი მრგვალი ზოლითაა გამოყოფილი და ნახევარწრიული, ერთმანეთთან მიჯრით განლაგებული ორნამენტითაა გაფორმებული. საპატრუქე შემორჩენილია მთლიანად. ჭრაქს გვერდები მომრგვალებული და ტანზე გადაშლილი აქვს. ქუსლი ბრტყელი, ყური მარყუჟისებური, ერთღარიანი (სურ.: 1.2). ჭრაქი წითელლაკიანია, იგი მიეკუთვნება, რომაულ ხანას. ამ სახის ჭრაქები მრავლად გვხვდება არა მარტო გონიო-აფსაროსში, არამედ სხვა ძეგლებზეც (სოხუმში, ბიჭვინტაში, ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში თუ ხმელთაშუაზღვის სხვა თანადროულ ძეგლებში). ნაწარმი მცირეაზიულია.

2. შემდეგი ჭრაქიც აღმოჩენილია SW IX სექტორში, ჭრაქის ფარაკი ჩაზნექილია, აქვს სადა მომრგვალებული გვერდები, შუა

ნაწილში ფარაკი ჩაზნექილია. საზეთეს ირგვლივ გამოსახულია ყვავილის ან წინვისებური ორნამენტი. საპატრუქესთან დატანილია ნაჭდევი. ჰქონია ოვალურგანივკვეთიანი, ზემოთ აზიდული ყური. ძირი მომრგვალებულია, ჭრაქი წითელლაკიანია (სურ.: 3.4). მსგავსი ჭრაქი გხვდება ათენის აგორის მასალებში, რომელიც ქ.შ. III-IV საუკუნეებითაა დათარიღებული (Perlzweig, 1961:135).

3. ჭრაქი აღმოჩენილია SW VIII სექტორში. ჭრაქის ჩაზნექილ ფარაკზე დატანილია ეროსის გამოსახულება. ფარაკს მარჯვენა მხარეს, ორნამენტის გვერდით აქვს პატარა საზეთე. საპატრუქე მოზრდილი და წრიულია. გვერდები მომრგვალებული, ოდნავ გაშლილი, ქუსლი ბრტყელი. ჭრაქი წითელლაკიანია (სურ.: 5.6).

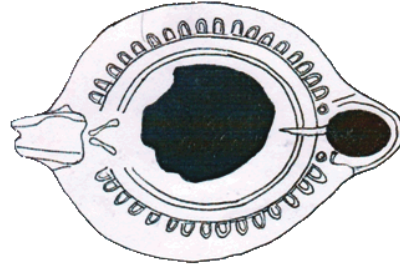
ეროსი (ეროტი, ეროს), რომაელთა ამორი (ამურა) კუპიდონი, ოქროს ფრთოსანი ლამაზი ბიჭუნა, სიყვარულის ძველი ღვთაება, სამყაროს სანყისი, ბუნების შემოქმედებითი ღმერთია. იგი შვილდ-კაპარჭით აღჭურვილი ბავშვის სახით აღიქმებოდა. მისგან დაუჭრელი არცერთი ცოცხალი არსება არ რჩება დედამინაზე, ცაში, ზღვასა და ქვესკნელში. ამ ღვთაების კულტი განსაკუთრებით ძლიერი იყო თესპიაში, ტენში, კრეტაზე, სამოსზე და ა.შ. მისი ატრიბუტებია მშვილდ-ისარი, კაპარჭი, ჩირაღდანი (გელოვანი, 1983:176-177).

მსგავსი გამოსახულებიანი ჭრაქები ფართოდ გავრცელებულია და აღმოჩენილია შავიზღვისპირეთში, კერძოდ ქერსონესში, ასევე ათენის აგორაზე, კართაგენში, პერგამოსში და სხვა ძველთა კულტურულ ფენებში. ისინი ქ.შ I საუკუნის დასასრულითა და II საუკუნის პირველი ნახევრით თარიღდება (ებრალიძე, 2005:63).

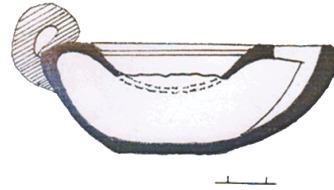
ჩვენ მიერ განხილული მთლიანი ნიმუშების გარდა, აფსაროსში წარმოდგენილი იყო ჭრაქების სხვა ფრაგმენტებიც. აფსაროსის კულტურული ფენების თანმხლები არქეოლოგიური მასალებისა და პარალელების მიხედვით ისინი რომაული ხანით თარიღდება. აქ აღ-

მოჩენილი ნივთები რომაელი ჯარისკაცებისთვის იყო განკუთვნილი. გამოვლენილი ჭრაქების რაოდენობა ყოველწლიურად იზრდება.

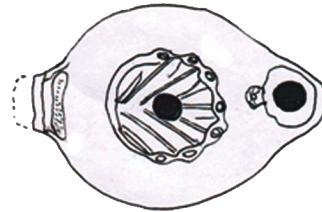
• სურათი 1.

• სურათი 2.

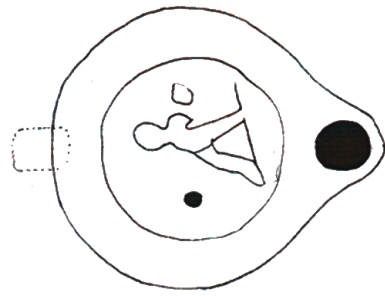
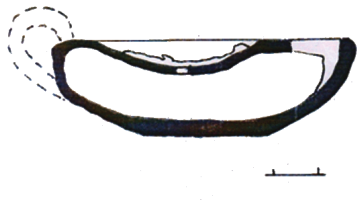
• სურათი 3.

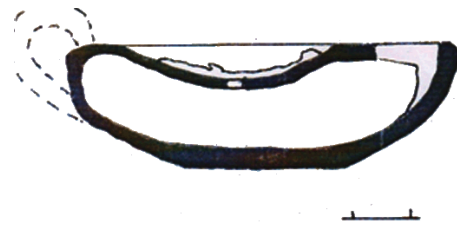
• სურათი 4.

• სურათი 5.

• სურათი 6.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. კილურაძე ნ. 1977, ქრატეები ბიჭვინთის ნაქალაქარიდან-დიდი პიტიუნტი, II, თბ.
2. ებრალიძე გ. 2005, გონიო-აფსაროსი, VI, თბ.
3. *Römische lampen und leuchter. Auswahlkatalog des Rheinischen Landesmuseums Trier* (Von Karin Goethert mit einem Beitrag zuden Firmalampen von Klaus Werner). Trier 1997.
4. Judith Perlzweig, 1961. *Lamps of the Roman period The Athenian agora, VIII*. New Jersey 1961.

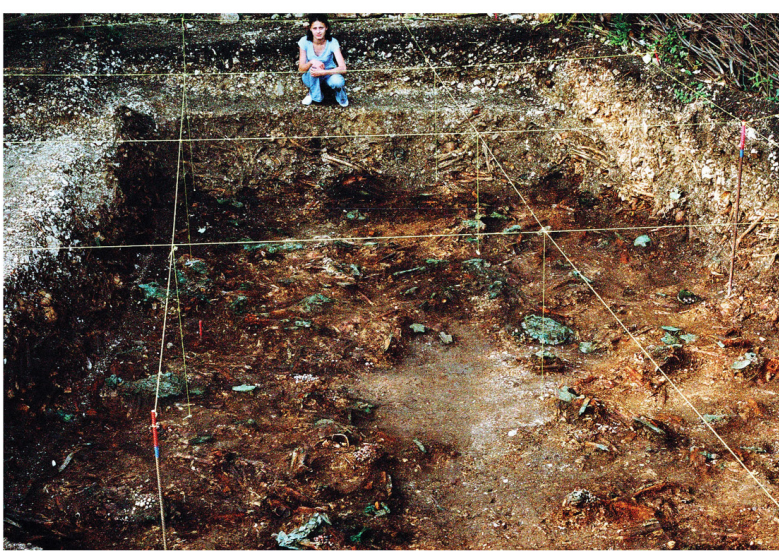
გ ა ი ც ა ნ ი თ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

ც ა ი შ ი ს ს ა მ ა რ ო ვ ა ნ ი

რევაზ პაპუაშვილი

გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის სამაროვნების შესწავლა ცენტრალურ კოლხეთში XX საუკუნის 70-იანი წლებიდან დაიწყო. დღესდღეობით ამ რეგიონიდან ცნობილია: ურეკის, ნიგვზიანის, ერგეტის, მუხურჩის, დღვაბისა და ცაიშის სამაროვნები. აღნიშნული ძეგლები ორი ძირითადი ნაწილისაგან შედგება, ესენია: მიწის ზედაპირზე მონყობილი საკულტო მოედნები და მის პერიმეტრზე განლაგებული დიდი კოლექტიური სამარხი ორმოები — აკლდამები,

მიცვალებულთა მეორეული დაკრძალვით. როგორც წესი, საკულტო მოედნებზე ვხვდებით სხვადასხვა ხასიათისა და პერიოდის ცალკეულ ნივთებს, აგრეთვე ადამიანის ძლიერ დაქუცმაცებულ ძვლებს. ძვლებსაც და ნივთებსაც აშკარად ეტყობა ცეცხლის ზემოქმედების კვალი. სამარხი ორმოები — აკლდამები მიწის სიღრმეში 1-2 მ-დეა ჩაჭრილი, 20 მ²-დან 80 მ²-დე ფართობს მოიცავს და დრომოსით (საგანგებო

1

შესასვლელი) საკულტო მოედნებთან არის დაკავშირებული. არც ძვლებზე და არც არტეფაქტებზე, რომლებიც სამარხებშია მოპოვებული, ცეცხლის ზემოქმედების ნიშნები არ ჩანს.

ცაიშის სამაროვანი მდებარეობს დასავლეთ საქართველოში, ცენტრალური კოლხეთის ჩრდილოეთ ნაწილში, ზუგდიდის რაიონის, სოფ. ცაიშში, უბან ცაცხვში. ის თბილისი-ზუგდიდის საავტომობილო გზიდან მარჯვნივ, ასიოდე მეტრით დაშორებული ადგილობრივი მცხოვრებლების რევაზ და მურთაზ ტუფურიების საცხოვრებელი სახლების უკან, დაფნის პლანტაციაშია ლოკალიზებული. სამაროვანს სამხრეთიდან ნაკადული ჩამოუდის.

აქ წლების განმავლობაში, მუშაობის დროს ოჯახის წევრები ხშირად პოულობდნენ სხვადასხვა სახის კერამიკას, ბრინჯაოსა და რკინის ნივთებს, მძივებს, ადამიანის ძლიერ დანაწევრებული ძვლის ფრაგმენტებს. ეს ფაქტი სამეგრელოს სამხარეო სამეცნიერო ცენტრისათვის (მაშინდელი ხელმძღვანელი ილია ანთელავა) და ზუგდიდის მუზეუმისათვის (დირექტორი თენგიზ ესებუა) 2001 წელს გახდა ცნობილი. იმავე წელს მოხდა აღნიშნული ადგილის ზედაპირული დათვალიერება, ხოლო მოპოვებული მასალის საფუძველზე დადგინდა ძვლის სავარაუდო ხასიათი (სამაროვანი) და ზოგადი თარიღი (ძვ. წ. II ათასწლეულის დასასრული — I ათასწლეულის III-II საუკუნეები).

სამაროვნის აგებულებისა და ფართობის განსაზღვრის, შესწავლის მეთოდისა და პერსპექტივაში სამოქმედო პროგრამის შემუშავების მიზნით 2003 წელს ჩატარდა სადაზვერვო-მანიპულაცი-

ური სამუშაოები, გაივლო საცდელი თხრილები. გაირკვა, რომ სამაროვანი დაახლოებით 1 ჰექტარ ფართობს მოიცავს, მის ცენტრალურ ნაწილში კი ორი კოლექტიური სამარხი ორმოს — აკლდამის კვალიც დაფიქსირდა (ტაბ. I).

ამ ორთაგან უფრო დასავლეთით მდებარე 1 სამარხი ორმოს შესწავლა 2005 წელს გახდა შესაძლებელი. მისი 15-30 სმ სიგანის კონტური ჩრდილოეთით, სავარაუდო შესასვლელის ფარგლებში, მიწის ზედაპირიდან 40 სმ-ის სიღრმეზე გამოიკვეთა, სადაც ადამიანის თავის ქალების, კიდურის ძვლების, კბილებისა და სხვადასხვა ინვენტარის ფრაგმენტები შეინიშნებოდა. 1-1,40 მ სიღრმეზე მან კუთხეებმომრგვალებული ოთხკუთხედის ფორმა მიიღო და 50 მ2 ფართობზე გავრცელდა. ერთმანეთში არეული ორგანული მასები, ადამიანის ძვლები და მრავალრიცხოვანი ინვენტარი ქმნიდა 10-

15 სმ სისქის სამარხეულ ფენას და აკლდამის მთელ ფართობს მოიცავდა (ტაბ. II1). მასალის განლაგებაში რაიმე კანონზომიერება არ შეინიშნებოდა. საფიქრალია რომ აქ, მაშინ, როდესაც ეს სამარხი ფუნქციონირებდა, გარკვეული წესისა და რიგის მიხედვით შეჭქონდათ ტყავსა და ქსოვილში გახვეული მიცვალებულის ძვლები და ნივთები, შესაბამისი რიტუალის დაცვით აწყობდნენ თაროებზე, ან კიდებდნენ კედლებზე. დროთა განმავლობაში ქსოვილი და ტყავი გაქრა, ორგანულ მასად იქცა და ნივთებთან ერთად

აირია, ამიტომ, დღეს მსჯელობა ცალკეულ სამარხეულ კომპლექსზე შეუძლებელია.

ძალზე მიახლოებული გათვლებით, სამარხ ორმოში რვაასამდე ინდივიდის ძვალი და 1300-მდე ნივთი (მძივების გარდა) აღმოჩნდა. დასამზადებელი მასალის სახით გვხვდება: ქვის, თიხის, სპილენძის, ბრინჯაოს, რკინის, ვერცხლისა და ოქროს ნაწარმი. დიდი რაოდენობითაა სხვადასხვა ხელოვნური მასისა და ბუნებრივი მინერალებისაგან შექმნილი ნაირგვარი ფორმის მძივები. დანიშნულების მიხედვით გამოიყოფა: ჭურჭელი, საბრძოლო და შრომის იარაღები, სამკაულები, ტუალეტის აქსესუარები, საკულტო საგნები და მძივები.

2 სამარხი ორმოს კონტური 1 სამარხიდან აღმოსავლეთით, 2 მ-ის დაშორებით, 40-50 სმ სიღრმეზე გამოიკვეთა და 80 მ² ფართობზე გავრცელდა. სამარხის ძირი და კედლები აქაც ძვლებითა და ინვენტარით იყო მოფენილი. მისი მაქსიმალური სიღრმე მიწის თანამედროვე ზედაპირიდან 1,8-2 მ-მდე იყო (ტაბ. II2). ჩრდილოეთ ნაწილში კარგად ჩანდა 1,5 მ სიგანის შესასვლელი — დრომოსი, რომელიც ამოვსებული იყო ძვლითა და ინვენტარით. ის სავარაუდოდ საკულტო მოედნისაკენ არის მიმართული და ჯერ ისევ გაუთხრელია.

გათხრების მონაწილე ანთროპოლოგის ლ. ასლანიშვილის გამოთვლით სამარხი 2000-მდე მიცვალებულის განსასვენებელი უნდა ყოფილიყო. ქსოვილში ან ტყავში შეხვეული მიცვალებულის ძვლები და ინვენტარი ამ განსასვენებელშიც ალბათ ისეთივე წესით შეჰქონდათ, როგორც პირველში. აქ მოპოვებული ნივთების (მძივების გარდა) რაოდენობა 800 ერთეულს აღემატება. მათ დასამზადებლადაც იგივე მასალაა გამოყენებული, რომელიც 1 სამარხში და მათი დაყოფა ფუნქციონალური თვალსაზრისითაც პირველის ანალოგიურია. აქვე შევნიშნავთ, რომ ორივე სამარხში

ბრინჯაოს, განსაკუთრებით კი რკინის ნივთები ძალიან ცუდად იყო დაცული და რიგ შემთხვევაში ჟანგის გროვებად არის ქცეული.

წარმოდგენილი სამარხები ძირითადი კონსტრუქციული მახასიათებლებით ტიპურია ამავე რეგიონში შესწავლილი სამარხებისა, თუმცა დანარჩენს ზომებითა და ინვენტარის სიუხვით აღემატება. თითოეული სამარხი დროის ხანგრძლივ (50 წელი, ოდნავ მეტი ან ნაკლები) მონაკვეთში ფუნქციონირებდა, ამიტომ, ბუნებრივია, რომ სხვადასხვა ნივთი სხვადასხვა დროსაა დამზადებული და ჩატანებული მიცვალებულის ძვლებთან ერთად.

არტეფაქტების მნიშვნელოვანი ნაწილი ორივე კომპლექსისათვის ერთგვაროვანია, რაც აშკარად მიუთითებს, რომ მათ შორის ქრონოლოგიური სხვაობა არ არის დიდი. ამავე დროს, 2 სამარხში მოპოვებული ბრინჯაოს ცულები (ტაბ. VII), 1 სამარხში მოპოვებულთან (ტაბ. VI) შედარებით, აშკარად არქაული ფორმებით გამოირჩევა. საყურადღებოა ბრინჯაოსა და რკინის სატევართა რაოდენობრივი შეფარდებაც. პირველში 66 ბრინჯაოსა და 185 რკინის სატევარი იყო, მაშინ როდესაც მეორეში 108 ბრინჯაოსა და 54 რკინის აღმოჩნდა. პირველში 12 ბრინჯაოსა და 6 რკინის ფიბულაა მოპოვებული, მაშინ, როდესაც მეორეში 16 ბრინჯაოსა და 3 რკინისა. შესაძლოა, ქრონოლოგიურ

სხვაობაზე მიუთითებდეს ისიც, რომ მეორე სამარხში ვერ ვხვდებით სამინათმოქმედო იარაღის ისეთ სახეობას, როგორც თოხი და ნამგალია, რომელიც დასტურდება 1 სამარხში და დამახასიათებელი ხდება ძვ.წ. VII — VI სს. კომპლექსებისათვის.

აბსოლუტური ქრონოლოგიის თვალსაზრისით აღსანიშნავია, რომ 1 სამარხი ხასიათითა და ინვენტარის შედგენილობით განსაკუთრებულ სიახლოვეს ამჟღავნებს ისეთ ცნობილ კომპლექსებთან, როგორებიცაა: ურეკის 3, ერგეტა I-ის 5 და ერგეტა II-ის 4 კოლექტიური სამარხები. ისინი რკინის ათვისების I საფეხურს, ანუ იმ ეპოქას განეკუთვნება, როდესაც რკინის რესურსი იარაღისა და სამკაულის დასამზადებლად უკვე საკმარისია, მაგრამ სათანადო ტექნოლოგიისა და გამოცდილების დეფიციტის გამო, რკინის არტეფაქტები ჯერ ისევ ბრინჯაოს პროტოტიპების მიხედვით არის დამზადებული. არ გვაქვს რკინის თოხები, სახნისები, სეგმენტისებრი იარაღი, დიდი ზომის მოხრილი დანები და აკინაკისებრი სატევრები, ანუ ისეთი ნივთები, რომლებიც ჩნდება ძვ.წ. VII ს. პირველ ნახევარში და ძვ.წ. VII ს. მეორე ნახევრიდან სამარხეულ ინვენტარში განმსაზღვრელ საგნებს წარმოადგენს. ვფიქრობთ, ცაიშის 1 სამარხი ორმო გამართული იყო და ფუნქციონირებდა ძვ.წ. VIII ს. მეორე და ძვ.წ. VII ს. პირველ ნახევარში.

1

2

3

2 სამარხი უფრო ადრეა გამართული, ვიდრე 1, თუმცა ისინი ქრონოლოგიურად ებმის ერთმანეთს და პირველი მეორის გაგრძელებაა.

ზოგიერთი იარაღის არქაული ფორმები ბრინჯაოსა და რკინის არტეფაქტების თანაფარდობასთან ერთად გვაძლევს საფუძველს მისი ფუნქციონირების თარიღი ძვ.წ. VIII ს. პირველი ნახევრით ან, უფრო ზოგადად, ძვ.წ. I ათასწლეულის პირველი მეოთხედით განვსაზღვროთ.

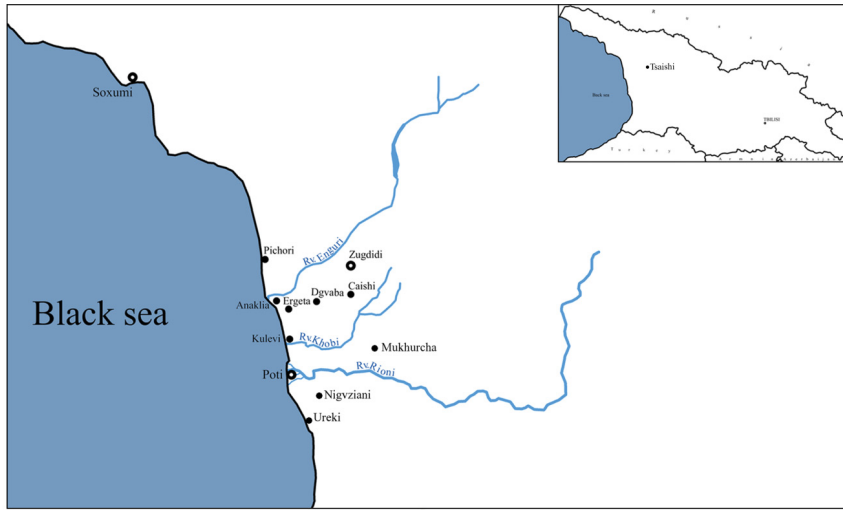
გარდა ქრონოლოგიური ასპექტისა, აქ ყურადღებას ორივე კომპლექსში მოპოვებული ოქროს მაღალმხატვრული ნაწარმიც იქცევს (ტაბ. XVII, XVIII), რომელიც უძველესია დასავლეთ ამიერკავკასიის საოქრომჭედლო პროდუქციაში.

საყურადღებოა გრაფიკული დეკორით შემკული ბრინჯაოს სარტყლების დადასტურება 1 სამარხში (ტაბ. IX6,10), რომელიც ადრე მხოლოდ ერგეტა I-ის

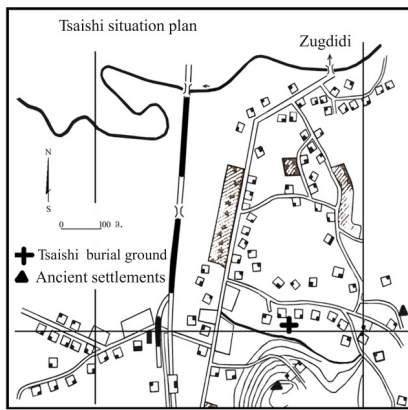

XI

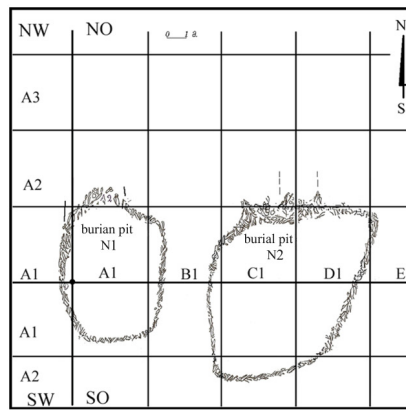

1

2

3

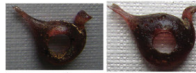
5 და ერგეტა II-ის 4 სინქრონულ კომპლექსებში მცირე ფრაგმენტებით იყო წარმოდგენილი. ჩნდება საფუძველი ვარაუდისათვის - შესაძლოა ამგვარი სარტყლები კოლხურ-ყობანური ბრინჯაოს ტიპური ნაწარმი იყოს.

გარესამყაროსთან კონტაქტების თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია ორივე სამარხში აღმოჩენილი ანთროპომორფული ქანდაკებები (ტაბ. XV, XVI), ისინი ერთი მხრივ, უკავშირდება ჩრდილოკავკასიაში მოპოვებულ ანალოგიურ პროდუქციას, მეორე მხრივ, კი კონტინენტურ საბერძნეთსა და კუნძულ სამოსზე — ჰერაიონში აღმოჩენილ ბრინჯაოს მხედარი ქალის სკულპტურულ გამოსახულებებს. ამავე კონტექსტში, არანაკლებ ინტერესს იწვევს ორივე სამარხში აღმოჩენილი ქარვის, მინის, პასტისა და ფაიანსის მძივები (ტაბ. XI). სრულიად განსაკუთრებულია 2 სამარხში აღმოჩენილი

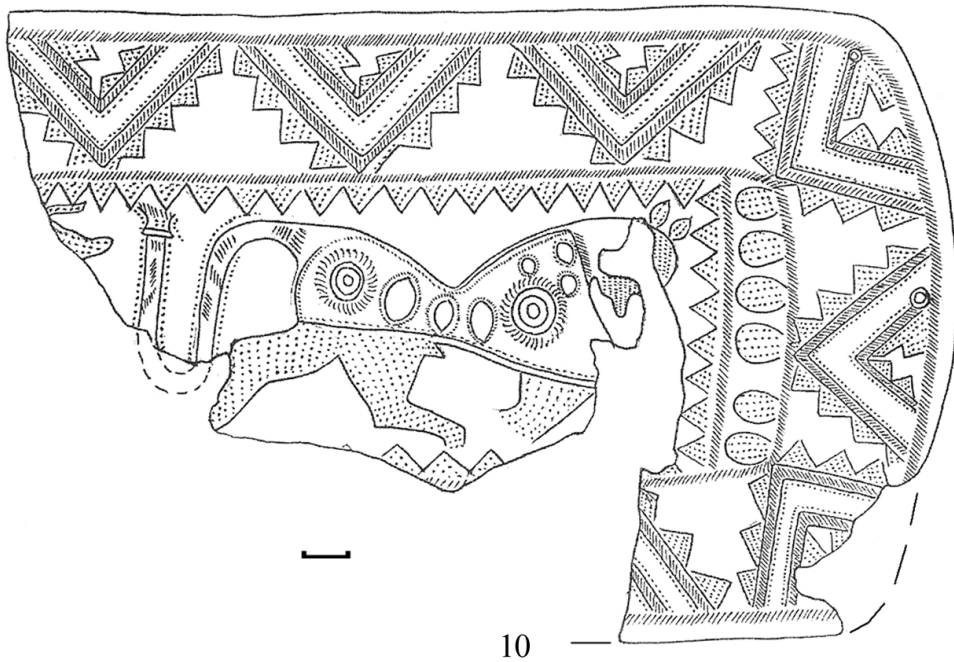
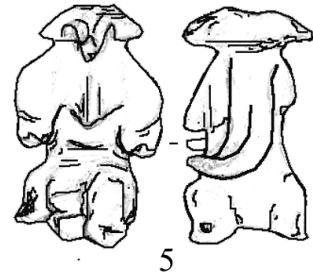
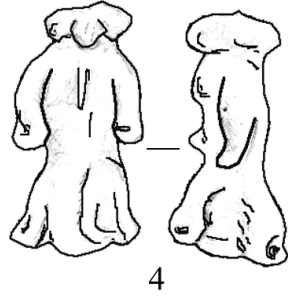
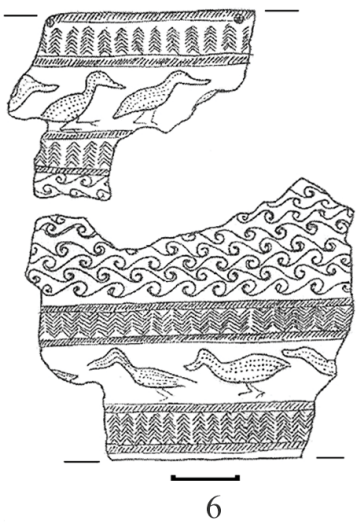
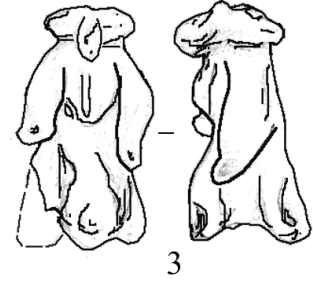
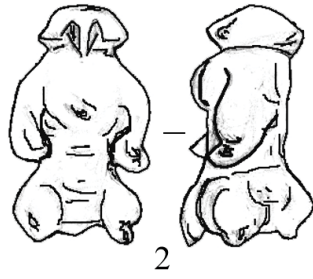
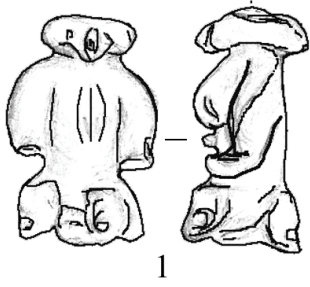
ფერადი მინისაგან დამზადებული ფრინველის (ტაბ. IX7-9, X5,6) სამი და შავი მინის შვიდი ანთროპომორფული გამოსახულება. ისინი მცირე აზიისა და ეგვიპტის სანარმოო ცენტრებს უკავშირდება. ასეთი „ჯუჯა კაცების“ (ტაბ. IX1-5, X3) გამოსახულებები ეგვიპტური ღვთაება „ბესის“ სახელთან ასოცირდება, ხოლო მათი მიზაძვით დამზადებული ამულეტები ხმელთაშუა და შავი ზღვისპირეთშიცაა გავრცელებული.

ცაიშის სამაროვანზე კიდევ მრავალი, ადრეული და უფრო გვიანი, კომპლექსის გამოვლენაა მოსალოდნელი.

V

ტაბულაციის აღწერა

თაბ. I

1. გვიანბრინჯაო-ადრერკინის სამაროვნები ცენტრალურ კოლხეთში.
2. სოფ. ცაიშის სქემატური გეგმა.
3. 1 და 2 სამარხების განლაგება ცაიშის სამაროვანზე.

თაბ. II

1. 1 სამარხი ორმოს საერთო ხედი.
2. 2 სამარხი ორმოს საერთო ხედი.

თაბ. III

1 და 2 სამარხი ორმოების კერამიკა.

თაბ. IV

თოხები და სეგმენტისებრი იარაღი 1 სამარხი ორმოდან.

თაბ. V

ბრინჯაოს სატევრები და რკინის დანა 1 სამარხი ორმოდან.

თაბ. VI

სატევრები და ცულები 1 სამარხი ორმოდან.

თაბ. VII

სატევრები და ცულები 2 სამარხი ორმოდან.

თაბ. VIII

ბრინჯაოს აბზინდები 1 სამარხი ორმოდან.

თაბ. IX

ბრინჯაოს სარტყლები და მინის სკულპურული გამოსახულებები ცაიშის სამარხებიდან.

თაბ. X

მინის სკულპტურა და ბრინჯაოს ფრინველი 2 სამარხი ორმოდან.

თაბ. XI-XII

სხვადასხვა მძივები 1 სამარხი ორმოდან

თაბ. XIII-XIV

საკულტო საგნები 1 სამარხი ორმოდან

თაბ. XV-XVI

ანთროპომორფული გამოსახულებები 1 და 2 სამარხი ორმოებიდან.

თაბ. XVII-XVIII

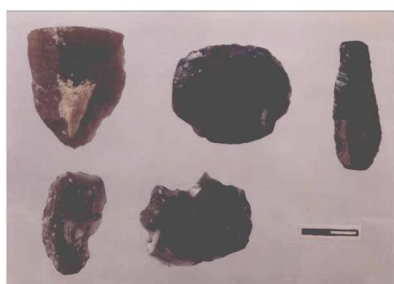
ოქროს სამკაული 1 და 2 სამარხი ორმოებიდან.

ბ ა ი ც ა ნ ი თ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

ფიჭვნარი

ფიჭვნარი საქართველოს ზღვისპირეთის ერთ-ერთი გამორჩეული ძეგლთაგანია. იგი მდებარეობს აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის საკურორტო ქალაქ ქობულეთის ჩრდილოეთით მე-10 კმ-ზე, მდ. ჩოლოქისა და ოჩხამურის შესართავთან. მის შესახებ პირდაპირი წერილობითი ცნობა არ შემოგვენახა. არ გამოვრიცხავთ, რომ პომპონიუს მელასთან მოხსენიებული კიკნოსი ამ უნიკალური ძეგლის უძველესი სახელწოდება იყოს: „სანაპიროს მოსახვევის დასაწყისში ქალაქია, რომელიც, როგორც ამბობენ, ბერძენი ვაჭრების დაარსებულია და კიკნოსი ჰქვია, რადგან როცა ბნელი ქარიშხალი მიაქროლებდა მათ და არ იცოდნენ საით იყო მიწა, გედის ხმამ მისცა ნიშანი“ (ე ჩჰრონოგრა-პჰია, I, 99). გასული საუკუნის 60-იანი წლებიდან წარმოებული გეგმაზომიერი საველე სამუშაოების შედეგად მოპოვებული ნივთიერი კულტურის ძეგლების მიხედვით დასტურდება, რომ ფიჭვნარის ირგვლივ მდებარე გო-

I

II

1

2

III

1

2

3

4

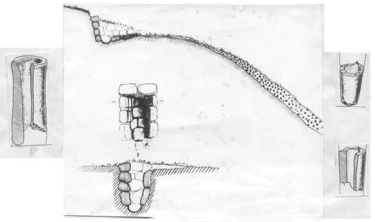
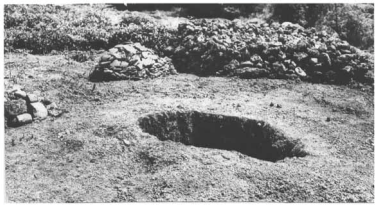

5

რაკ-ბორცვოვანი ზოლი ათვისებულია ნეოლითის ეპოქიდან (ქ.წ. VIII-VI ათასწლეულები). საკაცობრიო ცივილიზაციის სხვა ადრე დანინაურებული კერების მსგავსად აქაც სწორედ ამ საფეხურიდან დაწყებული არამწარმოებლური, მითვისებითი მეურნეობიდან მწარმოებლურ, კულტურულ მეურნეობაზე გადასვლა (გოგიტიძე, 2008). რიგი ნოვაციებით აღინიშნა ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანა (ქ.წ. V-III ათასწლეულები). სოფ. კვირიკეს, ისპანის ტორფქვეშა ნამოსახლა-რის, აჭყვისთავისა და სხვა აღმოჩენების მიხედვით სავარაუდოა, რომ აქაურ მკვიდრთ მნიშვნელოვანი წვლილი შეუტანიათ როგორც ბრინჯაოს მეტალურგიის, ისე კოლხეთის დაბლობის სამხრეთი ზოლის ათვისების პროცესში (კახიძე, 2007ა:212-219).

შუაბრინჯაოს ხანიდან (ქ.წ. II ათასწლეულის პირველი ნახევარი) ფიჭვნართან ახლოს მდებარე ისპანის დაჭაობებისა და სამოსახლოს თითქმის 2 მ სისქის ტორფის ფენით დაფარვის გამო აქედან აყრილი მოსახლეობა ინაცვლებს ფიჭვნარის მიდამოებისაკენ. ჩოლოქ-ოჩხამურის შესართავთან გვიანბრინჯაოს ადრეული საფეხურისათვის (ქ.წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარი) შეიქმნა მძლავრი დასახლება, რომელმაც დიდი როლი შეასრულა ბრწყინვალე კოლხური ტომობრივი კულტურის ფორმირებაში. დანინაურებული ჩანს მინათმოქმედება, მესაქონლეობა, თევზჭერა, ხელოსნური წარმოების სხვადასხვა დარგი (Микеладзе, Хахუთაიშვილი, 1985). განსაკუთრებულია ფიჭვნარის როლი ადრერკინის ხანისთვისაც (ქ.წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევარი). სწორედ აქაურ მკვიდრთა შემოქმედებაა ჩოლოქ-ოჩხამურის აუზში აღმოცენებული რკინის მეტალურგიის მძლავრი კერა (Хахუთაიშვილი, 1987). შეიქმნა პირობები კლასებისა და კლასობრივი საზოგადოების, ქალაქებისა და საქალაქო ცხოვრების, ვაჭართა ფენის წარმოშობისათვის. ეს პროცესები, ბუნებრივია, მნიშვნელოვნად დააჩქარა პონტოსპირე-

თის დიდმა ბერძნულმა კოლონიზაციამ. ფიჭვნარი ხდება მსოფლიო ისტორიული პროცესების უშუალო მონაწილე.

კლასიკური და ელინისტური ხანისათვის ფიჭვნარი იყო აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის, შეიძლება ითქვას, ანტიკური სამყაროს მნიშვნელოვანი საქალაქო ცენტრი, კოლხებისა და ელინების საკონტაქტო ზონა (კახიძე, 1971).

განსაკუთრებით მდიდარი ნივთიერი კულტურის ძეგლებია მოპოვებული ფიჭვნარის სამაროვნებზე. პირველ რიგში აღსანიშნავია ქ.ნ. V საუკუნის კოლხური სამაროვანი, სადაც შესწავლილია 425 სამარხი. ცალკეულ კომპლექსებში გამოვლენილი არქეოლოგიური მასალის მიხედვით სავარაუდოა, რომ კოლხური კულტურა ასულია თავისი განვითარების უმაღლეს საფეხურზე. ფიჭვნარი თამაშობდა თვალსაჩინო როლს როგორც კოლხეთის სამეფოს ისტორიაში, ისე საერთაშორისო ურთიერთობათა სფეროში (კახიძე, 1981). უმნიშვნელოვანესი ძეგლია ფიჭვნარის კლასიკური ხანის ბერძნული ნეკროპოლი. ელინურ ეთნოსთან უშუალოდ დაკავშირებული მეორე სამაროვანი ამიერკავკასიაში ჯერჯერობით არც არის ცნობილი. შესწავლილია 500-

ზე მეტი სამარხი და ათეულობით სააღაპო მოედანი. ჩვენს ხელთაა მრავალრიცხოვანი სხვადასხვა საწარმოო ცენტრის ამფორები, საბერძნეთის მატერიკული ცენტრის ათენის სადა თუ მოხატული ბრწყინვალე ვაზები, მათ შორის ანტიკური მონუმენტური ვაზათმომხატველობის ფუძემდებლის ნიობიდების მხატ-

ვრის კრატერი, ტორვეტიკისა და საიუველირო ხელოვნების ნიმუშები, ნუმიზმატიკური ძეგლები; ინტერლოკალური მონეტები ქიზიკინები ჯერჯერობით ამიერკავკასიაში მხოლოდ და მხოლოდ ფიჭვნარშია დადასტურებული. შეიქმნა ფე-რადი მინის ჭურჭლის საინტერესო კოლექცია (კახიძე, 2007ბ). მესამე დიდი სამაროვანი ელინიზმის ეპოქას უკავ-შირდება. ჯერჯერობით გამოვლენილია 280 სამარხი. სავარაუდოა, რომ ამ დროისთვისაც ფიჭვნარი საქართველოს ზღვისპირეთის მნიშვნელოვანი ცენტრი იყო და კიდევ უფრო ღრმავდება სავაჭრო-ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთობანი ხმელთაშუაზღვისპირეთისა და სამხრეთ შავიზღვისპირეთის ცენტრებთან (კახიძე, ვაშაკიძე, 2010).

ფიჭვნარის სხვადასხვა უბანზე ზოგჯერ თავს იჩენს მეტად საინტერესო ინვენტარის შემცველი ადრეშუასაუკუნეების სამარხებიც, ხოლო სხვადასხვა ეპოქის კულტურული ფენები და სამაროვნები ვრცელ ტერიტორიაზე, თითქმის 120 ჰექტარზეა გაშლილი.

ჯერ კიდევ პატარა ფართობია გათხრილი. წინ ბევრი საინტერესო აღმოჩენაა. ფიჭვნარი თაობების თანამიმდევრული, გეგმაზომიერი კვლევის ობიექტია.

VII

VIII

IX

2

ლიტერატურა

- გოგიტიძე ს. (2008) კინტრიშის ხეობის ქვის ხანის არქეოლოგიური ძეგლები (ქობულეთის ადრენეოლითური ნამოსახლარი). – სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები. ბათუმის ნიკო ბერძენიშვილის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი. ბათუმი.
- კახიძე ა. (1971) საქართველოს ზღვისპირეთის ანტიკური ხანის ქალაქები, თბილისი.
- კახიძე ა. (2007ა) ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანის კულტურა. - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის (აჭარა) ნარკვევები, I, თბილისი, გვ. 212-219.
- კახიძე ა. (2007ბ) ფიჭვნარი II - ანტიკური სამყარო აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში (ფიჭვნარის ძვ.წ. V ს ბერ-ძნული ნეკროპოლი). ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ფიჭვნარის არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობის შედეგები (1967-1987 წწ). ბათუმი-ოქსფორდი.
- კახიძე ა., ვაშაკიძე ნ. (2010) ფიჭვნარი III – ელინიზმი და კოლხეთი. სამარხთა ტიპები და დაკრძალვის წესები ელინისტური ხანის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში. ბათუმის ნ.ბერძენიშვილის სახ. სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის არქეოლოგიური ექსპედიციებისა და საქართველო-ბრიტანეთის ფიჭვნარის ერთობლივი არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობის შედეგები (1965–2004 წწ). ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმი, ოქსფორდის აშშოლის მუზეუმი.
- Кахидзе А. (1981) Восточное Причерноморье в античную эпоху. Батуми.
- Микеладзе Т., Хахутаишвили Д. (1985) Древнеколхидское поселение Намчедури, Тбилиси.
- Хахутаишвили Д. (1987) Производство железа в древней Колхиде, Тбилиси.

ილუსტრაციები

- I. ობსიდიანის იარაღ-ანატკეცები. სოფ. ქობულეთი (ადრეული ნეოლითი).
- II. 1 — კაჯის შუბისპირი (კვირიკე); 2 — თიხის ჭურჭელი (ისპანი); 3. ბრინჯაოს ცული (აჭყვისთავი). ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანა;

- 4 — თიხის ჭურჭელი (ფიჭვნარი). გვიანბრინჯაოს ხანა.
- III. 1, 2, 3 — ყალიბები; 4 — კაჟის ისრისპირი; 5 — კაჟის ნამგლის ჩასართი; 6 — ბრინჯაოს მეტალურგიასთან დაკავშირებული ნივთები (ფიჭვნარი). გვიანბრინჯაოს ხანა
- IV. რკინის სადნობი სახელოსნოები (ჩოლოქ-ოჩხამური აუზი). ძვ.წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევარი.
- V. 1, 2, 3 — ფიჭვნარული კერამიკა; 4 — შავფიგურული ოინოხოია; 5 — ცილინდრული ლეკითოსი; 6 — შტ. Valentin-ის სტილის კანთაროსი (ფიჭვნარი), ძვ.წ. V ს.
- VI. ფიჭვნარის ძვ.წ. V ს. შუახანების წითელფიგურული კრატერი;
- VII. 1. — ოქროს ყელსაბამი; 2 — საყურეები; 3 — რგოლსაკიდი (ფიჭვნარი), ძვ.წ. V ს.
- VIII. 1 — ოქროს ჭრილაფარაკიანი ბეჭედი; 2 — ქიზიკინები ტრიტონისა და ნიმფა კლიტეს გამოსახულებით; 3 — საყურეები (ფიჭვნარი), ძვ.წ. V ს.
- IX. 1 — ვერცხლის ფიალა; 2 — ფერადი მინის ჭურჭელი (ფიჭვნარი), ძვ.წ. V ს.
- X. 1 — ბრინჯაოს სამაჯური; 2 — ფარაკიანი ბეჭდები; 3 — კოლხური და სინოპური მონეტები; 4 — მინის მძივები (ფიჭვნარი) ადრე ელინისტური ხანა.
- XI. 1, 2 — ოქროს საყურეები; 3 — საკიდები, ბეჭედი (ფიჭვნარი), ელინისტური ხანა. 4 — ოქროს ბეჭედი (ფიჭვნარი). ადრეშუასაუკუნეები.

ბ ა ი ც ა ნ ი თ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

უ რ ბ ნ ის ი ქ ა რ ე ლ ის მ უ ნ ი ც ი პ ა ლ ი ტ ე ტ ი

იულონ გაგომიძე

სოფელი ურბნისი მდებარეობს შიდა ქართლში (ქარელის მუნიციპალიტეტი) მტკვრის მარცხენა, მაღალ ნაპირას, ანტიკური და ადრეული შუა საუკუნეების ნაქალაქარის ტერიტორიაზე. წერილობით წყაროებში ურბნისი საქართველოს უძველეს ქალაქთა შორის მოიხსენიება, IV საუკუნის დასაწყისში აქ ერთი თვით შეჩერებულა წმიდა ნინო, მცხეთაში შებრძანებამდე. VI საუკუნეში ურბნისში საეპისკოპოსო კათედრა დაარსდა და აშენდა საეპისკოპოსო ტაძარი, სამნავიანი ბაზილიკა. ის დღესაც სოფლის ცენტრში (სამრეკლო - XVII საუკუნე) დგას. არაბების დროს, მურვან ყრუს შემოსევის შემდეგ, VIII საუკუნეში ურბნისი, როგორც ქალაქი განადგურდა, დასახლება სოფლად იქცა, მაგრამ საეპისკოპოსო ცენტრი დარჩა და დღემდე მოქმედია. 1104 წელს, ურბნისისა და მისი მეზობელი რუისის საეპისკოპოსო კათედრები მასპინძლობდა დავით აღმაშენებლის მიერ მოწვეულ საეკლესიო კრებას.

1953 წელს ურბნისში დაიწყო არქეოლოგიური გათხრები, რომლებიც წყვეტილებით დღემდე გრძელ-

დება, განსაკუთრებით ინტენსიურად ექსპედიცია 1956-1964 წწ. (პ. ზაქარაია) მუშაობდა. არქეოლოგების მიერ გამოვლენილი უძველესი დასახლება ურბნისის ტერიტორიაზე გაჩენილა ქ.ნ. IV ათასწლეულის ბოლო მეოთხედში: სოფლის შუაგულში, მტკვრის პირას აღმართულ ხიზანანთ გორაზე გაითხარა ადრე-ბრინჯაოს ხანის, მტკვარ-არაქსის კულტურის მრავალფენიანი ნამოსახლარი, რომლის ქვედა ფენა ამ კულტურის უძველეს ეტაპს განეკუთვნება. სოფლის დასავლეთით, მტკვრის პირას, ხიზანანთ გორიდან 2 კმ-ის მანძილზე, ამავე კულტურის კიდევ ერთი ქვაცხელების ნასახლარი და სამაროვანი გაითხარა. ქ.ნ. I ათასწლეულის I ნახევარში ურბნისის ტერიტორიაზე არსებობდა მნიშვნელოვანი დასახლება, რომლის საფუძველზე ელინისტური ხანის დასაწყისში, ქ.ნ. IV-III საუკუნეებში ქალაქი წარმოიშვა. ხიზანანთ გორაზე

გათხრილია ადრეელინისტური ხანის ტაძრის ნაშთები. ტაძარში შესვლა შესაძლებელი იყო აღმოსავლეთიდან 18 საფეხურიანი საზეიმო კიბით. ხიზანაანთ გორიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთით გაითხარა სამაროვანი - გვინბრინჯაოს, ადრერკინის ხანის, ელინისტური და გვიანანტიკური ხანის სამარხებით. განსაკუთრებით საყურადღებოა I-III საუკუნეების სამაროვანი, სადაც რამდენიმე ასეული ორმოსამარხი გაითხარა, ზოგ ორმოსამარხში ხის სარკოფაგი გამოვლინდა. სამარხებში მრავალფეროვანი არქეოლოგიური მასალა აღმოჩნდა - სამკაულები (ოქროს, ვერცხლის, ბრინჯაოს, მინის, ქვის, ქარვის, გიშრის), საბეჭდავი ბეჭდები, თიხისა და მინის ჭურჭელი, თიხის დოქები, დიდი რაოდენობით მინის სანელსაცხებლე ჭურჭელი, მონეტები.

V-VI საუკუნეებში ქალაქი ალიზის კომპლექსიანი გალავნით შემოზღუდეს, რომელმაც მურვან ყრუს შემოსევამდე იარსება. გალავნის შიგნით, სოფლის დასავლეთით გაითხარა ადრეული შუა საუკუნეების რამდენიმე ნაგებობა, მათ შორის ქვევრებიანი მარანი.

ბ ა ი ც ა ნ ი თ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

რუსთავი

ნაზი პაჭიკაშვილი

ქალაქი რუსთავი მდებარეობს თბილისის სამხრეთ-დასავლეთით, 27-ე კმ-ზე. სამხრეთ-დასავლეთიდან რუსთავს იაღლუჯის, ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან კი — ჩათმის მთები ესაზღვრება. ჩრდილო-დასავლეთიდან მას ფონიჭალის, ხოლო სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან – გარდაბნის ვრცელი ველები აკრავს. მდ. მტკვარი, რუსთავს 2 ნაწილად ჰყოფს. მტკვრის ნაპირებზე მდებარეობს ბუნებრივი ქალის ტყე, სადაც არქეოლოგიური ძეგლი – რუსთავის ციხესიმაგრე და დასასვენებელი პარკია ხელოვნური ტბით.

არქეოლოგიური მასალების მიხედვით, რუსთავის ტერიტორიის ათვისება შუა ბრინჯაოს ხანაში, ქ. ნ. II ათასწლეულის I ნახევარში

1. რუსთავის ციხე, სამხრეთი ბურჯები, XII ს.

დაინყო, ინტენსიური დასახლებები კი აქ გვიანი ბრინჯაოს ხანიდან – ქ. წ. II ათასწლეულის II ნახევრიდან გაჩნდა. ძველი ქართული საისტორიო თხზულებების „ქართლის ცხოვრებისა“ და „მოქცევაი ქართლისაის“ მიხედვით, რუსთავი საქართველოს ერთ-ერთი უძველესი ქალაქია. „ქართლის ცხოვრების“ ყველაზე ადრეული თხზულების „მეფეთა ცხოვრების“ ავტორის - ლეონტი მროველის (XI ს.) თანახმად, რუსთავი ქართველთა ეთნარქის, ქართლოსის ცოლმა ააშენა და მდ. არაგვის, მტკვრისა და იორს შორის მდებარე ვრცელ მიწა-წყალთან ერთად, ერთ-ერთ შვილს — კუხოსს გადასცა.

ლეონტი მროველი მოიხსენიებს რუსთავს საქართველოს უძველეს ქალაქთა შორის, რომლებიც ქ.წ. IV საუკუნეში, ალექსანდრე მაკედონელის ეპოქაში არსებობდა.

ქ.წ. IV-III სს. მიჯნაზე ქართლის პირველი მეფის ფარნავაზის ადმინისტრაციული რეფორმით, კუხოსის კუთვნილ ტერიტორიაზე კუხეთის საერისთავო ჩამოყალიბდა, რომელიც რუსთავითურთ კახეთის საერისთავოსთან გაერთიანდა.

3

IV საუკუნის შუა წლებში კახეთ-კუხეთის საერისთავო მირიან მეფის ძის რევ უფლისწულის დომენი (საუფლისწულო მამული) გახდა. რევის გარდაცვალების შემდეგ კუხეთი და ქალაქი რუსთავი რევის მეუღლისა და მისი შვილების გამგებლობაში გადავიდა.

IV ს. ბოლოს ქართლის მეფე მირდატ რევის ძემ (383-395 წწ.), რომელიც რუსთავის მფლობელიც იყო, აქ ააშენა ეკლესია, გაიყვანა არხი და მის სათავესთან მდ. მტკვრის მარცხენა ნაპირზე, მცირედ შემალლებულ გორაკზე რუსთავის ციხეც ააგო. ციხისა და არხის ირგვლივ გაშენდა ქალაქი, რომელსაც რუს (არხის) სათავეში მდებარეობის გამო რუსთავი ეწოდა.

V საუკუნის II ნახევრიდან რუსთავი ვახტანგ გორგასლის საეკლესიო რეფორმის შემდგომ – საეპისკოპოსო ცენტრიც გახდა.

V-VIII საუკუნეებში რუსთავი კვლავ მირიან მეფის ძის - რევის მემკვიდრე უფლისწულთა სამყოფელს წარმოადგენდა, რის გამოც იგი რუსთავის პარალელურად მეორე სახელწოდებით „ბოსტან-ქალაქითაც“ მოიხსენიებოდა („ბოსტან“ // „ვოსტან“ ირანულიდან წარმოებული სახელია და საუფლისწულო მამულს, უფლისწულთა ქალაქს აღნიშნავს).

იმჟამინდელი ქალაქის ფართობი დაახლოებით 40 ჰექტარს მოიცავდა. მოსახლეობა კი — 20 000 კაცს აღემატებოდა. განვითარებული იყო ხელოსნობის სხვადასხვა დარ-

4

გები. ქალაქის დანინაურებას ხელს უწყობდა ბარდავი-თბილისისა და ჯავახეთი-კახეთი-ჰერეთის სავაჭრო გზების სიახლოვეც.

735-737 წწ. არაბთა სახალიფოს სარდლის, მურვან ყრუს შემოსევის შედეგად

რუსთავი ძლიერ დაზარალდა. VIII ს. ბოლო მეოთხედში ის კახეთის მთავარმა გრიგოლმა დაიკავა. კუხეთის საერისთავო გაუქმდა და კახეთს შეუერთდა.

სინას მთაზე აღმოჩენილი X ს. ხელნაწერის მიხედვით რუსთავში IX ს-ში რუსთაველთა („რუვისთაველთა“) საგვარეულო არსებობდა, ამიტომ შესაძლებელია, რომ შოთა რუსთაველიც ამ ქალაქიდან იყო.

IX საუკუნეში რუსთავი თბილისის საამიროს შემადგენლობაში შევიდა. 1068 წ. ის თურქ-სელჯუკთა სულთანმა ალფ-არსლანმა აიღო, თუმცა მალევე მეფე ბაგრატ IV-მ (1027-1072 წწ.) დაიბრუნა. ბაგრატის სიკვდილის შემდეგ რუსთავი კლდეკარის ერისთავს ლიპარიტ ბაღვაშს ეჭირა. მოგვიანებით, იგი გიორგი II-მ (1072-1089 წწ.) ლიპარიტს ჩამოართვა და კახეთის მეფე აღსართან II-ს გადასცა. XI ს. 80-იან წლებში რუსთავი კვლავ თურქ-სელჯუკებმა დაიპყრეს.

1115 წ. დავით აღმაშენებლის (1089-1125 წწ.) ლაშქარმა გიორგი ჭყონდიდელის მეთაურობით რუსთავი გაათავისუფლა და სამეფო ხელისუ-

5

6

7

8

9

მოჰყავდათ მარცვლეული კულტურები. განათხარში აღმოჩენილი მრავალრიცხოვანი ადგილობრივი და უცხოური მონეტების მიხედვით ჩანს, რომ რუსთაველი ვაჭარხელოსნები ინტენსიურად ვაჭრობდნენ მეზობელ ქვეყნებთან.

თამარის მეფობის (1178-1213 წწ.) პერიოდში ქალაქმა რამდენიმე მფლობელი გამოიცვალა. მას ჯერ თამარ მეფის მეჭურჭლეთუხუცესი აბულასანი, მოგვიანებით კი ამირსპასალარი ზაქარია მხარგრძელი მართავდა.

სამეფო მოხელეებისა და ადგილობრივი ფეოდალების გარდა მნიშვნელოვან ქონებას ფლობდა ეკლესიაც. სავარაუდოდ, ამ დროს რუსთავის ტერიტორიაზე რამდენიმე ეკლესია, მათ შორის რუსთველი ეპისკოპოსის საკათედრო ტაძარი უნდა მდგარიყო.

1265 წ. რუსთავი მონღოლთა ქვეყნის - ოქროს ურდოს ყაენის ბერქას ლაშქარმა გაანადგურა. იავარქმნილმა ქალაქმა აღდგენა ვეღარ შეძლო. ამ დროიდან შუა საუკუნეების ერთ-ერთი დიდი და მრავალრიცხოვანი ქალაქი უმნიშვნელო დასახლებად იქცა.

10

11

XVII-XVIII სს. მიჯნაზე ქართლის მეფემ - ერეკლე I-მა (1688-1703 წწ.) რუსთავში საზამთრო რეზიდენცია მოიწყო და სცადა ქალაქის აღდგენა. მოგვიანებით ვახტანგ VI-მ იგი გაანადგურა, ხოლო რუსთავის არხი აღადგინა. 1865-1867 წწ. არხი კიდევ ერთხელ განაახლა რუსეთის იმპერიის „კავკასიაში ქრისტიანობის აღმდგენელმა საზოგადოებამ“.

ძველ ნაქალაქარზე 1944 წ. ამიერკავკასიის მეტალურგიული ქარხნისა და ახალი დასახლების მშენებლობა დაიწყო, რომელსაც 1948 წ. ქალაქის სტატუსი მიენიჭა. ახალი რუსთავი მსხვილ ინდუსტრიულ ცენტრად ჩამოყალიბდა, აქ წარმოებული პროდუქცია მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში გაჰქონდათ.

რუსთავის მშენებლობის პირველ ხანებშივე ნათელი გახდა, რომ ახალი ქალაქი ძველ, შუა საუკუნეების ნაქალაქარზე შენდებოდა, რაც 1944 - 1948 წწ. აქ ჩატარებული სადაზვერვო და მცირე არქეოლოგიური სამუშაოებითაც დადასტურდა.

12

13

1949 წ. აპრილიდან რუსთავში სისტემატური არქეოლოგიური კვლევა დაიწყო. ექსპედიციას სათავეში ჩაუდგა ერთ-ერთი პირველი ქართველი არქეოლოგი გიორგი ლომთათიძე.

1959 წლიდან დაიწყო რუსთავის ციხისა და მარჯვენა ნაპირის არქეოლოგიური ძეგლების გათხრა, რაც 1965 წლამდე გაგრძელდა. ინტენსიური სამუშაოები მიმდინარეობდა 1972-1989, 2003, 2006-2008 წლებში.

ქალაქის ტერიტორიაზე გაითხარა სხვადასხვა პერიოდის (დანყებული შუა და გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანიდან, შუა საუკუნეების ჩათვლით) არქეოლოგიური ძეგლები. განსაკუთრებით კარგად წარმოჩნდა შუა საუკუნეების ქალაქის ციხე (ციტადელი) სამი სხვადასხვა პერიოდის (IV—V სს., VIII-IX სს., XI—XII სს.), ქვით ნაგები ზღუდით, სასახლეებით (VI-IX და IX-XIII სს), აბანოებითა (VI-VIII სს. და XII-XIII სს.) და სხვადასხვა სახის სამეურნეო (მარანი, სახაბაზო და სხვ.) ნაგებობებით, კოლექტორებით, IV ს. არხის მეტად საინტერესო მონაკვეთით.

მნიშვნელოვანი და მრავალფეროვანი არქეოლოგიური ძეგლები გამოვლინდა ციხის გარშემო განფენილი ნაქალაქარის სხვადასხვა უბანზე: პერიფერიულზე — რიყის ქვით ნაგები საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობები, მარნები, ეკლესიისკენ მიმავალი ქუჩა — ქულბაქებით, ხოლო მდიდრულ უბნებზე — კაპიტალური, ქვით ნაგები, წითლად შეღებილი კრამიტებითა და ანტიფიქსებით შემკული შენობები, ელიტარული სამაროვანი (ქვის სარკოფაგებით), სამეთუნეო სახელოსნო (VIII-IX სს.) და სხვ. რაც შეეხება შუა საუკუნეების

ქალაქის რიგით მოქალაქეთა კუთვნილ სამაროვნებს (ასეთი ოთხია დადასტურებული), ისინი საცხოვრებელი უბნების გარეთაა გამოვლენილი და შესწავლილი.

ამჟამად, რუსთავის არქეოლოგიური ძეგლები მხოლოდ ნაწილობრივაა გათხრილი და იგი შემდგომ კვლევას საჭიროებს. განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს რუსთავის ციხე და აქ

გამოვლენილი IX-XIII სს. სასახლე, რომლის არქეოლოგიური შესწავლა 2008 წელს მეტად საინტერესო კულტურულ ფენებზე შეჩერდა. მიუხედავად ამისა, თამამად შეიძლება ითქვას, რომ რუსთავის ციხის სასახლე ქართული საერო ხუროთმოძღვრების უნიკალური ძეგლია და იქ აღმოჩენილ მასალასთან ერთად განვითარებული შუა საუკუნეების საქართველოს მატერიალური კულტურის მაღალ დონეზე მიგვანიშნებს.

რუსთავის ციხესა და ნაქალაქარზე მოპოვებული დიდძალი არქეოლოგიური მასალა, დაახლოებით 30 000-მდე ექსპონატი, ინახება საქართველოს ეროვნულ და რუსთავის ისტორიულ მუზეუმებში. ისინი გამოყენებული და გამოქვეყნებულია როგორც ცალკეულ ნაშრომებში, ისე რუსთავის არქეოლოგიური ძიებისადმი მიძღვნილ რამდენიმე კრებულში, რომელთა გამოქვეყნება კვლავაც გრძელდება.

ილუსტრაციები

1. რუსთავის ციხე, სამხრეთი ბურჯები, XII ს.
2. რუსთავის ნაქალაქარის ერთ-ერთი საცხოვრებელი უბანი, IV-VIII სს.
3. გულსაკიდი ჯვარი, ვერცხლი, VI ს.
4. გულსაკიდი ჯვარი, ენკოლპიონი, ბრინჯო, XII-XIII სს. III სს.
5. რუსუდან მეფის მონეტა, ვერცხლი, 1230 წ.
6. თამარისა და დავითის მონეტა, ბრინჯაო, 1200 წ.
7. ბიზანტიური მონეტა, კონსტანტინე II (641-668 წწ)
8. გულსაკიდი, ოქრო, XII-XIII სს.
9. სატევრები და შუბისპირები, ბრინჯაო ძვ. წ. XIII-XII სს.
10. დოქი, თიხა, XI-XII სს.
11. მოჭიქული ჯამები, თიხა, IX-X სს.
12. სანვნე, თიხა, XI ს.
13. ყელსაბამი, გიორგი III მონეტებით, XII-XIII სს.
14. მოჭიქული ჯამი, თიხა, ლომის გამოსახულებით, XII-XIII სს.

გ ა ი ც ა ნ ი თ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

გუდაბერტყის ნამოსახლარი

2005 და 2009 წლის გათხრები

გიორგი მინდიაშვილი

გუდაბერტყის ნამოსახლარი მდებარეობს ქ. გორის ჩრდილო-აღმოსავლეთით 7 კილომეტრზე, სოფლებს სვენეთსა და ახალშენს შორის, თბილისი-გორის სამანქანო გზაზე და ვრცელდება,

როგორც გზის ქვეშ, ისე მის ორივე მხარეს. ნამოსახლარი აღმოაჩინა და 1956-1989 წლებში გათხარა ქ. გორის სახელმწიფო ისტორიულ ეთნოგრაფიული მუზეუმის დირექტორმა ს.ნადიმაშვილმა. ნამოსახლარზე გათხრილია ფართობის 80%. ამ ფართობზე მეტნაკლებადაა გადარჩენილი ადრებრინჯაოს ხანის სამშენებლო დონეები, სიმძლავრით 1,0 მ, სავარაუდოდ, ხელუხლებელი გადარჩა გორანამოსახლარის 20%. ნამოსახლარი გორის სამხრეთ-დასავლეთით გათხრილია სამაროვანიც. 2008 წელს გზის მშენებლობასთან დაკავშირებით ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრებით დადგინდა, რომ დასახლება არსებობდა ქ.წ. VI საუკუნემდე, ხოლო კულტურული ფენების სიმძლავრე გორის ძირთან 2-3 მეტრს აღწევს.

2005 და 2009 წელს უკვე განათხარ ფართობზე მცირე მასშტაბის არქეოლოგიური გათხრები განახორციელა გ. მინდიაშვილმა (ოთარ ლორთქიფანიძის არქეოლოგიის ინსტიტუტი), რომლის დროსაც გამოვლინდა ადრეული ბრინჯაოს ხანის (ქ.წ. XXXIII-XXIX სს.), ე.წ. მტკვარ-არაქსის კულტურის შემქმნელი ხალხის, სხვადასხვა დროის ოთხი საცხოვრებელი ნაგებობის ნაშთები; დადასტურდა გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანისა და განვითარებული რკინის ხანის (ქ.წ. XIII-IX-VI სს.) კულტურული ფენის არსებობა. ქ. გორის მუნიციპალიტეტის, სერგი მაკალათიას სახელობის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში (ყოფილი გორის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი) დაცულია გუდაბერტყაზე ნაპოვნი იშვიათი არქეოლოგიური მასალა. განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ბრინჯაოს ფურცლისაგან დამზადებული, ჯიხვების გამოსახულებით შემკული დიადემა (ს. ნადიმაშვილის გათხრები).

ახალი გამოცემა

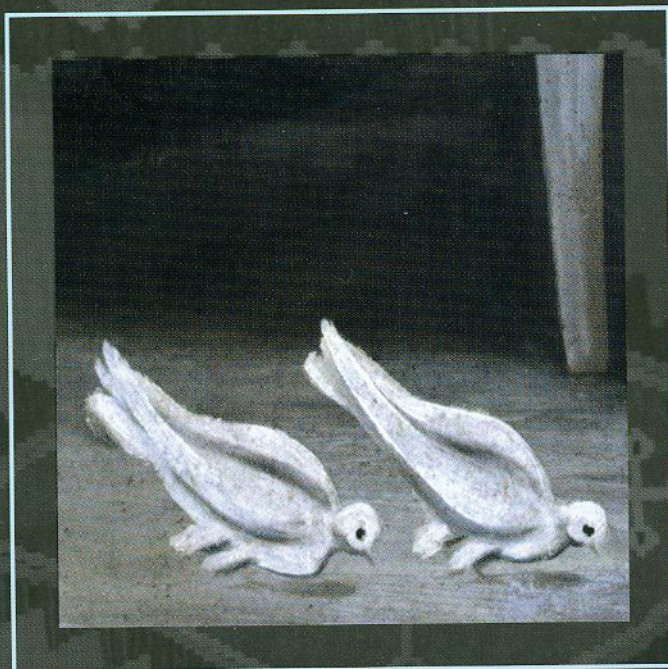
ფიროსმანი

ნიკო ფიროსმანაშვილის სახელმწიფო მუზეუმი
მირზაანში

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს გამოცემა. ორენოვანი (ქართული, ინგლისური), თბილისი 2012. სარედაქციო ჯგუფი - ნ. ვაჩიშვილი, გ. ჭეიშვილი, ნ. კვიციანი. გვერდების რაოდენობა - 60. დაიბეჭდა შპს “სეზანში”.

გამოცემა მკითხველს აცნობს ნიკო ფიროსმანის ბიოგრაფიას, ფიროსმანის სახელმწიფო მუზეუმს მირზაანში, სთავაზობს ლადო გუდიაშვილის, გიორგი ლეონიძისა და სხვათა საინტერესო მოგონებებს. წარმოდგენილია ნიკო ფიროსმანის ნახატების ალბომი.

წიგნი გაფორმებულია საუკეთესო ილუსტრაციებით. შესრულებულია მაღალ პოლიგრაფიულ დონეზე.

ფიროსმანი ნიკო ფიროსმანაშვილის
სახელმწიფო მუზეუმი მირზაანში

NIKO PIROSMANASHVILI STATE
MUSEUM IN MIRZAANI

Pirosmani

ახალი გამოცემები

გრემი

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს გამოცემა. ორენოვანი (ქართული, ინგლისური), თბილისი 2012. სარედაქციო ჯგუფი - ნ. ვაჩიშვილი, ე. თაბუკაშვილი, ი. დოლიძე გ. ჭეიშვილი. გვერდების რაოდენობა - 32. დაიბეჭდა შპს “სეზანში”.

გზამკვლევის შესავალში გადმოცემულია გრემის ნაქალაქარის მოკლე აღწერილობა, ფოტოებზე ასახულია “მთავარანგელოზთა” ტაძარი, სასახლე-სამრეკლო, მეფეთა სასახლე (პირველი), მეფეთა სასახლე (მეორე), “აკადემია”, რვაგვერდა ნაგებობა, ე.წ. “ხისს-ვეტებიანი” სახლი, მარანი, აბანო, “თარსა გალავანი” და ა.შ.

გაფორმებულია მაღალ პროფესიულ დონეზე შესრულებული ფოტოებით, გამოირჩევა საუკეთესო პოლიგრაფიით.

ახალი გამოცემები

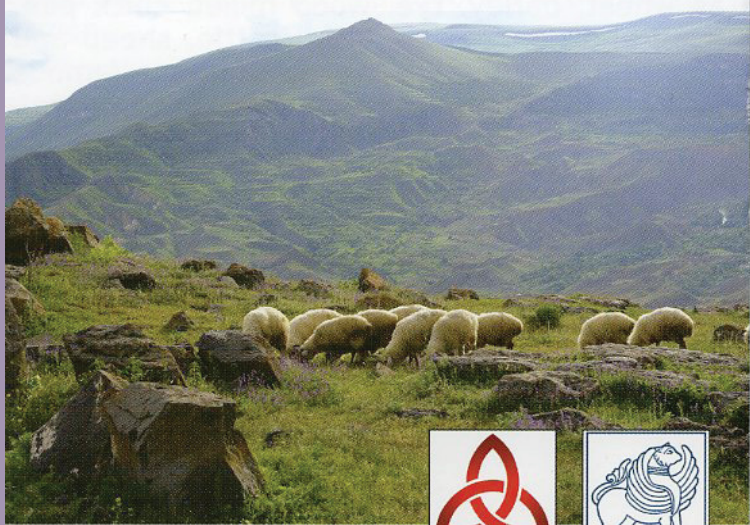
სალო მესხური დარბაზი, მესხური დარბაზი

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულმა სააგენტომ 2012 წელს გამოსცა ორენოვანი (ქართული, ინგლისური) სარეკლამო ბუკლეტი - მესხური დარბაზი (ტექსტის ავტორი - სამსონ ლეჟავა) და სალო მესხური დარბაზი (ტექსტის ავტორები - სამსონ ლეჟავა, ირინე ლამბაშიძე).

ამ პატარა, შესანიშნავი ფოტოებით ილუსტრირებული ბუკლეტების საშუალებით ფართო საზოგადოებას საშუალება ეძლევა მოკლე ინფორმაციები მიიღოს ქართული ცივილიზაციის ერთ-ერთი უძველესი კერის - მესხეთის შესახებ, გაეცნოს საროელთა მეურნეობის ტრადიციულ დარგებს, კარგად აღიქვას მესხური დარბაზის თავისებურებანი.

 SARO
MESKHIAN DARBAZI

ახალი გამოცემები

კავკასიის ფიზულეები

(ტიპოლოგია, ქრონოლოგია, გენეზისი)

ნინო სულავა

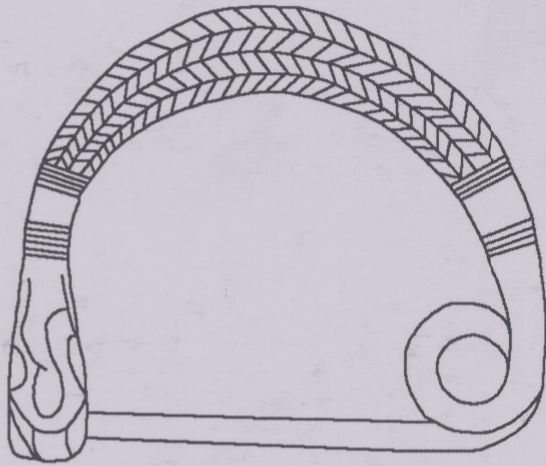
საქართველოს ეროვნული მუზეუმის გამოცემა. რედაქტორი - იულონ გაგომიძე; 2011, თბილისი, გვერდების რაოდენობა - 266; გრაფიკული ტაბულა - 65; რუკა - 10; ორენოვანი (ქართული, ინგლისური).

ნაშრომში პირველად შესწავლილი და გამოქვეყნებულია კავკასიაში აღმოჩენილი, IX-IV საუკუნეების ყველა ერთნილადი და ორნილადი რკალისებრი ფიბულა, სულ 1000-მდე არტეფაქტი. მოცემულია ფიბულების ტიპოლოგიურ-ქრონოლოგიური კლასიფიკაცია, გარკვეულია მათი წარმომავლობა და დადგენილია გავრცელების არეალი.

წიგნს ერთვის ბიბლიოგრაფია და საძიებლები.

ნინო სულაგა

კავკასიის ფიბულები

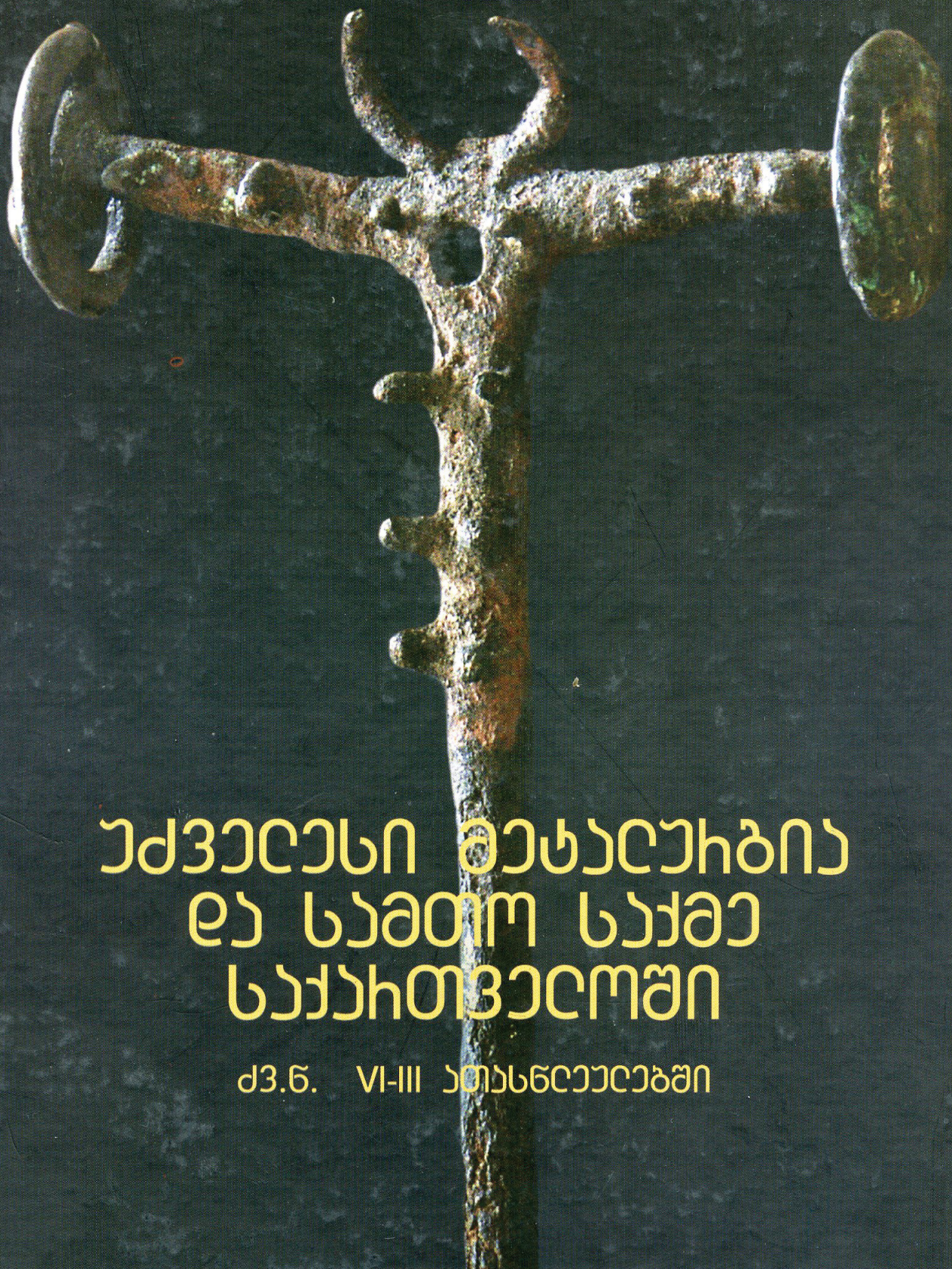
ახალი გამოცემები

უძველესი მეტალურგია და სამთო საქმე საქრვეოში ქვ.ნ. VI-III ათასწლეულები

ირ. ლამბაშიძე, გ. მინდიაშვილი, გ. გოგოჭური, კ. კახიანი, ი. ჯაფარიძე

პროექტი განხორციელდა ქართველოლოგიის, ჰუმანიტარული და სოციალური მეცნიერების ფონდში (რუსთაველის ფონდი) მოპოვებული გრანტის მეშვეობით; თბილისი, 2010; პროექტის ავტორი და ხელმძღვანელი, პასუხისმგებელი რედაქტორ-გამომცემელი: დოქ. ირ. ლამბაშიძე. გამომცემლობა “მნიგნობარი”; ილუსტრირებული, შესრულებული მაღალ პოლიგრაფიულ დონეზე; გვერდების რაოდენობა - 592.

წიგნში, სამხრეთ-კავკასიის ზოგადი გეოლოგიის ფონზე, განხილულია უძველესი სამთამადნო წარმოების კერები საქართველოს ტერიტორიაზე. პირველად ქვეყნდება ქ.ნ. IV-III ათასწლეულების საყდრისის ოქროს მაღაროსა და სამთო-მეტალურგთა დასახლების ძირითადი მონაცემები. აღწერილია სამხრეთ კავკასიის უძველესი მეტალურგიული სახელოსნოები. კატალოგში კი თავმოყრილია საქართველოს ტერიტორიაზე ნაპოვნი ქ.ნ. VI-III ათასწლეულების 1770 ერთეული ლითონისა და მეტალურგიასთან დაკავშირებული არტეფაქტის მონაცემები, მათი სახეობრივ-მორფოლოგიური ჯგუფების ტაბულები და რუკები.

რძვანის მახვილი
და სამთო სარდა
სახითვანო

ძვ.წ. VI-III საუკუნეები

ახალი გამოცემები

აფხაზეთი II არქეოლოგიური ძეგლები და პრობლემები

აფხაზეთი II არქეოლოგიური ძეგლები და პრობლემები; საქართველოს ეროვნული მუზეუმის გამოცემა; ორენოვანი (ქართული, ინგლისური), თბილისი, 2011; რედაქტორი - მალხაზ ბარამიძე, გვერდების რაოდენობა - 174.

კრებული გამოქვეყნდა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით. მასში შეტანილია ოთარ ლორთქიფანიძის “ღია წერილი სახაროვს” და გ. გრიგოლიას, ლ. ნებიერიძის, გ. ფხაკაძის, მ. ბარამიძის, ლ. წითლანაძის, ნ. დოლიძის, ნ. კილურაძის, გ. ლორთქიფანიძის, ლ. ჯიბლაძის, რ. ხვისტიანის, თ. თოდუას სტატიები აფხაზეთის ტერიტორიაზე სხვადასხვა დროს აღმოჩენილი და შესწავლილი არქეოლოგიური ძეგლების შესახებ. მოიცავს ზედა პაპეოლითიდან ადრექრისტიანულ პერიოდამდე.

სტატიებს ახლავს გრაფიკული და ფოტო-ლუსტრაციები.

აფხაზეთი

II

არქეოლოგიური ძეგლები და პრობლემები

Abkhazeti

II

Archaeological Monuments and Problems

ახალი გამოცემები

ფიჭვნარი III ელინიზმი და კოლხეთი, სამარხთა ტიპები და დაკრძალვის წესები ელინისტური ხანის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში

ამირან კახიძე, ნინელი ვაშაკიძე

ფიჭვნარი III ელინიზმი და კოლხეთი, სამარხთა ტიპები და დაკრძალვის წესები ელინისტური ხანის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, ავტორები ამირან კახიძე, ნინელი ვაშაკიძე. ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმისა და ოქსფორდის აშმოლის მუზეუმის გამოცემა. 2010 წელი; ორენოვანი (ქართული, ინგლისური). ქართული ტექსტის რედაქტორი ე. კახიძე, ინგლისური ტექსტის რედაქტორი - მ. ვიკერსი. გვერდების რაოდენობა - 480.

მაღალ პოლიგრაფიულ დონეზე გამოცემული წიგნი, რომელშიც გადმოცემულია ბათუმის ნ. ბერძენიშვილის სახელობის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის არქეოლოგიური ექსპედიციისა და საქართველო-ბრიტანეთის ერთობლივი ექსპედიციის მიერ 1965-2004 წლებში ქობულეთ-ფიჭვნარში გათხრილი ელინისტური ხანის სამაროვნის გათხრების შედეგები. ორი ნაწილისგან შედგება. I ნაწილი მოიცავს 208 გვერდიან ტექსტს (კვლევას), II ნაწილი კი არქეოლოგიური მასალის მდიდრულად ილუსტრირებულ კატალოგს (196 ტაბულა).

AMIRAN KAKHIDZE

NINELI VASHAKIDZE

ელნიზმი და კოლხეთი

THE HELLENISTIC WORLD AND COLCHIS

საქართველოს
ისტორიის
მეცნიერებათა
ინსტიტუტი

III

საქართველოს
ისტორიის
მეცნიერებათა
ინსტიტუტი

ბათუმი
BATUMI

2010

ოქსფორდი
OXFORD

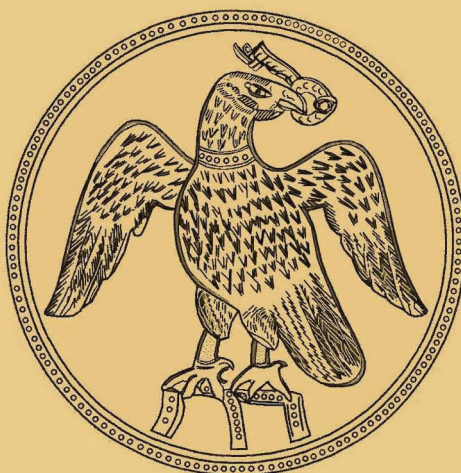
ახალი გამოცემა

იბერია-კოლხოლოგიური კვლევები

წიგნში არქეოლოგ გელა გამყრელიძის მიერ უცხოეთში გამოქვეყნებული, ინგლისურენოვანი სტატიების ნაწილია თავმოყრილი. განხილულია იბერია-კოლხოლოგიის — საქართველოს კლასიკური და ადრემედიევური პერიოდის ისტორია-არქეოლოგიის პრობლემური, სადისკუსიო საკითხები. ნაშრომი განკუთვნილია სპეციალისტებისათვის და ჩვენი ქვეყნის ისტორიით დაინტერესებული უცხოელი მკითხველისათვის. გვერდების რაოდენობა 346.

წიგნის სრული ვერსია განთავსებულია საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის ვებგვერდზე: <http://ftp.nplg.gov.ge/dlibrary/coll/0001/001186/>

RESEARCHES IN
IBERIA-COLCHOLOGY

by Gela Gamkrelidze

Online Archeology

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს
არქეოლოგიური მემკვიდრეობის მართვის ცენტრი